

TITO IN TOVARIŠI

**Biografija države,
ki je več ni**

LOV NA ČAROVNICE

**Zgodovina politične
histerije Hollywooda**

AKADEMIJA

**Prispevki k
družbenemu razvoju**

IZ OČI V OČI

**Neda Pagon
in Rado Pezdir**

EPK

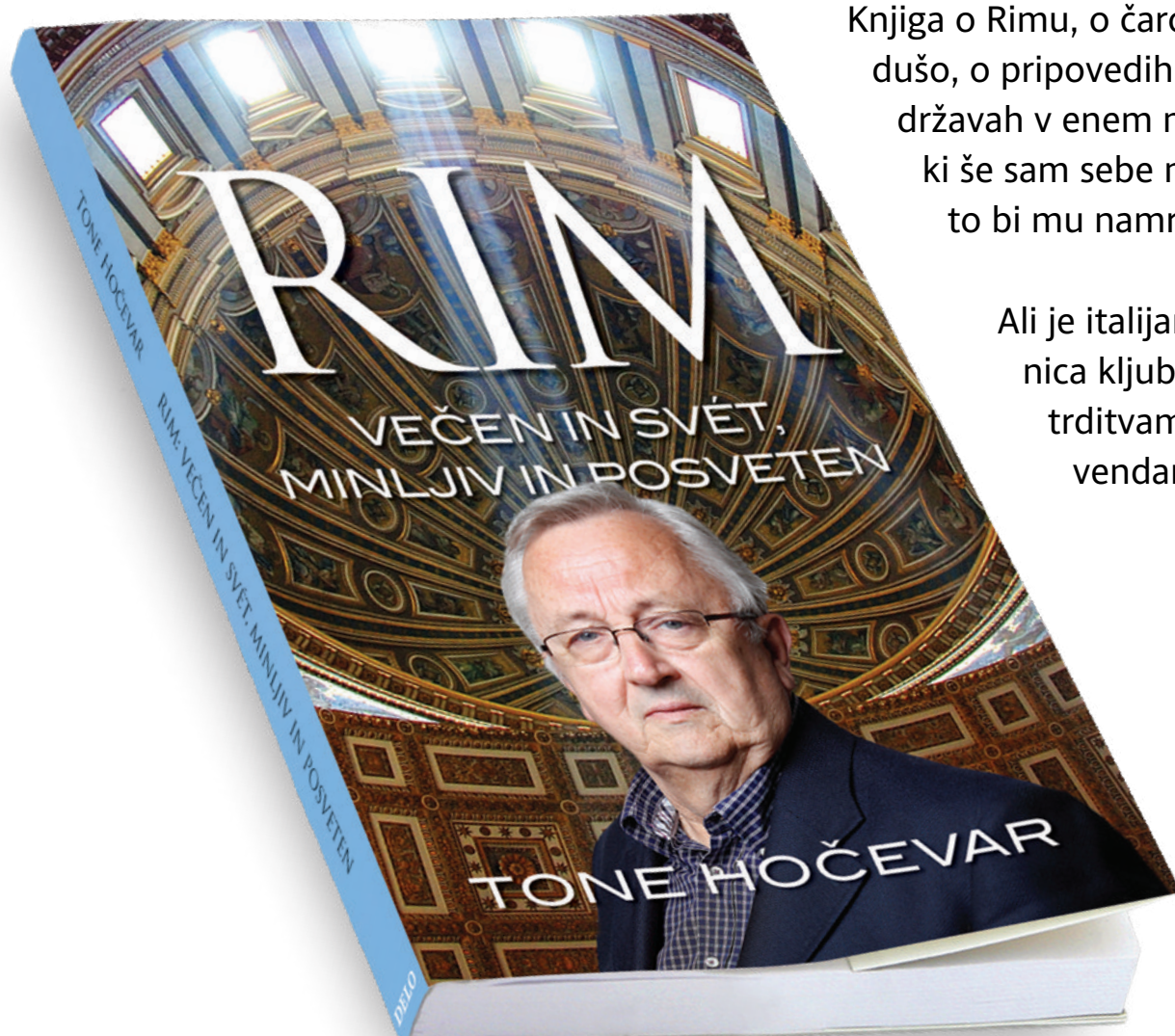
**Kako je EPK spremenil
madžarski Pecs**

PREKMURJE: KNJIŽEVNA REPUBLIKA?

Tone Hočevar

RIM: VEČEN IN SVÉT, MINLJIV IN POSVETEN

Knjiga o Rimu, o čarobnem imperiju z veliko dušo, o pripovedih mestnih četrti in o dveh državah v enem mestu, ki je svet zase. Svet, ki še sam sebe noče do konca razumeti; to bi mu namreč lahko usodno škodilo.

Ali je italijanska in cerkvena prestolnica kljub vsemu svetovljanstvu in trditvam, da vse poti vodijo v Rim, vendarle podeželsko mesto?

Cena

19,95 EUR*

Novinarsko pot je začel pred štirimi desetletji na slovenski televiziji, potem je bil ducat let pred koncem hladne vojne dopisnik iz Latinske Amerike in Karibov, kjer je nastala knjiga Vulkani ne umrejo. Po vrnitvi je vodil in urejal televizijski dnevnik, deloval kot

novinar televizijske zunanjepolitične redakcije in ustvarjal številne reportaže iz tedaj vroče Srednje in Vzhodne Evrope. Pozneje je bil urednik zunanjepolitične redakcije časnika Republika, do odhoda v Rim pa urednik zunanjepolitične redakcije Dela.

Tone Hočevar

Delov dopisnik
že poldrugo desetletje
poroča iz večnega mesta.

*Stroški pošiljanja niso vključeni v ceno in znašajo 2 EUR za Slovenijo. Naročilo velja do razprodaje zalog. Delo, d. d., Dunajska cesta 5, 1509 Ljubljana, 540840

KNJIŽNI KOTIČEK

Naročila in dodatne informacije: **080 11 99, 01 47 37 600,**
narocnine@delo.si oz. Knjižni kotichek na www.delo.si

4-5 DOM IN SVET

ZVON

6 LETA NEVARNEGA ŽIVLJENJA

Tito in tovariši, zajetna biografija zgodovinarja Jožeta Pirjevca, že od izida kraljuje na prvem mestu najbolj prodajanih knjig. Kako je intonirana in kakšne so njene vrednostne perspektive?

8 ZGODOVINA POLITIČNE HISTERIJE HOLLYWOODA

V kratkem časovnem zamiku sta izšli knjigi, ki se ameriškega filma lotevata skozi prizmo politične histerije, poznane kot antikomunizem oz. makartizem. Prvo je napisal Američan Jim Hoberman, drugo Marcel Štefančič, jr.

10 TOBAČNA: MESTO V MESTU

V Ljubljani na območju bivše Tobačne tovarne nastaja malo mesto v mestu. Če bo projekt izpeljan v celoti, bo nudil presežek v doživetju prostora in arhitekture.

11 VOJNA KOT VEČNO VRAČANJE

Nikoli več, ponavljajo tisti, ki doživijo vojno. In tisti z zmožnostjo empatije, človekoljubja ter refleksije. Pa vendar se vojne ponavljajo vedno znova in povsod. O tem govori tudi zanimiva razstava *Kontinuiteta* v celjski Galeriji sodobne umetnosti.

12 KAKO JE RASEL STRIP NA SLOVENSKEM

V ljubljanski Mestni galeriji so pripravili največjo retrospektivo domačega stripa doslej. Predstavlja mejnik v galerijskih postavitvah stripovskega ustvarjanja pri nas.

13 TRENUTEK KOT NAČIN BIVANJA

V najnovejšem romanu *Svoboda belega gumba* Milan Dekleva stopnjuje in nadgrajuje zanj značilne tematske poudarke: tesnobo pred smrtjo kot način človeške eksistence.

14 VAJE V LOGIKI IN TRENING BOLEČINE

Agota Kristof je pisateljica madžarskega rodu, ki je leta 1956 emigrirala v Švico in tam ostala do svoje nedavne smrti, 27. julija letos. Ločitev od domovine in svojcev je najbolj zaznamovala njeno življenje in ustvarjanje. Med drugim je objavila štiri romane, tudi *Trilogijo*, ki je zdaj prvič v celoti prevedena v slovenščino.

15 UMETNIK V VSEJ SVOJI SAMOTI

Letošnje poletje v Londonu zaznamujeta dve pomembni retrospektivi: Mirójeva obsega skoraj tri četrt stoletja njegovega delovanja, prvi večji celoviti prikaz dela Tracey Emin pa pove veliko o ustroju in načinu delovanja likovne scene zadnjih dveh desetletij.

16-20 PROBLEMI: DEMOKRACIJA IN DRUŽBENO UPANJE

Morda v Sloveniji ta čas ni aktualnejše teme od vprašanja, s kakšnimi sredstvi in institucionalnimi reformami povečati udeležbo državljanov pri tem, kar so včasih imenovali *res publica* – javna stvar, danes pa govorimo o politiki oziroma življenju v skupnosti. Tokratna tema *Pogledov* tako prinaša nekatera izhodišča in predloge članov *Akademije za demokracijo*, ki želijo prispevati k javni diskusiji o problemih družbenega razvoja Slovenije. V njej sodelujejo **Lenart Škof, Rok Svetlič, Zvonko Bergant, Tomaž Grušovnik** in **Tomaž Pavčnik**.

21 PECS – EVROPSKA PRESTOLNICA KULTURE 2010

Peter Rak je obiskal nekoč zaspano provincialno madžarsko mesto Pecs, da bi preveril, kako lahko izvedba projekta Evropska prestolnica kulture sproži renesanso nekega mesta. Bo uspelo tudi Mariboru?

24 POTOPIS

Novinarka **Agata Tomažič** in fotograf **Voranc Vogel** sta prestopila reko Muro, da bi ugotovila, od kod izvira toliko sodobnih slovenskih pisateljev.

28-29 RAZGLEDI

ALEN ŠIRCA – CARLO GINZBURG: Sir in črvi

AGATA TOMAŽIČ – PETER KOLŠEK: Vaserkeber in druge dogodbe

ANEJ KORSIKA – TAJA KRAMBERGER, DRAGO BRACO ROTAR: Misli ti družbo, ki (se) sama ne misli

BOŠTJAN VIDEMŠEK – IVO GAJIČ: Brane Oblak

30 DIALOGI

IZ OČI V OČI: Neda Pagon in Rado Pezdir

34 ESEJ

ALENKA PUHAR: Kako nismo ubili Leva Trockega

36 LITERATURA

UROŠ ZUPAN: Najlepša punca, kar sem jih videl

37 KRITIKA

KNJIGA: Andrej Medved: Iz zvezd v trnje, v usta, v vihar (Matej Krajnc)

KNJIGA: Dušan Merc: Planet žensk (Mojca Kirbiš)

KNJIGA: Gregor Rozman: Tapkanje na mestu (Ana Geršak)

KINO: Besa (Špela Barlič)

KINO: Super 8 (Denis Valič)

38 AMPAK

Andraž Teršek se odziva na članek **Boštjana Tadle** *Tretji človek in nadstandard* (*Pogledi*, 13. 7. 2011)

39 BESEDA

BRANE KOVIČ: Globalizacija umetnostnega trga

POGLEDI.SI

Vesna Jurca Tadel piše o predstavi *Somrak bogov* **Tomaža Pandurja** (www.pogledi.si/kritike/grozdje-lubenice-zeljnite-glave)

NA NASLOVNICI:

Prizorišče snemanja filma *Šanghaj* režiserja Marka Naberšnika po romanu Ferija Lainščka *Nedotakljivi* pri prekmurski vasi Filovci, ki sta jo na svoji poti obiskala tudi naša novinarka Agata Tomažič in fotograf Voranc Vogel.

pogledi

štirinajstdnevnik za umetnost, kulturo in družbo
izhaja vsako drugo in četrto sredo v mesecu

Pogledi ISSN 1855-8747
Leto 2, številka 16-17

ODGOVORNA UREDNICA: Ženja Leiler
NAMESTNIK ODGOVORNE UREDNICE: Boštjan Tadel
UREDNIKA: Agata Tomažič
LEKTORICA: Eva Vrbnjak
LIKOVNI UREDNIK: Ermin Međedović
TEHNIČNI UREDNIK: Matej Brajnik

POSLOVNA DIREKTORICA: Mojca Međedović
IZDAJATELJ: Delo, d. d., Dunajska 5, Ljubljana
PREDSEDNIK UPRAVE: Jurij Giacomelli
TISK: Delo, d. d., Tiskarsko središče
OBLIKOVANJE GLAVE ČASOPISA: Matevž Medja

NASLOV UREDNIŠTVA:
Pogledi, Dunajska 5, 1000 Ljubljana
TEL. (01) 4737 290
FAKS (01) 4737 301
e-pošta: pogledi@delo.si
www.pogledi.si

Število natisnjenih izvodov 35.000
NAROČNINE IN REKLAMACIJE
TEL. 080 11 99, (01) 4737 600
e-pošta: narocnine@delo.si

OGLASNO TRŽENJE
aline.belinger@delo.si
TEL. (01) 4737 566
nina.kinkela@delo.si
TEL. (01) 4737 560

Vse pravice pridržane. Ponatis celote ali posameznih delov na katerem koli mediju je dovoljen samo s predhodnim pisnim dovoljenjem izdajatelja in navedbo vira.

Mestna občina
Ljubljana

k u l t u r a

republika slovenija
ministrstvo za kulturo

Poglede sofinancirata Mestna občina Ljubljana in Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije. Pogledi so začeli izhajati 7. aprila 2010 v okviru projekta Ljubljana – svetovna prestolnica knjige 2010.

Meceni Pogledov so BTC, d. d., Cankarjev dom, Ceeref naložbe, d. o. o., Festival Ljubljana, Mercator, d. d., SRC, d. o. o. in Slovensko narodno gledališče Maribor.

Si mlad. Brez denarja. Vstopnice so drage. Mi to štekamo.

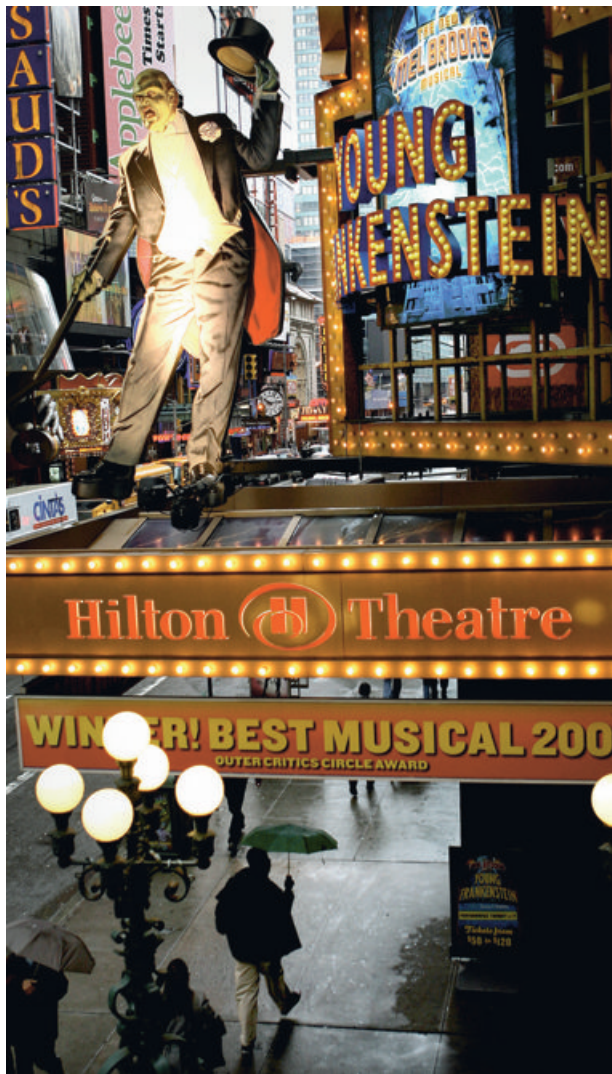

FOTO AP

Spletna stran *artsjournal* prinaša zanimive podatke o tem, kako se zlasti newyorške kulturne institucije trudijo pritegniti tudi obiskovalce, ki si običajnih cen vstopnic ne morejo privoščiti. Broadwaysko, se pravi povsem komercialno gledališče *Roundabout* v okviru svojega programa *HipTix* članom (članstvo se avtomatično podaljšuje do 1. januarja leta po dopolnjenem 35. rojstnem dnevu člana) omogoča nakup vstopnic po za New York nepopisno dostopni ceni 20 dolarjev (trenutno približno 15 evrov) za vse predstave. Člani lahko kupijo dve vstopnici, a tudi drugi obiskovalec mora biti star manj kot 35 let.

Za vsako predstavo je članom namenjenih 5 odstotkov vstopnic, občasno pa zanje organizirajo tudi zabave in srečanja z ustvarjalci. Bolj zagreti ljubitelji si za 75 dolarjev lahko kupijo zlato članstvo, kar jim omogoča boljše sedeže in vabila na koncertna branja novih gledaliških iger. Posebna odlika tega projekta je prodaja vstopnic po zelo znižanih cenah tudi vnaprej, se pravi, da jih je mogoče kupiti tudi za sicer razprodane predstave. To pomeni, da ne gre za obupan poskus vendarle prodati še kakšno vstopnico na dan predstave, temveč graditi dolgoročno skupnost zvestih obiskovalcev.

Obstaja pa tudi posrednik neprodanih vstopnic: organizacija *Play-by-Play* za letno članarino 115 dolarjev ponuja neomejeno število vstopnic, a zelo blizu dneva predstave, tako da je obisk težko načrtovati vnaprej. Na drugi strani pa neprofitni sklad TDF, *Theatre Development Fund*, katerega poslanstvo je širiti dostopnost umetnosti, omogoča cenejše vstopnice poklicnim umetnikom, pa učiteljem in tistim, ki so prav tako zaposleni v neprofitnem sektorju.

Podobni sistemi obstajajo tudi marsikje v Evropi, najbolj posrečen pa se zdi tisti v Dunajski državni operi, v kateri kar 565 vstopnic za stojišča (to pa je četrtnina vseh mest v dvorani) začno prodajati šele uro pred predstavo, stanejo pa le nekaj evrov (parterne vstopnice so nekaj dražje od balkonskih in galerijskih). Za bolj »vroče« predstave se veterani postavijo v vrsto že sredi dneva, kakšni si prinesejo stolčke in malico, vsekakor pa so vrhunske predstave vsaj finančno zlahka dostopne. **B. T.**

Berlusconi v romanu

DOKUMENTACIJA DELA/AFP

»Zamisel, ki se je porodila Sasi Chiattiju, je bila veličastna in preprosta hkrati: ob odprtju svoje vile prirediti tako ekskluzivno in imenitno zabavo, da se je bodo spominjali vsi kronisti prihodnjih stoletij in bo v zgodovino naše Republike zapisana kot veledogodek. On sam je začel kot neugledni nepremičninski posrednik in se sčasoma povzpел do slovesa ekscentričnega milijarderja. Politiki, podjetniki, estradniki in slavni športniki – vsi bodo prišli in mu izkazali spoštovanje, tako kot Sončnemu kralju. Toda za tako odmevno zabavo ni mogoče prirediti sprejema z glasbo, plesom in postrežbo hrane in pijače. Treba bi bilo narediti nekaj docela nenavadnega in neponovljivega, nekaj, ob čemer bi vsi obstali odprti ust.«

Tako nekako se začne – ohlapno prevedeno iz italijanščine – roman Niccolòja Ammanitija z naslovom *Che la festa cominci* (*Naj se zabava začne*). Izšel je že leta 2009 in ni treba prav veliko pronicljivosti, da iz nastopajočih, predvsem glavnega junaka z imenom Sasà Chiatti, izluščiš vse protagoniste italijanskega javnega življenja s Silviom Berlusconiem na čelu. Nad Viteza se zadnje čase zgrinjajo temni oblaki, zato se zdi prevod Ammanitijevega romana v francoščino še posebno aktualen. Pod naslovom *La Fête du siècle* (*Zabava stoletja*) je izšel pri založbi Robert Laffont (v slovenščino še ni preveden, smo pa zato letos dobili

Ammanitijev *Jaz in ti* z letnico izida 2010 v izvirniku). Toda Simonetta Greggio, literarna kritičarka *Le Monda* in dobra poznavalka Ammanitijevega dela, nad *Zabavo stoletja* ni preveč navdušena. Knjiga prinaša parado amoralnih osebnosti, kot da bi vstale s strani tabloidnih revij ali oživele z zaslonov komercialnih italijanskih televizij. Eden od likov je tudi pisatelj, 41-letni Fabrizio Ciba, ki ga kljub srednjim letom vsi še vedno imenujejo za pisatelja mlajše generacije, nastopa pa še Saverio, ki se preživlja s prodajo rustikalnega tirolskega pohištva, v svojem skrivnem življenju pa se imenuje Mantos in je član satanistične sekte, katere člani med eno svojih orgij neko dekle živo zakopljejo ...

Je *Zabava stoletja* dober roman?, se sprašuje kritičarka *Le Monda*. Napisana je tekoče in zabava z udeleženci pisatelju služi samo kot ozadje, zato malce spominja na Fellinijevo *Dolce vita* z Mastroiannijem v vlogi fotografa – zguba je tu seveda glavni pisatelj, ki že leta ni napisal niti vrstice. Je knjigo kljub temu, da ji nekaj manjka, treba prebrati? Ja, ker se ob njej nasmejimo in nas na koncu ima, da bi zajokali, zapiše Simonetta Greggio. In ker bi si Berlusconi, če ne bi obstajal, morali izmisliti. Ammaniti je danes eden tistih italijanskih književnikov, ki najbolje ubesedujejo dogajanje v svoji deželi. **A. T.**

Prvih 5 prihodnjih 14 dni

Džajkovski na koncertu v ljubljanski Cvetličarni januarja 2010

DOKUMENTACIJA DELA/LUBRO VUKELIC

KIRIL DŽAJKOVSKI (IN DRUGI) V VELENJU

Na festivalu mladih kultur Kunigunda v Velenju, ki bo potekal od 19. do 27. avgusta, bo nesporno najbolj sijoča zvezda Kiril Džajkovski, svetovno znani makedonski didžej. Koncert, na katerem ga bo spremljal orkester najboljših makedonskih glasbenikov, bo imel 19. avgusta v Letnem kinu ob Škalskem jezeru, vstopnina bo zmernih sedem evrov. »Vrhunska elektronika s tradicionalno makedonsko melodiko, trubači in goslači, afro-karibskimi pridihi in energijskimi udari,« obljublja prireditelj, Mladinski center Velenje.

Po otvoritvenem večeru bo občinstvo lahko prisluhnilo prekmurski ŠKM bandi (poimenovani po beltiškem narodnoosvobodilnem junaku Štefanu Kovaču Marku) in Big Band Voxu, ki (priložnostno) združuje znana pevska imena – Sanja Mlinar, Tomaž Hadalin in 6pack Čukur. V ponedeljek bodo nastopili alternativci Srečna mladina in Muškat Hamburg, v torek »se bodo z verige strgali Stekli psi«, sreda je rezervirana za Terrafolk ob spremljavi violinistke Anje Bukovec. V soboto, 27. avgusta, bodo Kunigundi v slovo zaigrali Noctiferia in Negligence.

Velenjski festival pa ni samo glasbeni – gledališko razsežnost bosta predstavila »slovenski Monty Python« v atriju velenjskega gradu in Borut Veselko v Domu kulture z monokomedijo *Laži, ampak pošteno*. Obiskovalci si bodo lahko ogledali prostorske inštalacije in se udeležili delavnic afriškega bobnanja, capoeire in Strojnice s Primožem Oberžanom.

PO TABORU BODO RJOVELI MLADI LEVI

Ljubljanska četrt Tabor bo epicenter dogajanja med festivalom Mladi levi, ki bo trajal od 19. do 28. avgusta. Eden glavnih prireditvenih prostorov – poleg Stare elektrarne, seveda – bo ploščad Slovenskega etnografskega muzeja, kjer bodo na prvi dan festivala ob 20. uri uprizorili padanje domin. Gre za gledališko predstavo ene najbolj znanih sodobnih angleških gledaliških skupin Station House Opera, ki ima naslov *Dominoes*. Po besedah prirediteljev, zavoda Bunker, je bil projekt že večkrat nagrajen. »Idea je preprosta; kolona podirajočih se domin. Vendarle pa so domine v tem primeru veliki zidaki in na tisoče jih je.« Gotovo ni naključje, da je med sponzorji tudi podjetje, ki izdeluje gradbeni material.

Sporod Mladih levov je raznolik in v celoti dostopen na spletnem naslovu www.bunker.si/slo/mednarodni-festival-mladi-levi-2011, rdeča nit so gledališke predstave in dogodki v najrazličnejših oblikah, ne manjka pa tudi vizualne ustvarjalnosti (razstava Tanje Radež z naslovom *Deklice in dečki*, ki se navdihuje pri polpretekli zgodovini in zbiralateljih), okroglih miz (denimo na temo *Kulturne industrije v postindustrijskem času – bistrourni nesmisel?*), sprehodov (t. i. Jane's walk s krajinsko arhitektko Majo Simoneti z Inštituta za politike prostora in sprehod po Taboru s čebelarjem Andrejem Bertocchijem) ...

VRHUNSKI OPERNI PAKET

Ljubljanski festival bo v finalni *furioso* zadnje dni avgusta prešel s ponovnim gostovanjem Akademskega državnega baleta Borisa Eifmana iz Sankt Peterburga, tudi tokrat z dvema klasikama, po lanskih *Hamletu* in *Ani Karenini* tokrat z *Oneginom* (29. 8.) in *Don Kihotom* (30. 8.). Sledil bo (31. 8.) slavnostni koncert ob šestdeseti obletnici Slovenskega okteta (njegov baritonist Jože Vidic je zablestel tudi v otvoritvenem dogodku letošnjega festivala, 8. *simfoniji* Gustava Mahlerja), za tridnevni zaključek pa bo v Ljubljani gostovala Litovska državna opera s tremi povsem različnimi nastopi: najprej (5. 9.) bo orkester spremljal globalno izjemno uspešnega malteškega tenorista Josepha Calleja na koncertu arij in duetov (s sopranistko Alyson Cambridge), sledila pa bosta dva dogodka za sladokusce: najprej Verdijev *Otello* (6. 9.) v režiji izjemno cenjenega litovskega gledališkega režiserja Eimuntasa Nekrošiusa, za čisto zadnji dan festivala (7. 9.) pa *Judinja* Jacquesa Halévyja v koprodukcijski postavitvi, ki so jo po režiji Günterja Krämerja iz leta 1999 prevzeli iz Dunajske državne opere. Ta je dogajanje iz 15. stoletja v času koncila v Konstanci prestavil v naš čas, tema pa je

kajpak antisemitizem. Na dunajski premieri je bil režiser izžvižgan, zato bo zanimivo videti, kako takšna interpretacija zdrži današnji pogled. Vsekakor hvalevredno operno gostovanje na vsaj gledališko zanesljivo najvišji ravni!

URBANA KLASIKA

Festival Maribor, najbolj urbana prireditev klasične glasbe pri nas, tudi z duhovitim sloganom v angleščini *Festival of SeriousLY FANTASTIC Music*, bo letos od 1. do 11. septembra na več prizoriščih po Mariboru. Morda še

Richard Tognetti

FOTO TADEJ REGENT

večjo pozornost kot doslej posveča sodobni glasbi, a tudi na sodoben način, za kar je v največji meri zaslužen umetniški vodja festivala, avstralski violinist (in še marsikaj) Richard Tognetti.

Letos festival morda nima tako zvenecih imen iz tujine kot prejšnja leta, bo pa na dveh koncertih z izjemnim programom nastopil dirigent Marko Letonja, ki je v zadnjem letu v Sloveniji odmevno vodil opero *La bohème* v Mariboru, v Ljubljani pa simfonike RTV in orkester Akademije za glasbo. Na obeh festivalskih koncertih, 3. in 6. septembra, bo zraven tudi Tognetti, na enem kot solist v Ligetijevem *Koncertu za violino* iz leta 1992.

TURŠKA KNJIŽEVNOST IN JANČAR NA VILENICI

Mircea Cărtărescu

FOTO VILENICA.SI

Na 26. mednarodnem literarnem festivalu Vilenica, ki bo potekal od 7. do 11. septembra, bo letos v središču turška književnost, predstavljena v okviru projekta Manj poznane evropske književnosti. Nagradenec letošnje Vilenice je Mircea Cărtărescu – pesnik, pisatelj, esejist, prevajalec, literarni kritik in novinar, ki se je rodil leta 1956 v Bukarešti v

Romuniji. Avtor v središču je Drago Jančar, ki ga ni treba podrobneje predstavljati, morda velja dodati le, da se je njegov novi roman *To noč sem jo videl* po podatkih združenja knjigotržcev tudi julija uvrstil med deset najbolj prodajanih del.

Geslo festivala je *Beri v živo*. »V središču našega zanimanja bodo literarna branja in različni razmisleki o performativni naravi literature, ki se bodo dogajala med 6. in 11. septembrom,« sporočajo prireditelji. Nastopilo bo 30 avtorjev, festival pa bosta podaljšala nastop lanskega nagrajenca Dževada Karahasana, ki bo predvidoma v mesecu oktobru, in okrogla miza *Kdo je lahko slovenski pisatelj?* (23. 11.), ki bo odprla aktualno temo tujih avtorjev, ki živijo in ustvarjajo pri nas, še piše na spletni strani www.vilenica.si.

Diktatura glasbe je diktatura mesa. In divji ples Rozajanov priča o njegovi zmagi, o zmagi šibkega mesa nad močnim duhom. Glasba je orožje mesa v tem neusmiljenem boju, zato je tudi njeno bistvo meseno.

Glasbenik in član skupine Katalena Boštjan Narat

v Literaturi o mesenosti glasbe

Medkulturni dialog po japonsko

Slovenski fotograf Gorazd Vilhar, ki od leta 1985 živi na Japonskem, je imel v ljubljanskem Cankarjevem domu pozimi razstavo svojih fotografij japonskih svetišč in praznovanj. Kompozicijsko izjemno premišljeni detajli bogate duhovne tradicije so enako cenjeni med fotografi po vsem svetu kot med poznavalci starodavnih japonskih običajev. Vilhar je z ženo, ameriško antropologinjo Charlotte Anderson, tudi soavtor več knjig, v katerih to snov predstavlja tako z bogatim slikovnim gradivom kot s poglobljenimi interpretacijami. Njuna monografska študija *Incomparable Japanese gardens* je bila konec leta 2009 v časniku *New York Times* uvrščena med priporočene nakupe za božična darila.

Vilhar trenutno pripravlja novo razstavo *Razodetja božanstev* (Kami-no Keiji), ki bo konec avgusta v galeriji Bunka Kaikan v mestu Nara, prvi japonski prestolnici iz 8. stoletja. Zanimivo je, da bo šlo za dvojno razstavo: skupaj z Vilharjevimi japonskimi motivi bosta razstavljala japonska zakonca Yoshiharu in Nobuko Shintaku, ki pa fotografirata evropske motive, večinoma prav tako različnih religioznih praznovanj in slavij. Na razstavi v Nari bosta predstavila fotografije, ki so nastale v Italiji, naslovila pa sta jih *Srednji vek, predstavljen sedaj* (Chusei-o Ima-ni). Zakonci Shintaku in Vilhar bodo letos skupaj razstavljali že drugič, marca so se predstavili tudi v Kjotu. **P. P.**

Spomini Matije Bravničarja

S pomočjo Društva slovenskih skladateljev je pri založbi Forma 7 izšla knjižica *Spomini in srečanja*, ki jo je po zapisih skladatelja, pedagoga in violinista Matije Bravničarja (1897–1977) zbral in uredil njegov sin, violinist, nekdanji dekan in sedanji redni profesor ljubljanske Akademije za glasbo Dejan Bravničar, spremno besedo pa ji je pripisal dr. Primož Kurent. Slednji med drugim za Bravničarja – ki je (spet med drugim) avtor štirih simfonij, dveh oper (obe po libretih na Cankarjevi drami), *Koncerta za violino in orkester*, samospelov, klavirskih del, violinskih skladb, operete, simfoničnih pesnitev in komorne glasbe – zapiše, da sodi skupaj z L. M. Škerjancem, O. Kogojem, S. Ostercem in B. Arničem med najpomembnejše predstavnike slovenske glasbe, »ki so obogatili zlasti takrat še skromno slovensko simfonično glasbo«.

Bravničarjevi zapisi so nastali v zadnjih letih njegovega življenja, ukvarjajo pa se večinoma z dogodki iz njegove prve polovice. Razvrščeni so kronološko po dogodkih, ki jih obravnavajo, na koncu je dodanih še nekaj strani aforizmov, med katerimi bi poudarili enega: »Beethoven je rekel: 'Glasba je božje razodetje.' Jaz mislim, da je človekovo razodetje.« V tem aforizmu je obilo snovi za razmislek o vrsti razlik: o tem, kako sta do tako različnih stališč prišla skladatelja, ki sta rojena dobro stoletje in četrt vsakega, ki sta prihajala in živel v popolnoma različnih okoljih, pa tudi o slovenskem narodnem značaju in o umetnosti v stoletju za tistim, v katerem je Nietzsche oznanil smrt Boga.

Glede na izid dobra tri desetletja po avtorjevi smrti so za sodobnega bralca morda najbolj zanimivi avtorjevi pogosto anekdotični spomini na sodobnike, s katerimi je zlasti v času med obema vojnama soustvarjal morda najbolj živahno obdobje v zgodovini slovenske glasbe: Marija Kogoja, Lucijana Marijo Škerjanca in Slavka Osterca. Daleč največ je spominov na Kogoja, s katerim sta bila z Bravničarjem goriška rojaka – knjižica bi bila zato lahko dragocen vir tudi za spremljajoče materiale prihajajoče uprizoritve Kogojevih *Črni mask* v okviru Evropske prestolnice kulture – Maribor 2012.

Za širšo kulturno zgodovino pa bo morda pre-senetljiv citat Josipa Vidmarja: »Čudno se ti bo morda zdelo, toda jaz Brahmsa ne maram.« Žal ne zvemo, kdaj je Vidmar to izrekel, bi pa knjižica lahko bila tudi izhodišče bolj ali manj romansirane zgodovine tega obdobja slovenske glasbe. V njej bi lahko mrgolelo tudi pikantnosti: Bravničar denimo pove, da je Marjan Kozina pisal tudi »v humoristične liste in včasih prav dobro. /.../ Nekoč sem mu rekel: 'Marjan, tvoja zadevica v Pavlihi me je spravila v smeh in dobro voljo. Če bi ti znal v muziki pisati z istim učinkom na poslušalce kakor na bralce, bi bil največji slovenski komponist.' Od takrat me je Marjan zbrisal s seznama svojih prijateljev.«

Glede na to, da vsi zapisi govorijo o že dalj časa pokojnih, jim pikrost lahko odpustimo in jo beremo kot simpatičen dokument umetniških prijateljstev in rivalstev. **B. T.**

Glavni pokrovitelj:

TelekomSlovenije

Častni pokrovitelj festivala:
gospod Zoran Jankovič,
župan Mestne občine Ljubljana

www.ljubljanafestival.si
3. 7.–7. 9. 2011

Festival Ljubljana 2011

HAIR

Lasje, ljubezenski rockovski muzikal z angleško zasedbo iz Londona

22., 23., 24. in 25. 8. / 20.30 / Križanke

Pokrovitelj 22. 8.: **Malgaj** | Pokrovitelj 23. 8.: **IMOS** | Pokrovitelj 24. 8.: **SPAR** | Pokrovitelj 25. 8.: **DELO** | Medijski pokrovitelj:

Balet Borisa Eifmana
iz Sankt Peterburga

29. 8. / 20.00 / Cankarjev dom
Onegin, balet
Pokrovitelj: **RIKO** | Medijski pokrovitelj: **Dnevnik** | V sodelovanju z: **REPUBLIKA SLOVENIJA MINISTRSTVO ZA KULTURO** | Medijski pokrovitelj: **DELO**

30. 8. / 20.00 / Cankarjev dom
Don Kihot ali Fantazije norca, balet
Medijski pokrovitelj: **DELO**

Pokrovitelji festivala:

Medijski pokrovitelji:

Uradni prevoznik: **Malgaj**

Uradni letalski prevoznik: **ADRIA**

Železniški prevoznik: **Slovenske železnice**

Uradni rečni prevoznik: **ISTENIC**

Uradna bela vina: **ISTENIC**

Uradna stekla: **ISTENIC**

LETA NEVARNEGA ŽIVLJENJA

Tito in tovariši zgodovinarja Jožeta Pirjevca že dva meseca zaseda prvo mesto na lestvici najbolj prodajanih knjig v slovenskih knjigarnah. Gre za najobsežnejši in najbrž najtemeljitejši prikaz življenja in dela Josipa Broza Tita doslej. Sedemsto strani bogatega gradiva po večini govori samo zase. Kakšna pa je avtorjeva vrednostna perspektiva? Kakšna bi bila Jugoslavija brez Tita? Ali pa: kakšen bi bil Tito brez Jugoslavije?

MATEVŽ KOS

DRAMATURGIJA PRIPOVEDI

Pirjevčeva knjiga je najobsežnejši in najbrž najtemeljitejši prikaz »življenja in dela« Josipa Broza (1892–1980) doslej. Sicer pa *Tito in tovariši* – od *tovarišev* so samostojna poglavja dobili Milovan Djilas, Edvard Kardelj in Aleksandar Ranković, podglavlja pa številni drugi – ni prva avtorjeva knjiga, posvečena (tudi) naslovnemu junaku: omeniti je treba vsaj monografiji *Tito, Stalin in Zahod* (1985) in *Jugoslavija 1918–1992* (1995).

Ena Pirjevčevih ključnih, najbolj upoštevanih referenc je brez dvoma Vladimir Dedijer, njegovi *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita I–III* (1980–1984), pa tudi Dedijerjeva zapuščina, zlasti četrti, tipkopisni del *Prispevkov*. Med pomembnejšimi viri so še arhiv hrvaškega komunističnega politika Vladimirja Bakarića, *Piščevi zapiski* (2001) srbskega pisatelja in politika Dobrice Čosića, dela hrvaškega zgodovinarja Dušana Bilandžića, pa spisi in komentirajoče izjave Titovih sopotnikov Djilasa, Rankovića, Kardelja in številnih drugih.

Pirjevčeva, pogojno rečeno, vrednostna perspektiva – kolikor je to ob *nevtralnosti* in *objektivnosti* kot imperativu zgodvinopisja pač mogoče – je sicer, v primerjavi z njegovimi prejšnjimi deli, bolj *kritična*. V splošnem, predvsem ko gre za Tita *kot državnika*, pa ostaja bolj ali manj nespremenjena oziroma *pozitivna*. Kot da bi bila uglasena s predstavo o Titu kot zgodovinski osebnosti, ki je, če gre verjeti javnomnenjskim anketam, pozitivno vpisana v srca Slovencev in drugih južnih Slovanov. Tudi tistih, ki so bili rojeni po njegovi smrti. Glede na intoniranost knjige in avtorjeve sprotne (tudi medvrstične) komentarje in kritične pripombe ob številnih peripetijah s Titom in ob njem, pa naj gre za njegovo notranjo ali zunanjo politiko, tehnologijo vladanja, življenjski stil, osebnostne karakteristike, zgodnje ali pozno obdobje, je to kar presenetljivo. A pravzaprav ni bistveno, saj sedemsto strani bogatega »gradiva« po večini govori samo zase. Opaznejši premik pa se je pri Pirjevcu zgodil na ravni zgodvinopisne naracije. Količina podatkov, informacij, obveščevalnih poročil, pričevanj in analiz, ki jih je avtor uspel odkriti v različnih zahodnih in vzhodnih arhivih ali jih povzeti po novejših monografskih delih, je namreč tolikšna, da je tekst potreboval vsaj minimalni urejevalni okvir oziroma dramaturgijo pripovedi: sicer bi se razpustil v neobvladljivo gmoto.

Pirjevčev pripovedni okvir je *zgodba* dolgega, dramatičnega in, navsezadnje, *nevarnega* Titovega življenja – nevarnega zanj in nemalokrat tudi za tiste, ki so mu prekrizali pot. O Titu je seveda znanega veliko, njegova junaštva so zelo kmalu, že med vojno, postala podlaga jugoslovanske narodnoosvobodilno-revolucionarne epike, kar nekaj poglavij Titove – v marsičem še zmeraj *skrivnostne* – življenjske zgodbe pa Pirjavec osvetljuje na novo, ob pomoči doslej neznanih, spregledanih ali manj znanih podatkov.

Eno takšnih poglavij so gotovo Titova moskovska leta pred drugo svetovno vojno, predvsem odstranitev konkurentov za vodstvo jugoslovanskih komunistov, nič manj pa njegov enkavedejevski angažma v španski državljanski vojni. Za Pirjevca – in za nekatere druge zgodovinarje – je to »najbolj skrivnostno poglavje v Brozovem življenju, o katerem je malo podatkov«. »Po nekem dokumentu iz arhiva vodilnega francoskega komunista Mauricea Thoreza,« pravi Pirjavec (ta dokument v opombi nejasno – zgolj posredno – »dokumentira«), »naj bi bil Broz v Parizu šef štaba, v katerega so spadali Italijan Vittorio Vidali, Hrvat Ivan Krajačić - Stevo, Slavonec Ivan Srebrnjak - Antonov in Bolgar Vlajko Begović, namestnik vodje NKVD-ja pri mednarodnih brigadah [...]. Vsi so bili likvidatorji.«

Dogajanje v letih 1941–1945 Pirjavec osvetljuje tako, da posebno pozornost posveča ključnim, prelomnim dogodkom od same okupacije, upora in revolucije pa do državljanske vojne. Ob tem se, na primer, ustavlja ob odnosu do Sovjetov in zahodnih zaveznikov, Titovem vodenju vojaških operacij, jugoslovanskem kontekstu slovenske Dolomitske izjave, ne nazadnje ob t. i. marčevskih pogovorih leta 1943, ko so bili partizani blizu dogovoru o separatnem miru z Nemci (ta epizoda je bila dolgo tabuizirana tema povojnega jugoslovanskega zgodvinopisja), da bi laže, v pričakovanju zavezniškega izkrcanja v Dalmaciji,

OB PIRJEVČEVI KNJIGI *TITO IN TOVARIŠI* SE SAMA PO SEBI PONUJA PRIMERJAVA RAZLIČNIH OBDOBIJ, KO GRE ZA SPLOŠNEJŠI SLOVENSKI OZIROMA JUGOSLOVANSKI ODNOS DO TITA. TU GRE ŠE NAJBOLJ ZA PREMIK OD MITOLOGIZACIJE, ZNAČILNE ZA POVOJNA DESETLETJA, K DEMITOLOGIZACIJI, KI JE BILA, VSAJ NA TLEH BIVŠE JUGOSLAVIJE, MOGOČA ŠELE POTEM, KO TE DRŽAVE NI BILO VEČ.

obračunali s četniki, svojim najnevarnejšim notranjepolitičnim konkurentom, ki je tedaj še imel podporo zaveznikov. V ta sklop sodijo, med drugim, še poglavja o drugem zasedanju Avnoja, osvoboditvi Beograda in »zaključnih operacijah«. Vsem tem zgodovinskim dogodkom in »procesom« Pirjavec natančno sledi in jih osvetljuje z različnih strani in – tudi – perspektiv.

»LOVEC IN UŽIVAČ«

Središče pripovedi vseskoz ostaja Tito, pa naj bo subjekt ali objekt zgodovinskega dogajanja. Ob nekaterih – recimo da bolj zasebnih kot zgodovinskih – temah bi se dalo moralizirati. Pirjavec tej skušnjavi ne podleže, ampak raje vztraja pri distancirani, ponekod rahlo ironični in anekdotični pripovedi. Posebno pozornost posveča na primer Titovim ženskam, predvsem zagonetni Jovanki Broz in *njunim dnevom*, idilični kulisi, za katero je divjala vojna zakoncev Broz (in še koga), pa tudi maršalovemu vladarskemu slogu oziroma razkošju (lov, rezidence, avtomobilski park itn.). Z njim se je lahko meril le malokateri sodobni vladar: Tito, po Pirjevcu »lovec in uživač«, po sloviti Taylorjevi oznaki pa »poslednji Habsburžan«, se kraljevskemu (nad)standardu ni bil pripravljen nikdar odpovedati. Najbrž zato, ker se je nanj – kot na nekakšno naravno formo svoje eksistence – tako zelo hitro navadil. O tem govori tudi tale ljudski glas s konca šestdesetih let, ki ga Pirjavec navaja po enem izmed nemških arhivov. Gre za odziv na dokumentarni film, ki prikazuje Titov vsakdan na Brionih; ko so gledalci, ob vsem drugem, na platnu videli njegov privatni živalski vrt, je iz občinstva padel komentar, da je »na Brionih za živali bolje poskrbljeno kot v tej državi za delavce«.

1948

Med ključne dogodke povojne Jugoslavije – neposredno pa tudi Titove državniške usode – sodi brez dvoma informbiro. Pirjavec mu, tako kot kompleksnim odnosom s Sovjetsko zvezo nasploh, posveča eno najobsežnejših poglavij v knjigi. Temeljito so, znotraj tega sklopa, osvetljene tudi dileme jugoslovanske zunanje politike od tržaške krize in hladne vojne pa do zahodne pomoči in obenem normalizacije odnosov z Moskvo po Stalinovi smrti ter, navsezadnje, ideje neuvrščenosti. Oborožen s to idejo se je Tito, golob miru z ladje Galeb v blokovo razdeljenem svetu, povzdignil med svetovne državnike; jugoslovanski državljani so lahko hvaležno vzeli na znanje, da so, vsaj simbolno, s Titovimi veličastnimi potovanji v Afriko in Azijo ali z brionskim obiskom tega ali onega neuvrščenega predsednika, cesarja, diktatorja ali revolucionarja, pa tudi kake

preprostejše gospe, kot je recimo angleška kraljica, vstopili v svetovno zgodovino.

GOLI BRIONI

Drugi obraz Titovega kozmopolitskega prizadevanja za »svetovni mir« in miroljubno sožitje onkraj blokovskih delitev je bila lokalna, tj. jugoslovanska realnost. To niso bila zgolj leta povojne »izgradnje in obnove domovine«, temveč tudi obdobje – javnosti nevidnih – nenehnih konfliktov, novih ekonomskih politik, reform in reformiranja teh reform. Pa tudi krhkih zavezništav, intrig in podtalnih spopadov: v pogojih enopartijske diktature, tako kot v Sovjetski zvezi, je bil to edini način artikulacije različnih političnih interesov. Sem sodi, če pustimo Goli otok, kamnito *drugo naravo* idilično zelenih Brionov, ki mu Pirjavec odmeri presenetljivo malo strani, pretresljiva usoda enega najpomembnejših predvojnih jugoslovanskih komunistov in povojnih voditeljev (in Titovega konkurenta) Andrije Hebranga, ki še danes buri duhove in za katerim se je, kmalu po aretaciji 1948, izgubila vsaka sled.

Tudi velika revolucionarna četverica (Tito, Kardelj, Djilas, Ranković) se je sčasoma skrčila na (prvo) polovico: Djilas, med vojno eden najbolj krvoločnih komunistov, je bil leta 1954 zaradi *meščanskih odklonov* odstranjen iz politike, kmalu je postal najbolj znani jugoslovanski disident, *prisluskovalca* Rankovića pa je, potem ko je Titu postal prenevarjen, odnesel brionski plenum leta 1966. Pirjavec Rankovičev primer upravičeno postavlja v širši kontekst družbenih in mednacionalnih nesoglasij šestdesetih let. Ob tem je treba reči vsaj to: akterji jugoslovanske politike so, ob pomoči različnih obveščevalnih služb oziroma interesnih skupin znotraj njih, prisluskovali drug drugemu, Tito, vrhovni komandant, vsem. Še najraje pa, veliki narcis, v malce drugačnem smislu, sebi.

UMETNOST VLADANJA IN TEHNOLOGIJA OBLASTI

Kot poudarja Pirjavec, sklicujoč se med drugim na Dedijerja, Bakarića in Staneta Kavčiča, je bil eden redkih, ki se je Titu upal odkrito nasprotovati ali mu vsaj ne v vsem pritrjevati, Edvard Kardelj. Nekaj let je bil pri Titu sicer v nemilosti, med drugim zato, ker je Tito, za vsak primer, rad sklepal različna politična zavezništva in partijo političnega pokra s svojimi potencialnimi nasledniki potem odigral po svoje. Misel na naslednika je bila Titu, to je plastično razvidno tudi iz Pirjevčeve knjige, vse do konca popolnoma odveč – pač zato, ker zares ni verjel v nesmrtnost svojega kraljestva, še manj v svojo lastno nesmrtnost in, logično, ni imel časa, da bi se ukvarjal s tistim neprijetnim *pozneje*. Močan razlog nesoglasja med Titom in Kardeljem je bilo tudi Kardeljevo nasprotovanje pretresnemu sodelovanju s Sovjetsko zvezo sredi petdesetih let, po ponovni otoplitvi odnosov med državama, ki jo je prinesla Stalinova smrt. In to kljub temu, da sta tako Tito kot Kardelj v svojih moskovskih letih »morala delati za NKVD. Takšna je bila situacija. Ali te bodo ubili ali boš sodeloval z njimi.« To naj bi Dedijerju zaupal Josip Kopinić, Titov zaupnik in zvesti stari prijatelj, sicer pa predvojni in povojni sovjetski komunisti oziroma jugoslovanski obveščevalci. Kardelj je leta 1961 doživel (in preživel) tudi »znotrajjugoslovanski«, nikdar do konca pojasnjeni atentat, ko je bil »po naključju« med lovom ustreljen v glavo, nato je za dva meseca pobegnil v London, menda je razmišljal celo o emigraciji itn. Kljub tej nevarni preizkušnji se je, eden redkih starih Titovih tovarišev, politično obdržal – tudi po zaslugi enoglasne politične podpore doma v Sloveniji. V sivih sedemdesetih se je Kardeljev položaj spet okrepil, njegova teorija o smereh razvoja veselih samoupravljalcev je dobila neslutene dimenzije: vanje se je potem tuhtajoč še dolgo poglabljal velik del slovenskega (in jugoslovanskega) družboslovja. Morda si od te pregloboke apologije obstoječega še danes ni povsem opomoglo.

UMETNOST POLITIČNEGA

Ob vseh teh spletkah in protispletkah ni težko ugotoviti, da je bilo znotrajpartijsko občevanje predvsem nenehen boj za oblast. Enotnost partije – geslo *bratstvo in enotnost* je bilo zarotitveni obrazec skorajda vseh forumskih manifestacij in Titovih govorov – je bila v resnici predvsem enotnost zavesti o tem, da je oblast težko obdržati, lahko pa izgubiti. Titova umetnost politike je bila povezana s spretnostjo izkoriščanja nasprotij med njegovimi najbližjimi tovariši, ki so bili njegovi

potencialni nasprotniki in hkrati konkurenti za prestol, pa tudi med interesi jugoslovanskega severa in juga, vzhoda in zahoda, »razvitih« in »nerazvitih«. To je bil Titov preživetveni instinkt, ki ga je, kot profesionalni komunist, najbrž enkrat za vselej *ponotranjil* v letih predvojnih frakcijskih spopadov in stalinskih čistk. Tito je znal vsa ta nasprotja nevtralizirati tako, da so se med sabo blokiral in onemogočala. Poraz tega ali onega močnega posameznika ali interesne skupine je avtomatično okreplil njegov položaj – toliko bolj, ker je bil, varuh jugoslovanskega pečata, tako rekoč a priori dvignjen nad družbene, nacionalne itn. »partikularizme«.

Kot opozarja Pirjevec, »Tito ni bil ortodoksen marksist«; ob neki priložnosti naj bi celo izjavil, da je potek zgodovine pogosto »odvisen od enega samega človeka«. Tu je mislil, razumljivo, predvsem *nase* in na pomen *svojih* odločitev. Konec koncev je Titova politična *strast*, njegovo (samo)razumevanje politike kot *usode*, razločljiva tudi s tem, da jugoslovanske meje pač niso bile meje njegovih političnih ambicij. Seveda s predpostavko, da so »svetovnozgodovinski individui«, *heroji zgodovine*, če si zdajle pomagam s spekulativno Heglovo formulacijo iz njegovih predavanj o filozofije zgodovine, »zakoličili cilj, ki je zares bil notranja volja ljudi«. A tako glede tega cilja kot tudi glede notranje volje ljudi je bil Tito v dvomih. Nobenih dvomov pa najbrž ni imel glede svoje lastne življenjske prakse in zvestobe samemu sebi. Potencialni Leninov naslednik Lev Davidovič Trocki, denimo, je v *Zgodovini ruske revolucije* zapisal, da brez Lenina boljševiki nikdar ne bi prišli na oblast. Še več: ob Leninu »se nam vloga individualnosti pokaže v resnično gigantskih razsežnostih«. Tako nekako je Tito gledal nase, gigant na giganta – z njim pa tudi večji del uradnega jugoslovanskega zgodovinopisja.

Titovi lastni dvomi o zgodovinskem obstoju Jugoslavije, razumljivo, niso prišli do jugoslovanskih množic, so se pa, vsaj v svoji reproducirani različici, ohranili pri njegovih sogovornikih, predvsem v Dedijerjevih zabeležkah. Pirjevec navaja tole pomenljivo Titovo izjavo iz leta 1962: »Človek se sprašuje – pa dobro, se je ta naša država resnično sposobna obdržati, da ne razpademo? /.../ Postavlja se vprašanje, ali je ta skupnost zrela za življenje ali ne.« Ob takšnih in podobnih Titovih dramatičnih urah resnice, ki so se ohranile po zaslugi drugih in prek njih in na katere se Pirjevec rad sklicuje, je treba biti previden – Tito je bil stari obveščevalec, ki mu preizkušanje in zapeljevanje sogovornikov ni bilo tuje. Pretirano nizanje njegovih izjav, ne da bi jih bilo mogoče verificirati oziroma ustrezno dokumentirati, bi bil lahko eden izmed historiografsko-metodoloških problemov knjige *Tito in tovariši*. Gotovo pa prispeva k plastičnosti pripovedi. Ne nazadnje: o Titu so njegovi najožji sodelavci znali povedati marsikaj negativnega oziroma kritičnega – a šele potem, ko so bili sami odstranjeni z oblasti, oziroma znotraj žanra dnevniških samogovor, skritih pred očmi javnosti.

SVINČENA SEDEMDESETA

Usodnejše dimenzije so notranja jugoslovanska nasprotja dobila na začetku sedemdesetih let. To je bila morda zadnja – energično pripravljena – priložnost za nov dogovor o sobivanju jugoslovanskih narodov. Poglavlje o teh zapravljenih priložnostih je Pirjevec naslovil *Mlada garda*, v njem pa govori o nizu stalinističnih čistk, malodane obveščevalno-varnostnih operacij, s katerimi so bila leta 1971 oziroma 1972 obglavljena liberalno-reformistična republiška vodstva na Hrvaškem (Mika Tripalo, Savka Dabčević - Kučar), v Srbiji (Marko Nikezić, Latinka Perović) in Sloveniji (Stane Kavčič). »Odstrel zagrebških liberalcev je bil po padcu Rankovića najbolj dramatičen dogodek v sodobni jugoslovanski zgodovini,« ugotavlja Pirjevec, ob odstavitvi srb-

skega vodstva pa pripominja, da je bil to poraz evropske smeri v srbski politiki: »Posledice so bile hude tako za Srbijo kot za Jugoslavijo, celo hujše od tistih, ki jih je povzročil padec hrvaških liberalcev.« Ob tem je mogoča meta-zgodovinska spekulacija, da ob drugačni srbski politiki, to je brez Titove intervencije, ne bi čez slabi dve desetletji na oblast prišel Slobodan Milošević. Enako mogoče pa bi bilo tudi, da bi se reformne sile utopile v valovih nacionalnih emancipacij – in bi bila Jugoslavija pred težkimi preizkušnjami že bistveno prej.

Za odstavitev hrvaškega in srbskega vodstva je moral dati zeleno luč Tito osebno, za odstavitev liberalnega reformista Staneta Kavčiča in njegovih pa so poskrbeli kar vrli Slovenci sami. Natančneje: Edvard Kardelj, saj je bila Slovenija v povojnih desetletjih njegovo »strogo privatno lovišče«. Podobne čistke so se zgodile tudi v Bosni, Vojvodini in Makedoniji, tako da Pirjevčeva sodba, da se je pravzaprav zgodil »državni udar« staropartijcev, s katerim je bil »zaustavljen reformni tok«, ni neupravičena. Zmaga trojke Tito, Kardelj, Bakarić je pomenila vrnitev k boljševistični praksi, diktaturi proletariata in, kar zadeva partijsko politiko, »demokraciji centralizmu«. K omenjeni trojki bi lahko priključili še operativca Staneta Dolanca, znanega po legendarni izjavi, ki je artikulirala realnost jugoslovanskega socializma sedemdesetih in osemdesetih let: da če v Jugoslaviji ne bi bili na oblasti komunisti, bi bil pač, jasna stvar, nekdo drug. V ozadju vsega tega dogajanja se je, v zadnjem desetletju Titovega življenja, že odvijal dramatičen boj za njegovo dediščino.

Ni naključje, da je nova – Kardeljeva – ustava leta 1974 Tita razglasila za dosmrtnega predsednika: ta (konfederalna) ustava, ki je sicer po Jugoslaviji, zlasti v pomanjšani Srbiji, vzbudila radikalna nasprotovanja, je bil Kardeljev zadnji poskus oziroma, natančneje rečeno, *družbeni eksperiment*, »da ohrani SFRJ pri življenju«. Takšno, seveda, kakor si jo je, kot njen teoretični utemeljitelj, zamislil. Pirjevec opozarja, da naj bi Kardelj v privatni izjavi tik pred smrtjo izjavil celo, da je »naš sistem strašen in napačen«, da se ničesar ne da napraviti in da niso mogoče »nobene spremembe na boljšo«. Kljub tej nejeveri je do konca ostal vernik socializma.

V obdobje Titovega konca sodi tudi sklepno dejanje sage o neuvrščeni, ko se je na konferenci v Havi pokazalo, da je gibanje izgubilo svoj zagon. Pirjevec ob tem zgoščeno ugotavlja: »Da bi dali neuvrščeni nov zagon, bi morali razkrinkati zlagano bistvo sovjetskega socializma in s tem postaviti pod vprašaj legitimnost lastnega režima.«

To je sodba s težo in konsekvencami, a ob sklepnih straneh knjige se zdi, kot da je Pirjevec od misli o (ne)legitimnosti jugoslovanskega režima stopil korak nazaj. Tako recimo, malo zatem, ko navede domnevno mračno Titovo izjavo iz leta 1971 (»Če bi samo vedeli, kako vidim prihodnost Jugoslavije, bi bili šokirani.«), v obliki nekakšnega pozitivnega rezimeja in kot strela z jasnega zapiše tole nerodno sodbo: »Jugoslavlani so uživali vse svoboščine, razen svobode govora.« Če je temu tako, potem bi bil edini delikt, zaradi katerega bi bili lahko sankcionirani, *verbalni* delikt. Ne pa, recimo, politično združevanje – združevanje zato, da bi laže razdružili sprepletenost partije in oblasti. Predvsem pa ta Pirjevčeva sodba nasprotuje marsikateri izmed njegovih v knjigi zapisanih in – s samo jugoslovansko politično prakso – *dokumentiranih* trditev.

TITO MED MITOM IN REALNOSTJO

Ob Pirjevčevi knjigi *Tito in tovariši* se sama po sebi ponuja primerjava različnih obdobj, ko gre za splošnejši slovenski oziroma jugoslovanski odnos do Tita. Tu gre še najbolj za premik od mitologizacije, značilne za povojna desetletja, k demitologizaciji, ki je bila, vsaj na tleh bivše Jugoslavije, mo-

goča šele potem, ko te države ni bilo več. Samo za osvežitve spomina: v sedemdesetih letih, na primer, ki so bila, kar zadeva »idejo« in »prakso« jugoslovanske (tj. Titove) politike, gotovo najbolj klavrna in – po zatrtju liberalno-reformističnih poskusov – neproduktivna leta, je o Titu izšla kopica knjig. Dovolj zgovorni, če jih mimogrede naštejemo le nekaj, ki so izšle v Sloveniji, so že naslovi (avtorji naj živijo ali počivajo v miru): *Heroj Tito* (1973), *Tito državljani sveta* (1974), *Tito štirideset let na čelu ZKJ* (1977), *Mi smo Titovi*, *Tito je naš* (1977), *Tito pred nalogami zgodovine* (1977), *Tito o vzgoji in izobraževanju* (1978), *Prvo srečanje s Titom* (1979).

Nekaj desetletij pozneje, denimo v zadnjem letu ali dveh, pa so ob Pirjevčevi izšle tudi knjige, ki, podobno kot *Tito in tovariši*, govorijo iz oddaljene oziroma distancirane perspektive. Takšni sta, brez dvoma, obe knjigi Silvina Eiletza: *Titova skrivnostna leta v Moskvi 1935–1940* (2008) in *Pred sodbo zgodovine: Stalin, Tito in jugoslovanski komunisti v Moskvi* (2010), ter, mogoče, nenavadni poskus psihološkega portreta *Josip Broz Tito: grandiozni narcis* (2010), ki ga je napisal Marko Vidnjevič.

V starih, socialističnih časih je bila produkcija del o Titu tako rekoč domovinsko-revolucionarna dolžnost uradnega oziroma režimskega zgodovinopisja in, še bolj, ideoloških aparatov države. Ti so ostajali večno mladi, a – ob pomoči vsakoletnih okrepitvev iz predavalnic te ali one fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo – prav nič razsvetljeni. Danes potrebe po legitimacijsko-slavnih spisih, po Titu kot mitološki figuri, ki živi tudi še po svoji smrti, in *titoizmu* kot posebni vrsti *religioznosti*, ki povezuje jugoslovanske narode, ni več. Večja kot kdajkoli prej pa je nemara potreba vedeti in razumeti, kaj je bilo res in ob asistenci katerih naprav družbenega inženiringa je bilo vse skupaj mogoče.

KAKO JE BIL NEMOGOČE MOGOČE

Pirjevčeva knjiga med drugim govori o tem, kako je bilo mogoče, da je bilo *nemogoče mogoče*, predvsem pa o tem, da je bil glavni pogoj, varuh in obenem veliki mag tega *nemogočega* Josip Broz Tito. Z njegovo smrtjo se je obenem izteklo tudi zgodovinsko obdobje, ko *iluzionizma*, tako na ravni notranje kot zunanje politike, ni bilo več mogoče ohranjati pri življenju. Revolucionarni zagon vojnih in prvih povojnih let se je hitro izčrpal in se potem nekaj dolgih desetletjih umetno, predvsem na račun tujih posojil in številnih jugoslovanskih zdomcev, pa tudi ob pomoči titovske (avto)mitologije ohranjal pri življenju. A nemogoče je dokončno postalo nemogoče.

»Bila je tragedija in tragediji« – s temi besedami je Churchill v svojih spominih označil leta junaškega jugoslovanskega upornišva v času druge svetovne vojne. Tako bi se dalo poimenovati tudi jugoslovansko zgodbo nasploh, predvsem njen veliki krvavi finale (Pirjevec, denimo, mu je leta 2003 posvetil knjigo *Jugoslovanske vojne 1991–2001*).

V osemdesetih letih, mitološkem obdobju *Tita po Titu*, čas za kritično biografijo, namenjeno mrtvemu dosmrtnemu predsedniku, še ni bil primeren – kljub svobodi govora, ki jo vzneseno omenja Pirjevec. Devetdeseta leta so bila obdobje »jugoslovanskih vojn«, se pravi, nadaljevanja (Titove) jugoslovanske politike z drugimi sredstvi, ko je geslo *po Titu Tito* dobilo srhljiv pomen, obenem pa tudi nadvse realno »reinkarnacijo«. Skratka: moral se je zgoditi prelom stoletij, da je bil mogoč vsaj malo distanciran pogled nazaj, a še zmeraj ne tako oddaljen, da zgodba o Titu za marsikoga ne bi bila tudi zgodba o njegovem lastnem življenju, projekcijah, sanjah in iluzijah. Te so trdožive, toliko bolj, če so bile temelj življenjskih vizij kar nekaj generacij, zadovoljnih z vsakdanjostjo življenja v samoupravnem socializmu Titove Jugoslavije. Zanimiv kontrast – in obenem eksotični dodatek – tej *vsakdanjosti* je bila nevsakdanja Titova vladarska figura: enkrat je spominjala na južnoameriškega diktatorja, drugič na čikaškega gangsterja, med branjem nekajurnega referata o dosežkih revolucije, pluralizmu samoupravnih interesov in združenem delu pa na utrjenega birokrata, izgubljenega sredi besed, ki nič več ne pomenijo.

DOSMRтни PREDSEDNIK IN VPRAŠANJE NESMRTNOSTI

Po drugi strani je besedovanje o Titu še zmeraj, in to niti ne tako redko, zadeva velikega nostalgičnega spomina – več kot trideset let po njegovi smrti in dvajset let po razpadu socialistične Jugoslavije. Recimo, da gre tu tudi za spomin starejših generacij na čase kot da srečne – svoje – mladosti. Navsezadnje je bilo nekdaj praznovanje legendarnega »dneva mladosti« natanko to: apoteoza *mladosti* kot imena za državo in družbo v *nastajanju*. V nastajanju zato, ker je bilo njenih protislovij in težav toliko, da je bila njihova razrešitev mogoča le na koncu dolgega potovanja – nekje v oddaljeni prihodnosti, ko bo mladost postala zrelost. To prihodnost je jugoslovanska realnost prehitela tako, da nič več ni *nastajala*, recimo v tej ali oni »teoretski« knjigi ali novi nadrealistični ustavi Titovega sopotnika Edvarda Kardelja, po katerem se je, njegovemu učiteljskemu poslanstvu primerno, nekdaj ponosno imenovala ljubljanska univerza, ampak je razpadla pri živem telesu. To je bil krvavi konec utopije, dejanskost gesla o *bratstvu in enotnosti*: glasno je bilo toliko bolj, kolikor bolj je prekrivalo realne zgodovinske, nacionalne, politične, ekonomske antagonizme jugoslovanskega socializma.

Če bi bil Tito danes še živ, bi bil, stodevetnajstletnik, gotovo še na oblasti, obdan z množico servilnih kandidatov za nasledstvo prestola. Debata o novi ljubljanski Titovi cesti bi bila popolnoma odveč, saj bi jo, brez posebnih pomislekov, odprl in blagoslovil kar sam, nato pa se po njej odpeljal na liv. Biti ali ne biti medved ali divja svinja, to bi bilo tehtno vprašanje. ■

ZGODOVINA POLITIČNE HISTERIJE HOLLYWOODA

V razmeroma kratkem časovnem razmiku sta izšli dve knjigi, ki se ameriškega filma lotevata skozi prizmo politične histerije, poznane kot antikomunizem oziroma makartizem. Prva je koncem lanskega leta izšla pri nas, druga marca letos v ZDA, spisala pa sta ju kritika, ki vsak v svojem kulturnem okolju že približno trideset let objavlja tekstes o filmih ali širših družbenih in filozofskih vprašanjih. To sta Marcel Štefančič, jr. in Jim Hoberman.

SIMON POPEK

Oba pisca sta si na neki način zelo podobna, oba vso kariero objavljata v tednikih z izrazito levičarsko provenienco (*Village Voice*, *Mladina*), oba sta obsedena z »amerikano« 20. stoletja in tamkajšnjo popkulturo, le da je prvi zrasel iz ameriške filmske avantgarde (njegov najljubši film je *Flaming Creatures* (1963) Jacka Smitha), drugi iz fenomena Novega Hollywooda (njegov favorit je *Divja banda* (1969) Sama Peckinpaha). In oba sta najboljša, ko se v njunem pisanju meja med fikcijo ameriškega filma in realnostjo ameriškega političnega zemljevida zabriše. Včasih sem nam zdi, da je Marcel Štefančič slovenski Jim Hoberman, drugič, da je Jim Hoberman ameriški Marcel Štefančič, tako obsedena sta z »amerikano« in tako vztrajno jo pregneteta in prepojita z vsem, kar pride iz tamkajšnjih filmskih studiev.

Da ju je lov na čarovnice in vpliv Komiteja za neameriške aktivnosti (t. i. HUAC ali House Un-American Activities Committee) na hollywoodsko produkcijo zintrigiral do te mere, da sta o fenomenu spisala knjigo, je jasno samo po sebi – film in politika gresta pri obeh z roko v roki, podobno kot njuna sloga. Poglejmo njuni interpretaciji filma *Moj sin John* (My Son John, 1952, Leo McCarey), enega najbolj odkrito sovražnih in zloglasnih protikomunističnih filmov, ki je šel z demoniziranjem »rdečkarjev« tako daleč, da je bilo ob nastanku nerodno celo desničarskim moralistom in krščanskim medijem. Hoberman: »McCarey se je hladne vojne lotil z dramatisiranjem mizerije vseameriške družine, saj je vzgojila izdajalca, ki ni le komunist, temveč tudi homoseksualec. [...] Oče, ki neposlušnega sina v nekem trenutku po glavi lopne z Biblijo, je patriotski kriptofašist, medtem ko se mati trese na robu živčnega zloma. *Moj sin John* hlepi po toploti družinske komedije, v resnici pa ostaja tendenciozen, obupno neduhovit ter okorno melodramatičen.« Štefančičev slog je seveda tradicionalno rafalen, verjetno je svojo značilno brzostrelnost gostobesednost še navil, česar mu nihče ne more zameriti, vsaj ne v pričujoči knjigi, kjer ima avtorjev karakteristični bombastični slog popolno »zaledje« v histerični antirdečkarski retoriki! Štefančič: »*Moj sin John*, ki je z leti dobil mnoge fane, je dal jasno vedeti, da so 'stimulanti' – ideje, profesorji, akademiki, intelektualci – kužni, saj človeka zapeljejo v subverzivnost. In subverzija je tu perverzija, kajti John je gej – vsaj tako namiguje film. Komunizem je perverzija – tako kot homoseksualnost.«

Smo skoraj istočasno dobili dve enaki knjigi? Nikakor, identični sta le izhodišči, ameriški film od konca tridesetih do konca petdesetih let; zaznamujejo ga prvi val latentnega protikomunističnega filma, ki sega še v trideseta leta, pa serija filmov (med katerimi je najslavnejši *Sporočilo Moskvi*/Mission to Moscow, 1943, Michael Curtiz), ki so o Sovjetski zvezi (jasno, med drugo svetovno vojno) govorili afirmativno, zagovarjali tamkajšnje čistke in Stalina prikazovali kot modreca, vizionarja in humanista(!); »zlata doba« protikomunistične histerije od leta 1947 naprej; filmi o korejski vojni ter protikomunizem bibličnih spektaklov, ki so se razcveteli sredi petdesetih let, v času, ko so hkrati cveteli še danes popularni znanstvenofantastični filmi, vsi po vrsti kultne klasike, produkcijsko shirani B-filmi, ki so bili brez izjeme esence paranoičnega in histeričnega

diskurza, filmi o invazijah in infiltracijah nezemljanov, mutacijah, pranju možganov, izgubi identitete, dehumanizaciji in seveda koncu sveta. Takih filmov so posneli na tone in vsi so prodajali isto perverzno alegorijo: strah pred komunisti je zamenjal strah pred nezemljani. Med njimi je še danes najžlahtnejša *Invazija tretjih bitij* (Invasion of the Body Snatchers, 1954, Don Siegel), po eni strani kritika tedanje Amerike in njene komfortne zaspanosti, po drugi povzetek paranoje pred obema največjima sovražnikoma, komunizmom in notranjim državnim totalitarizmom.

Razlika je opazna v pristopu obeh piscev (Hoberman je kulturni zgodovinar, Štefančič filozof) ter v zavezanosti prostoru, iz katerega izhajata. Povsem normalno je, da so bili Hobermanu na voljo nepregledni viri in truma asistentov ter da je njegovo delo posledično bolj informativno in do neke mere osebno, saj je v času, ki ga popisuje, sam odraščal (je letnik 1943), medtem ko je Štefančičevo pisanje značilno cinefilsko in analitično; komunizem, komuniste, ovaduhe, zarotnike, simpatizerje in »prijateljske priče« najde v tako obskurnih filmih, zakodirana sporočila pa v tako trivialnih detajlih, da jih verjetno ne bi prepoznali niti najbolj histerični pomočniki senatorja iz Wisconsina.

POROČILA SEM SE S KOMUNISTOM! MARCELA ŠTEFANČIČA, JR. JE PREDVSEM LUCIDNA SUBJEKTIVNA INTERPRETACIJA NEKEGA ČASA, MEDTEM KO JE KNJIGA JIMA HOBERMANA KULTURNOZGODOVINSKI PREGLED, KI SE V SKLEPNEM DELU DOTIKA ŠE ŠIRŠE SLIKE AMERIKE V PETDESETIH LETIH.

Naslednji pasus izvrstno ilustrira značilno Štefančičevo retoriko, v bistvu povzame intonacijo njegovega pisanja: »Komunisti ponavadi izgledajo tako, kot so v predvojnih in tudi povojnih filmih izgledali gangsterji. Filmski gangsterji so se v glavnem pobijali med sabo – filmski komunisti tudi. Agenti FBI, ki so pred drugo svetovno vojno preganjali gangsterje, državne sovražnike št. 1, so po vojni preganjali komuniste. Ista reč. [...] Paralele med filmskim gangsterjem in filmskim komunistom so bile opazne na vseh ravneh. Za začetek, gangster je bil kritika in obenem parodija kapitalizma, ameriške družbe in socialno-ekonomske determiniranosti, ali bolje rečeno – gangster je bil alternativa kapitalizmu, nepravilni družbi. Komunist tudi. Gangster je bil prikazan kot pošast – komunist tudi. Gangster je bil illegalec – komunist tudi. Gangster je bil nasilen in maščevalen – komunist tudi. Gangster je skušal prevzeti oblast – komunist tudi. Gangster je skušal na hitro priti do vsega, s preskokom vseh družbenih institucij in struktur – komunist tudi. In seveda, gangster je veljal za državnega sovražnika – komunist tudi.« Če bi Štefančič živel v petdesetih letih, bi ga – ob hipotetični ideološki kompatibilnosti – verjetno najeli za detektiranje sovražnih elementov v ameriški filmski produkciji ...

Poročila sem se s komunistom! je predvsem lucidna subjektivna interpretacija nekega časa, medtem ko je Hobermanov tekst kulturnozgodovinski pregled, ki se v sklepnem delu dotika še širše slike Amerike v petdesetih letih, ko je politika ob usihajočem protikomunističnem resentimentu začela iskati nove notranje sovražnike, denimo mladostniške delinkvente ob pojavi rokenrola in t. i. bajkerskih filmov z Marlonom Brandom, organizi-

KNJIGI VSAKA NA SVOJ NAČIN SPADATA V PANTEON ŠTUDIJ AMERIŠKEGA FILMA V PETDESETIH LETIH; OBE OBDELUJETA TAKO FILMSKO KLASIKO KOT POVPREČNE ALI ODKRITO SLABE FILME, KI V SVOJI POLITIČNI RETORIKI ODZVANJAJO TAKO ENERGIČNO, DA JIH PREPROSTO NI MOGOČE SPREGLEDATI.

rani kriminal, katerega pregon je z vznikom televizije dobil super zvezdniške konotacije, pripadnike gibanja za pravice temnopoltih ipd. Predvsem pa se je Amerika po drugi svetovni in korejski vojni soočala s krizo identitete, ugotavljala je, da je ljudstvo v času ekonomskega lagodja podleglo brezskrbnemu konformizmu. Vlesila je potrebovala superjunaka za zaščito pravic in idealov ter ga dobila v podobi Johna Wayna, popularnega Duka, ki v tistem času ni bil le najbolj bankabilni zvezdnik, temveč tudi najbolj izpostavljeni zagovornik republikanskih vrednot. Zato je *An Army of Phantoms* tako dragocen dokument časa. Najboljši deli knjige namreč ne govorijo o kričaškem protikomunističnem filmu, temveč o latentnih družbenopolitičnih sporočilih, ki so jih poosebljali ... vesterni. Sprva vesterni Johna Forda, najbolj čislane ameriškega režiserja tistega časa, čigar znamenita konjeniška trilogija (začel jo je s filmom *Na apaški meji*/Fort Apache, 1948) je napovedala režiserjevo postopno nagibanje proti republikanski strani, kar je bilo vsekakor presenečenje, sploh za režiserja, ki se je od nekdaj deklariral za socialnega demokrata in ki je bil v tridesetih letih steber Popularne fronte.

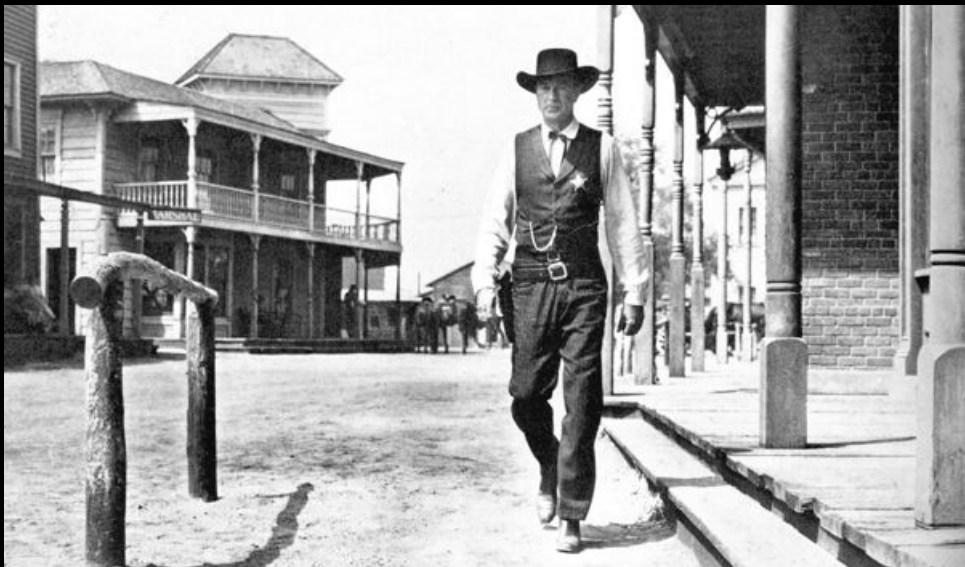
Konec druge svetovne vojne je prinesel spremembe; Ford se je nagnil v »državotvorno fazo« (čeprav je ohranjal liberalne ideale), predvsem pa ni več snemal klasičnih vesternov, temveč v kavbojke preoblečene militaristične drame, kar je med drugim opazil André Bazin, razočaran nad dejstvom, da je vestern po letu 1945 »postalo sram biti zgolj vestern«. Očital mu je predvsem militantnost, ki da je uničila nedolžnost kavbojke in jo asimilirala z vojnimi filmom, vestern je skratka postal prevladujoči ideološki žanr. In *Konjeniška trilogija* je poosebljala to novo tendenco, ki jo je Ford do skrajnosti radikaliziral v svojem najbolj znamenitem vesternu, *Iskalcih* (The Searchers, 1956), s katerim je izpisal zgodovino ZDA in njenih patologij, brutalnosti, rasizma, nestrpnosti, sovraštva do drugače mislečih. Vse to je poosebljal Ethan Edwards alias Duke Wayne, ki je bil v političnem smislu onstran odrešitve; pri njem (v nasprotju s Fordom, ki je rad demitiziral heroje) v zvezi z Ethanom ni bilo nobene ambivalence, ljubil je tega grobijana in z užitkom ga je igral. *Iskalca* ni bil le Dukov najljubši film, svojega naslednjega sina je poimenoval Ethan. Ne čudi torej, da je Duke do smrti sovražil *Točno opoldne* (High Noon, 1952), »najbolj neameriški film, kar so jih ZDA kdaj koli ustvarile«, zgodbo o Willu Kanu (igral ga je Gary Cooper), šerifu mesteca Hadleyville, ki se mora z morilci spopasti sam; župan mu odreče podporo, prestrašeni meščani mu obrnejo hrbet, čeprav jih prosi za pomoč. Kane šerifovo zvezdo nazadnje z gnusom vrže v pesek in odjezdi iz mesta ...

Hollywood je v prvi polovici petdesetih posnel nekaj filmov, ki so skozi alegorijo kritizirali HUAC, McCarthyja in celo idejo protikomunistične histerije (npr. *Johnny Guitar*, 1954; *Silver Lode*, 1954), toda nihče ni stanja stvari v ZDA ilustriral tako natančno in brezkompromisno kot režiser Fred Zinnemann oziroma scenarist Carl Foreman, tudi sam *blacklisted* avtor, čigar scenarij je uvedel zgodbo,

JIM HOBERMAN

An Army of Phantoms

AMERICAN MOVIES
AND THE MAKING OF THE COLD WAR
THE NEW PRESS
NEW YORK 2011
408 str., 29,95 \$

Po uradnih poročilih kinooperaterjev v Beli hiši je *Točno opoldne* (1952) Freda Zinnemanna najbolj priljubljeni in največkrat predvajani film ameriških predsednikov. Kot kaže, so se identificirali z izčrpanim samotarjem, ki se pogumno zoperstavi banditom in javni strahopetnosti ter nazadnje zmagaja.

Znamenita konjeniška trilogija takrat najbolj čislanelega ameriškega režiserja Johna Forda (začel jo je s filmom *Na apaški meji*/Fort Apache, 1948 – na fotografiji) je napovedala režiserjevo postopno nagibanje proti republikanski strani, kar je bilo vsekakor presenečenje, sploh za režiserja, ki se je od nekdaj deklariral za socialnega demokrata in ki je bil v tridesetih letih steber Popularne fronte.

Film *Moj sin John* (1952) Lea McCareyja velja za enega najbolj odkrito sovražnih in zloglasnih protikomunističnih filmov, ki je šel z demoniziranjem »rdečkarjev« tako daleč, da je bilo ob nastanku nerodno celo desničarskim moralistom in krščanskim medijem.

V petdesetih letih so cveteli tudi še danes popularni znanstvenofantastični filmi, vsi po vrsti kultne klasike, produkcijsko shirani B-filmi, ki so prodajali isto perverzno alegorijo: strah pred komunisti je zamenjal strah pred nezemljani. Med njimi je še danes najžlahtnejša *Invazija tretjih bitij* (1954) Dona Siegla.

ki jo bo pripovedoval do konca svoje kariere: izdajstvo in pregon poštenega človeka. Če je *Na pristaniški obali* (On the Waterfront, 1954) predstavljal Kazanovo očiščenje ob ovajanju kolegov, je imel *Točno opoldne* nasproten pomen, govoril je o nezmožnosti, da se ljudstvo (oziroma Hollywood) postavi po robu protikomunistični gonji. Ta »neavtentični« oziroma »nepravi« vestern, ki ga *auteuristi* in puristi še vedno sovražijo (pa ne iz ideoloških razlogov), je po mnenju Harryja Scheina najlepše odražal prekletstvo ameriškega izolacionizma in najbolj pošteno obrazložil stanje stvari po koncu druge svetovne in korejske vojne.

Vestern, pol stoletja najbolj popularni žanr ameriškega filma, je bil sredi petdesetih let velik paradoks; po eni strani so mu očitali »akademizem«, »zrelost«, »izgubo nedolžnosti«, po drugi strani je hitro in masovno izgubljal gledalce, toda stanje stvari v ameriški družbi je odražal tako slikovito kot nihče drug. Fordova *Konjeniška trilogija* je uvedla teme, ki so se v kontekstu ZDA in hladne vojne »udomačile« in se v šestdesetih letih, za časa vietnamske vojne, še okrepile: militarizem, intervencija, mobilizacija, imperializem, genocid, rasni konflikti, zvestoba podobi proti zvestobi dejstvu.

Hoberman je izbrskal še en zanimiv podatek: po uradnih poročilih kinooperaterjev v Beli hiši je *Točno opoldne* najbolj priljubljeni in največkrat predvajani film ameriških predsednikov! Kot kaže, so se identificirali z izčrpanim samotarjem, ki se pogumno zoperstavi banditom in javni strahopetnosti ter nazadnje zmagaja. Povrh vsega je *Točno opoldne* nastal v času popularizacije televizije, ko sta podoba in drža političnih voditeljev postali pomembnejši od njihovih programov. Ike Eisenhower ga je po premieri videl trikrat, največji občudovalec pa je bil Bill Clinton (dvajset projekcij v dveh mandatih!). Bush mlajši si ga je naročil samo enkrat, toda kmalu po enajstem septembru in vojni napovedi terorju je japonskemu premierju Koizumiju podaril plakat filma *Točno opoldne*; slednji se mu je zahvalil z besedami, da »je bil Gary Cooper v boju proti banditom osamljen, tokrat pa bo ves svet z Združenimi državami«.

Knjigi *Poročila sem se s komunistom* in *An Army of Phantoms* vsaka na svoj način spadata v panteon študij ameriškega filma v petdesetih letih; obe obdelujeta tako filmsko klasiko kot povprečne ali odkrito slabe filme, ki v svoji politični retoriki odzvanjajo tako energično, da jih preprosto ni mogoče spregledati. Če je Štefančičeva knjiga samostojna enota, potem Hobermanova predstavlja drugi del načrtovanega triptiha o ameriški politiki in filmu po drugi svetovni vojni. Pred osmimi leti je namreč izdal še obsežnejši sveženj *The Dream Life* (2003), v katerem se je fenomen Novega Hollywooda lotil skozi prizmo šestih predsedniških volitev, od leta 1960 do 1980 (Kennedy, Johnson, Nixon/Ford, Carter, Reagan), najbolj dinamičnega, šokantnega in nasilnega obdobja ameriške zgodovine 20. stoletja. Če je *The Dream Life* boljša od *An Army of Phantoms*, je to predvsem zaradi avtorjevega intimnega odnosa do obdobja; šestdeseta so Hobermanova specialnost, kar ne preseneča, v tem času je odrasčal, se formiral in strastno vsrkaval popkulturne vplive; čar njegove (in Štefančičeve) analize je že omenjena sposobnost, da v povprečnih in slabih filmih razkriva podzavestno »globino« in jih v kombinaciji s klasiki osmisli ter postavi v širši kulturnozgodovinski kontekst. Boljšega primera, kot je »dvoboj« povprečnih filmov, Kubrickovega *Spartaka* in Waynovega *Alama*, ki sta v kino prišla sočasno (oktobra 1960, tik preden je Kennedy na volitvah premagal Nixona), preprosto ni moč najti, zato ga je za sklepno ilustracijo vredno izpostaviti v vsem blišču: *Spartak*, delo ožigosanega komunističnega scenarista Daltona Trumba, je po mračnem obdobju makartizma naznanil vrnitev hollywoodske levice. In *Alamo*, produkt hollywoodske desnice, konservativne Filmske zveze za zaščito ameriških idealov, je bil *Spartakov* predvolilni rival. Kot ideološko polarizirana *blockbusterja* sta seveda zagovarjala različni stališči. *Spartak*, alegorija hollywoodskega »stalinističnega bazena«, je med drugim obsojal ovajanje (in s tem napadal Nixona kot nekdanjega McCarthyjevega lovskega psa), saj poraženi sužnji nazadnje nočejo identificirati pravega *Spartaka* (*»I'm Spartacus! I'm Spartacus!«*). Po drugi strani je Waynov Svobodni svet v *Alamu* kompromitiran zaradi tolerance suženjstva. Edini temnopolti lik, resda osvobojen, je tako zvest svojemu gospodarju, da raje ostane ob njem in umre!

Dve Hobermanovi poglavji sta skratka zaprti, sedaj nestrpno pričakujemo še sklepno dejanje, tretjo knjigo, ki bo obdelala čas od Reagana do Busha mlajšega. Dotlej bo najbolj referenčno delo tega obdobja ostala knjiga Robina Wooda *Hollywood from Vietnam to Reagan ... and Beyond* (1986/2003). ■

MARCEL ŠTEFANČIČ, JR.

Poročila sem se s komunistom!

ZLATA DOBA PROTİKOMUNISTIČNEGA FILMA

GO PARTNER

LOGATEC 2010

366 str., 24 €

TOBAČNA: MESTO V MESTU

Gradnja prvih stolpičev na območju bivše Tobačne tovarne v Ljubljani naj bi stekla že letos in prve tri stolpnice naj bi bile končane do konca leta 2014. S preobrazbo območja – investitor, podjetje Imos, načrtuje devet stanovanjskih stolpičev, en velik hibridni objekt, 3000 parkirnih mest in nekaj tisoč kvadratnih metrov površin za mestno upravo, kulturne in javne programe – naj bi prišlo do širitve mestnega središča prestolnice, saj naj bi Tobačna mesto postalo poslovno, upravno, bivalno, storitveno, kulturno in izobraževalno središče.

VESNA TERŽAN

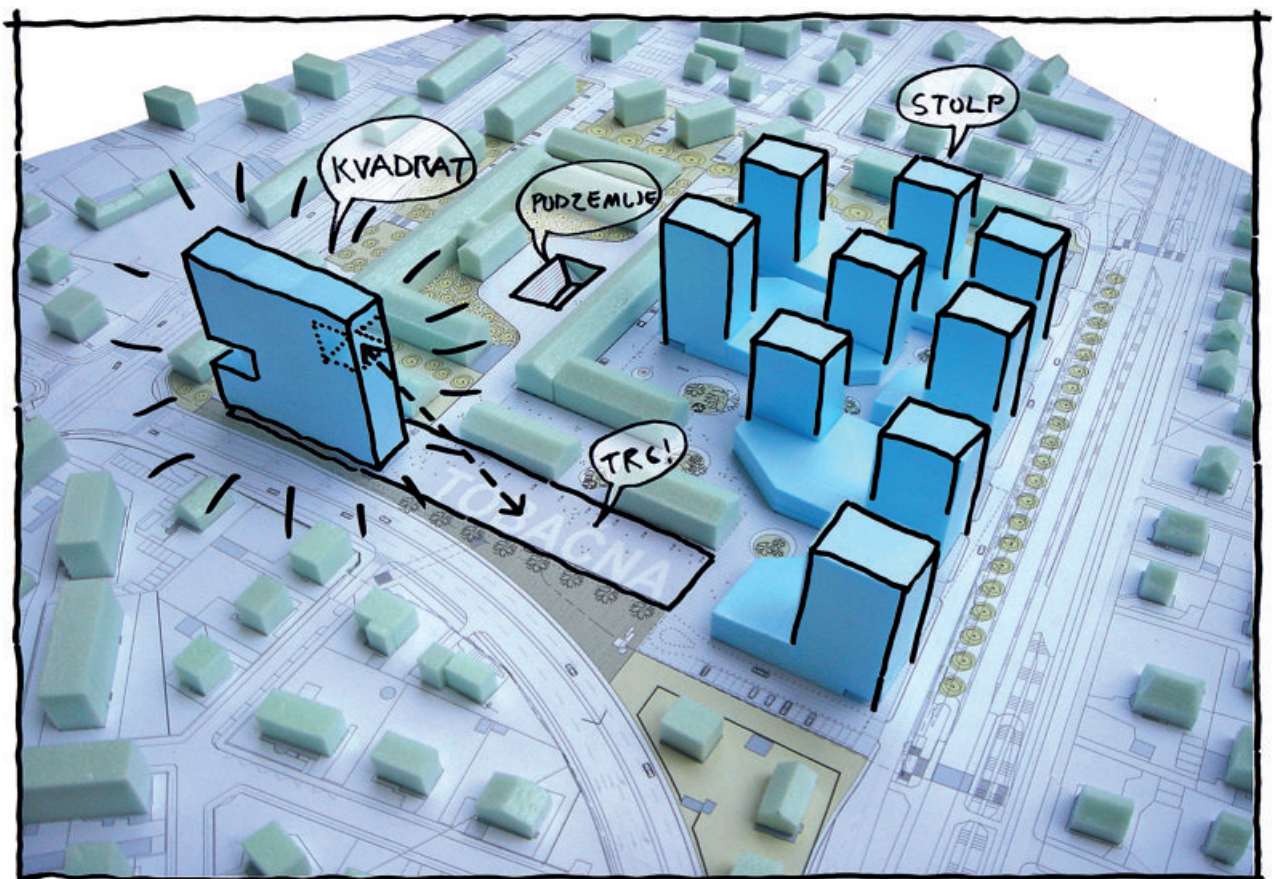
Tobačna tovarna je bila zasnovana kot mesto v mestu že v 19. stoletju, ko so po letu 1870 postopoma gradili tovarniški kompleks v paviljonskem sistemu. Ljubljanski občinski svet je konec leta 1870 to območje (tedaj še na mestnem obrobju, a z ugodno prometno lego) brezplačno odstopil industriji. Tovarna je bila ustanovljena 1871., osrednje poslopje ob Tržaški cesti pa je bilo dokončano dve leti zatem. Dokončno vrednost je tovarniški kompleks dobil leta 1890, ko je bil v tovarno speljan železniški industrijski tir. V halah Tobačne se je tako prvič na slovenskem ozemlju pojavila notranja železna skeletna konstrukcija. Zato so se v zadnjih petih letih tudi zastavljala vprašanja, kako je mogoče, da se je Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije (ZVKDS) strinjal s tem, da bo porušenih več kot polovica teh zgodovinskih poslopij. Sicer pa je že v devetdesetih letih preteklega stoletja zmanjšanje proizvodnje v tovarni vplivalo na to, da so objekt ob Tržaški cesti razprodali različnim podjetjem in birojem, proizvodnja pa se je v celoti ustavila leta 2004, ko se je takratni angleški lastnik odločil, da kompleks proda.

Mestna občina Ljubljana (MOL) je imela seveda predkupno pravico, a je kompleks Tobačne ni zanimal. Leta 2005 ga je kupilo podjetje Imos-G. V dogovoru z MOL, ZVKDS in urbanistično stroko so izpeljali arhitekturne delavnice z namenom, da bi preverili potencial lokacije. Delavnice so potekale pod vodstvom dekana in profesorja na fakulteti za arhitekturo Petra Gabrijelčiča, sodelovalo je sedem skupin, pet avtorskih in dve iz tujine. Rezultati delavnic so bili razgrnjeni novembra 2005. Med udeleženci so bili tudi študentje pod mentorstvom prof. Janeza Koželja, ki so pripravili štiri možne rešitve: nova Tobačna bi lahko bila upravno, izobraževalno ali kulturno središče, lahko pa tudi mesto v mestu. Slednja možnost se je na koncu potrdila kot ena ustrežnejših in je pomembno vplivala na rezultate urbanističnega natečaja.

Zakaj je pravzaprav zmagała ideja o mestu v mestu in ne ideja novega izobraževalnega in kulturnega centra? Navsezadnje so v tem obdobju že intenzivno iskali ustrezno lokacijo za nove stavbe treh umetniških akademij. A niti državi niti mestu se ni zdelo vredno, da bi razmišljala o potencialu Tobačne, tudi ne, da bi območje bivše tovarne odkupila in prenovljeno namenila kulturno-izobraževalnim institucijam. Krajinski arhitekt Jože Novak, ki je takrat v podjetju Imos vodil priprave na javni natečaj, pravi, da so tako državi kot mestu v tem obdobju ponudili partnerstvo. Zanimalo jih je, kakšne prostore in program na državni in mestni ravni potrebujejo šolstvo, univerza in kultura. Ne mesto ne država nista izrazila zanimanja. Mesto se je zanimalo le za približno 1000 parkirnih mest, ki naj bi jih zagotovile podzemne garaže. Imos kot investitor se je nato odločil za koncept mesta v mestu. Tako so danes razprave o tem, ali je za ta mestni kare izbran ustrezen program oz. ali je predvidena izgradnja pregosta in previsoka, bržkone prepozne. Tobačna tovarna je tako kot celovit historični objekt za mesto in kulturno dediščino izgubljen primer.

Imos je zatem leta 2006 v skladu s takrat veljavnim prostorskim načrtom razpisal javni, anonimni, odprti in po mnenju udeležencev dobro pripravljen urbanistično-arhitekturni natečaj. Podlaga za natečaj so bili tudi rezultati delavnic in spomeniškovarstvene smernice. Strokovna komisija je izbrala rešitev arhitekturnega studia *Dekleva Gregorič arhitekti*.

»Morda smo natečaj dobili zaradi osnovnih principov, ki smo jih predlagali,« pravi Aljoša Dekleva, »in eden izmed teh principov je, da smo vso maso bivanjskega programa razporedili v mrežo devetih relativno tankih stolpičev. Tako smo prebivalcem tega območja zagotovili razmeroma enake pogoje in hkrati tudi ugodne pogoje za vse okoliške stavbe. Ko objekte namreč na takšen način enakomerno razporediš po prostoru, omogočiš osončenje tudi proti Rožni dolini.« Drugi predlog, ki je pomemben za mesto, je po mnenju Dekleve ta, da so del prostora Tobačne odprli proti središču mesta, in sicer proti Vrtači, ki je po strukturi še vedno del Rožne doline. Med objekti Tobačne tovarne in Bleiweisovo so odstranili garaže in ustvarili odprt, javni prostor *Tobačni trg*, ki območje Tobačne povezuje z mestnim centrom in odpira pogled proti ohranjeni tehnični dediščini. Bleiweisova cesta naj v prihodnosti ne bi bila več hitra obvoznica, temveč bulvar. Tako bo ob njej trg-park, do Vrtače pa

Skica projekta Tobačna mesto arhitekturnega studia Dekleva Gregorič arhitekti, pogled iz smeri Bleiweisove ceste (nekdanje Tivolske) proti križišču s Tržaško cesto.

so načrtovani trije prehodi za pešce in kolesarje. Jože Novak, ki je še vedno navdušen nad zmagovalnim elaboratom, pravi, da so želeli narediti povezavo tudi z območjem fakultet na jugu, na drugi strani Tržaške, in vzpostaviti os do železniškega postajališča na robu Rožne doline. Dekleva pojasnjuje, da je bil ključni namen urbanistične zasnove razporeditev mase po prostoru ter oblikovanje odprtega prostora. V elaboratu so prikazali, da je komunikacijski sistem parterja položen v mrežo (mreža pod mrežo) s trikotnimi trgi, saj namenoma niso oblikovali ulic in se na ta način približali mediteranskemu tipu mesta. Predvsem pa so s tem ustvarili občutek mesta v mestu, vzpostavili so tudi diagonalne prehode, ki omogočajo pešačenje in kolesarjenje med Rožno dolino, Vičem, centrom mesta ter fakultetami ob Jadranski in Aškerčevi. Osrednja misel pri urbanizmu je bila prav oblikovanje teh javnih prostorov. Prav tako naj bi Tobačna mesto dobila svoj *landmark* – markantno točko, ki bo označila ta mestni kare. Stavba naj bi stala na križišču Tržaške in Bleiweisove. Za zdaj je namenjena hibridnemu programu: hotel, delno poslovna stavba, delno javni program. Tako nagrajeni elaborat predstavlja kakovostno rešitev za nadaljnji razvoj območja in ga programsko in prostorsko interpretira kot dopolnjeno ambicijo Ljubljane postati nova evropska metropola, so prepričani tako projektanti kot investitor.

Obdobje od februarja 2007, ko so javnost seznanili z rezultati natečaja, do danes je bilo namenjeno razvoju projekta. Ves čas pa je potekala tudi revitalizacija kompleksa Tobačne: že od leta 1992 je v stavbi nekdanjega skladišča Tobačni muzej, ki so ga lani preselili v sosednji, prenovljeni historični objekt. Ta stavba je po prenovi v celoti namenjena kulturnemu centru Tobačna 001, ki ga upravlja Mestni muzej.

Letos so delno že uredili komunalno infrastrukturo, potrebno za nemoteno delovanje starih objektov, ki čakajo na obnovo, obenem pa bo to tudi del nove komunalne opreme za bodoče objekte. Prav tako so začeli z rušenjem določenih objektov, organizirali so začasno parkiranje in novo prometno ureditev ter s tem ustvarili še zadnje pogoje za začetek izgradnje prve faze, v kateri načrtujejo dokončanje tretjine projekta: tri stolpnice z 234 stanovanji, približno 6.800 kvadratnih metrov poslovnih površin in 916 parkirnih mest v podzemni garaži. V skladu z načrti bodo prve stolpnice zgrajene do konca leta 2014. V Tobačni mesto je sicer predvidenih 67.000 kvadratnih metrov poslovnih površin, v devetih stolpičih bi naj bilo približno 565

stanovanj različnih velikosti in standardov ter približno 7.586 kvadratnih metrov za javni/družbeni program.

Tina Gregorič iz biroja *Dekleva Gregorič arhitekti* poudarja, da so s preučevanjem podobnih evropskih projektov ugotovili, kaj je ključ do njihovega uspeha: da arhitekt-urbanist, ki je zasnoval projekt, kot nekakšen art direktor sodeluje z naročnikom pri vzpostavljanju vsebin in bedi nad celostno podobo območja vse do dokončne izvedbe. »Tobačna je markantna pozicija v mestu, zato je zelo pomembno, kaj se bo na tem območju zgodilo, pa naj gre za volumne ali programe. Pomembno je, kašen tip trgovin bo v parterju, kakšna bodo stanovanja, kakšni vrti, kakšne bodo restavracije, poleg tega pa tudi, ali bo v kompleks uvrščen kulturni program ali ne,« pravi in poudarja, da morajo biti v stolpičih kvalitetna in posebna stanovanja tudi zato, da bo bivanje v središču mesta spet postalo popularno. Prav tako je pomembna vizualna podoba stolpnice, saj bodo vidne daleč v mestni vizuri. Zato ni vseeno, kakšne bodo fasade objektov, pa naj gre za material, obliko ali detajle. »Vseemu temu bi bilo potrebno posvetiti veliko pozornosti in časa. Zunanja podoba je poleg fasade tudi krajinska ureditev. Na strehah podestov stolpnice, denimo, smo predvideli zazelenitev, travo, grmičevje, vrtove in otroška igrišča za prebivalce stolpnice. Sedaj ne vemo, v kolikšni meri in kako se bo novi projektant držal tega pomembnega dela urbanistične ureditve. Podobno vprašanje je, kakšna bo materialna in detajlna obdelava serije manjših trgov. Če je v ospredju skrb za vse prebivalce, lastnike, najemnike in obiskovalce, se lahko ustvari dobro vzdušje. Tam, kjer projekti niso vodeni kot celostna ponudba, kjer ni celostnega nadzora gradnje, kjer ni doslednosti, so seveda rezultati slabi.«

Pri Tobačni lahko nastopi problem, če projektna ideja ne bo razvita dosledno kot celota – vse do zadnjega detajla, tako vizualno kot programsko. Ključna je seveda tudi krajinska ureditev, od tlakov in vrtov do barv. Šele celostna podoba namreč lahko ustvari vzdušje in daje šarm, ki ga je težko pričarati v novih naseljih. Tobačna ima gotovo potencial: kombinacija starega in novega lahko skozi interakcijo in detajle nudi presežek v doživetju prostora in arhitekture. Če pa se bo ideja malega mesta v mestu zaradi različnih razlogov, predvsem finančnih, izgubila, bo soseska izgubila tudi svoj prvotni smisel. Priložnost, zaradi katere je gotovo eden najambicioznejših urbanistično-arhitekturnih projektov prestolnice sploh nastal, pa bo zapravljena. ■

VOJNA KOT VEČNO VRAČANJE

Nikoli več, ponavljajo tisti, ki doživijo vojno. In tisti z zmožnostjo empatije, človekoljubja ter refleksije. Celjska razstava *Kontinuiteta* ponavlja: vojna je, vedno znova in povsod.

PETRA KAPŠ

Pred dvema letoma je kuratorica Irena Čerčnik zasnovala razstavo *Prepovedana smrt*, s katero je tematizirala naš odnos do smrti in mrtvega telesa, torej predvsem njuno tabuizacijo ter načine njune medijske posredovanosti. Z razstavo *Kontinuiteta* pa je poskušala pokazati na »fenomen permanentne globalne vojne«, v katerem se ji mir kaže »le kot vmesno obdobje med enim in drugim vojnim stanjem«. Razstava tako odpira vprašanje, katere podobe vojne uporabljajo umetniki, pa tudi, kako vojna oblikuje dela, umetnike ter njihove strategije.

Kot razkriva zadnji pojem podnaslova razstave (*Vojna, genocid, spomin*), vstopajo umetniki v tematiko skozi izmuzljiv prekat spomina – lastnega ali spomina tistih, ki so vojno preživeli. Med razstavljenimi deli oziroma projekti prevladuje vloga umetnika kot priče (pričevalca) in *re-pričevalca* (*re-* v pomenu ponovno, spet). Glede na dejstvo, da ima več umetnikov neposredno izkušnjo vojne, je to pričakovano. Postopki *re-(pričevanja)* pa so v zadnjem desetletju pogosto uporabljeni: *re-miksanje*, *re-cikliranje*, *re-konstruiranje*, *re-strukturiranje*, *re-uprizarjanje* itn. Prepona *re-* zagotovo korespondira s potrebo po ohranjanju spomina. *Re-* stoji v umetnosti nasproti pozabi. Vprašanje pa je, kakšno stališče zavzame umetnik, kako prenaša lastno izkušnjo in jo artikulira v svojem delu? In naprej, kakšno stališče naj zavzame gledalec do prvoosebnega pričevanja? Ali gre za avto-terapevtske procese? Notranjo nujno? Ozaveščenje drugih? Maščevanje? Poskus oblikovanja kritične zavesti? Izgrajevanje intimnih spomenikov z željo, da bo z njimi presežena pozaba?

Tomaž Črnej je fotografiral zunanje prizore koncentracijskega taborišča Auschwitz ter množično grobišče v Laškem pri Celju. Milica Tomić je z avtomobilom prevozila pot do Srebrenice – v videu ob poti sledimo številnim vmesnim postankom in pogovorom z ženskami, ki so preživele, soočene z nepovratno človeško izgubo. Susan Silas je prepešala pot od Nemčije do Češke (362 kilometrov v 22 dneh), kot jo je 580 žensk, Židinj, ob koncu druge svetovne vojne. Pohod je dokumentirala s fotografijami – pogled se ji je ustavil na obcestnem križu, v notranjosti kapelice, na odvrženi straniščni školjki, prizorih cest, gozdnih in makadamskih poti. Bojan Salaj je prizor iz gozda v Kočevskem rogu zajel s *camero obscuro*. Simon Norfolk se je odpravil po poteh vojnega fotografa Johna Burka iz časov druge anglo-afganistanske vojne (1878–80). Po podobah njegovih fotografij je na istih lokacijah insceniral prizore v sodobnosti ter razstavil oboje. David Tartakover je v reportažne fotografije izraelske okupacije Palestine interveniral z napisom »I'm here«, navedbo lokacije in datuma.

V smeri osebno intimnega *re-(iz)pričevanja* se umeščata deli Adela Abidina in Adele Jušić. Prvi skozi video animacijo, ki uprizarja apokaliptični konec sveta, pripoveduje o prizoru z mrtvo kravo na razrušenem mostu sredi Bagdada. Adela Jušić pa s portretno fotografijo očeta, intervencijo z izrisovanjem rdeče pike na njegovem desnem očesu in lastnim glasom obravnava intimno izkušnjo očeta, ostrostrelca v Sarajevu.

Dela, v katerih je umetnik posrednik, uporabljajo za prenos prvoosebne izkušnje

Bojan Salaj: Kočevski rog, iz serije Pokrajine, 2008. Fotografija je posneta s *camero obscuro*.

in spomina žanr intervjuja. Maja Hodošček je intervjuvala mladega Američana, veterana iraške vojne, video delo Stefanosa Tsiopoulosa pa kombinira intervju s srbskim vojnim veteranom in inscenirani intervju z igralcem (ista vprašana in sorodni odgovori). Ti dve deli s formalnimi postopki kompozicije dosegata gibljivo razmerje med dejanskim, prirejenim in fikcijo. S tem pa prevprašujeta način posredovanja in dekonstruirata enosmernost gledalčevega sprejemanja.

Dalibor Bori Zupančič je v prostorsko kompozicijo postavil več konkretnih, a pomenljivih elementov. Pesem *Mi Je Res Usojeno Ubijati Druge Ljudi* ... je zapisal na kartone. Na tla je položen lesen triptih z zrcalom na sredi, z leve strani je z velikim železnim žebljem na mestu človeškega srca v les pribita plastična pupa, z leve stranice pa na enak način plastični pup; oba v obliki srca obkroža masivna veriga. Mladen Miljanović z miniaturno silhueto stoječega vojaka, multipliciranega v ravnih linijah, zapolni vse stenske površine v svojem prostoru galerije. Artur Zmijewski prepriča preživelega zapornika koncentracijskega taborišča Auschwitz, da dopusti *re-tetoviranje* številke 80064. S tem izpostavi dvoumnost med številko kot pečatom groze in željo po ohranjanju »originalnosti«.

Premišljevanje o delih, v katerih se umetnika manifestira kot pričevalec, se mi je vztrajno ustavljalo ob problemu, kako se odzvati na ta angažma, sploh takrat, ko tisto, s čimer umetnik svoje dejanje izpričuje, v meni ne vzbuja drugačnega izkustva, kot bi ga ogledovanje podobnih fotografij, a brez konteksta. Susan Silas je v resnici prepešala dolgo pot. Milica Tomić je opravila potovanje. Projek-

ta apelirata k ohranjanju spomina z vedno novimi *re-oživitvami*. V teh primerih etična dimenzija močno prevlada nad estetsko. A kot da umanjka prav formalna struktura, ki bi šele razprla prostor za gledalčevo investicijo – izkustveno, čustveno, intelektualno, poetično, kritično. Ob tem pa občutljivost tematike gledalca postavlja v položaj, iz katerega ti premisleki zvenijo kot neumestni. Diptihi Norfolk-Burk so, nasprotno, ujeti v estetizacijo, ki plošči napetosti in razmerja med pozami skupinskih portretov nekoč in danes. Delo artikulira fenomen reprezentacije, a kaj pravzaprav ustvarja s tovrstnim pozicioniranjem portretirancev? Voljnost vojakov in ljudi za sodelovanje v fotografovi viziji? Determiniranost ljudi, krajev, situacij?

Fotografijo Bojana Salaja prav tako določajo konotacije, pripete na ime lokacije – Kočevski rog. Pa vendar je izzvala intenzivno estetsko izkustvo. Na eni strani se kot impulz izkaže izbran medij, ki s svojo specifičnostjo prispeva k osredotočenemu pogledu. Anahronističnost

še dodatno razveja sugestivnost umetnine in se odrazi skozi investicijo gledalca v podobo. Pogled je zlahka zdrsel v stran od tistega, kar je dejansko v tistem hipu opazoval, in ob potopitvi v avratično podobo razprl niz prepričevanj in asociacij.

Video postavitev Maje Hodošček prepriča s formalnim pristopom. Z obravnavo zvočne materije intervjuja, s prekinitvami, podvojitvami in premori ter preko *re-pripovedovanja* gledalca hkrati pritegne ter ustvari dovolj prostora za individualno izkušnjo.

Pogled na vojno je na razstavi prvenstveno sestavljen pogled posameznih umetniških govoric. Je osebni in se odpira stran od političnega, v človeško. Umetnik kot *re-pričevalec* z lastnim podoživljanjem verjetno samemu sebi proizvaja razumevanje. Drugi poskuša razumeti sočloveka. Razstavljenega dela ne moralizirajo. Izogibajo se vnaprejšnjim pričakovanjem o učinku umetnine na gledalca. Razstava tako ponuja premislek moralnega karakterja posameznika in družbe. ■

Kontinuiteta

RAZSTAVA

ADEL ABIDIN, TOMAŽ ČRNEJ, ADELA JUŠIĆ, MAJA HODOŠČEK, MLADEN MILJANOVIĆ, SIMON NORFOLK, DAVID TARTAKOVER, SUSAN SILAS, MILICA TOMIĆ, STEFANOS TSIVOPOULOS, BOJAN SALAJ, ARTUR ZMIJEWSKI, DALIBOR BORI ZUPANČIČ

KURATORICA IRENA ČERČNIK
CELJE, GALERIJA SODOBNE UMETNOSTI
IN LIKOVNI SALON
do 11. 9. 2011

S POGLEDI NA PRIREDITEV!

Do 17. avgusta na www.pogledi.si odgovorite na nagradno vprašanje in sodelujte v žrebu za 4x po dve vstopnici za opero Judinja (sreda, 7. september, Cankarjev dom).

pogledi.si

KAKO JE RASEL STRIP NA SLOVENSKEM

Ljubljanska Mestna galerija je v sodelovanju z različnimi strokovnjaki pripravila največjo retrospektivo domačega stripa doslej, ki pomeni mejnik v galerijskih predstavitev stripovskega ustvarjanja. Poleg razstave so kulturni zgodovinarji in striparji spisali obsežen dvojezični zbornik, ki v besedi in risbi predstavlja štiriinosemdeset razstavljenih avtorjev, lahko pa bi jih bilo tudi nekaj več.

ŽIGA VALETIČ

Resnično gre za dogodek, na katerega je strip, »ta pankrt popularne kulture brez čisto-krvnega rodovnika, križanec med likovno umetnostjo in književnostjo«, kot ga je Iztok Sitar označil v spremnem tekstu *Kratek kurz zgodovine slovenskega stripa*, čakal dolgo časa. Hkrati z zgodovinskim vpogledom, žanrsko pestrostjo in radoživostjo, ki z razstave kar buhti, pa ta redka priložnost, ko se s preteklosti dvigne preproga, pokaže prenekatero težavo in opozarja na notranjo neorganiziranost in posledično mačehovski odnos državnih, časopisnih in založniških politik do sodobnega razpona stripovskega medija.

Najprej je treba priznati, da se je strip šele dobrodu razvil. Kljub tehnološki nezahtevnosti so se risbe z oblaki pojavile šele ob koncu 19. stoletja, torej pol stoletja po izumu fotografije, in komaj danes izgubljajo trdno zakoreninjen ameriško-kapitalistični predznak. Strip je bratranec karikature in nečak ilustracije, s pojavom grafičnih romanov pa je postal tudi pobratim filma, da o njegovem bliskem razmerju z animacijo ne izgublamo besed. Če Hinka Smrekarja štejemo za pionirskega karikaturista in Milka Bambiča za prvega Slovenca, ki je v reviji objavil strip s tekstovnimi oblaki (*Naš glas*, Trst, 1927), je strip v naslednjih štiriinosemdesetih letih doživljal faze, katerih skupna značilnost je bilo predvsem spopadanje s predsodki, ki so jih v zvezi z njim gojile zgodovinsko uveljavljene umetnosti. Ponatisi Mustrovega *Zvitorepca* gredo več kot pol stoletja po začetku izhajanja še vedno dobro v promet (in izposajo), čeprav mojster rad omeni, kako se je v desetletjih predanega risanja spopadal z ovirami, ki mu jih je nastavljal nekdanji režim. Na prevode albumov Tomaža Lavriča včasih čakamo več let, a jih zaradi zahtevnosti trženja (nizke naklade majhnega trga) včasih ne dočakamo, medtem ko je edini stripovski ustvarjalec s Prešernovo nagrado akademski slikar Kostja Gatnik (2010). Toda vse to so znane težave, ki potrebujejo dodatno osvetlitev.

Ena prvih kritik mora biti namenjena samim striparjem, ki, pogosto utrujeni od praskanja (pre)skromnih honorarjev za svoje zahtevno ustvarjanje, ne znajo ali ne zmorejo stopiti skupaj in ustanoviti krovnega združenja, ki bi zastopalo njihove interese. Takšno združenje, ki jih druga umetnostna področja poznajo na desetine, bi moralo postati verodostojni »lobist« in sogovornik različnim kulturnim subjektom in hkrati uresničevati potrebo striparjev (in družbe) po uveljavitvi stripovske nagrade. Načelna pripravljenost je bila že izkazana, a energija za konstruktivno sodelovanje poide, kot bi trenil.

Risba v stripu na Slovenskem

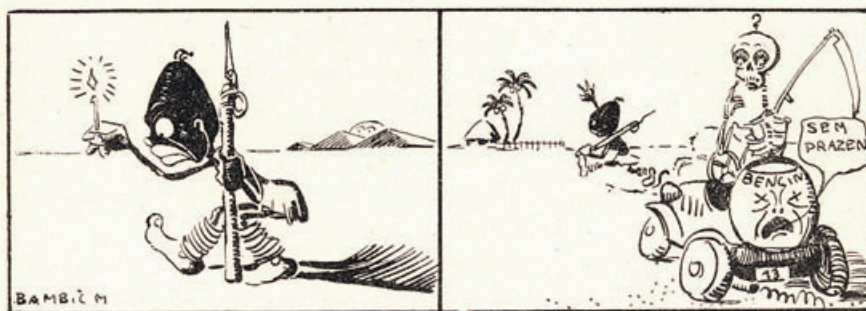
RAZSTAVA
MESTNA GALERIJA LJUBLJANA
do 16. 10. 2011

Izsek iz stripa *Geneza*, risba Igor Šinkovec, zgodba Dušan Kastelic, 2004

KOTIČEK ZA OTROKE.

Bu-ci-bujevo rojstvo.

Mali Bu-ci-bu nese v roki svečo, po puščavi vroči išče svojo srečo. Že mu za petami žuga gladna smrt, ko zagleda kočo, poleg zelen vrt.

V koči stoji buča, polna je medu, ali že se vrača Žika, Pik, Lulú. V noči Žika Piku glasno dé tako: „Sanjal sem: iz buče prišel sinko bo.“

Bu-ci-bu posluša vse to varno skrit, spleza naglo v bučo z medom se gostit. A ko zjutraj vstane, Žika, Pik, Lulú, sinček se prikaže mali Bu-ci-bu.

Prvi slovenski strip *Bu-ci-bujevo rojstvo*, Milko Bambič, 1927

Treba se je ozreti tudi na drugo stran. Stripovske tarife so nedorečene na mestih, kjer se odloča o financiranju knjižnih projektov. Načeloma velja, da pripade scenariju dvajset, risanju pa osemdeset odstotkov honorarja, toda Javna agencija za knjigo RS bo v sodelovanju z izkušenimi striparji neizogibno morala – tako kot pri honorarjih za strokovne in srednje zahtevne prevode, avtorske tekste ter lekturo – vzpostaviti sistem vrednotenja raznovrstnih stripovskih izdelkov. To bi tudi založbam pomagalo pri orientaciji glede stroškov, ki jih čakajo pri morebitnih stripovskih izdajah. Nedorečenost ekonomske kategorije stripa je morda glavni krivec za to, da v Sloveniji praktično ne poznamo grafičnega romana (temveč avtorske stripovske albume, ki se – spet ne vedno posrečeno – zgledujejo po francoskem izročilu), ki ima v svetovnem merilu med vsemi stripovskimi panogami že nekaj časa največ ugleda.

Bode tudi odsotnost sistemskih spodbud za slovenski humorni strip, namenjen periodičnemu tisku. V časopisih in revijah se v zadnjih dvajsetih letih pojavljajo le karikaturne smešnice, medtem ko so pasične ali celostranske stripovske zgodbe nemo poniknile v pozabo. Stripe so časniki vedno objavljali zaradi višje branosti, danes pa raje tožijo o zatonu časnikarstva in o previsokih stroških za objavo tovrstnih angažirano-zabavnih stripov.

Za konec lahko stopimo do najbližjega kioska, kjer bomo sicer našli na kilograme stripov, vendar izključno v hrvaškem jeziku, ki ga (žal) razume vse manj mladih. Na podlagi nekaj pogumnih, a komercialno uničujočih projektov iz zadnjih dvajsetih let je treba tudi pri tem potegniti črto in ugotoviti, da niti najbolj komunikativen, »komercialen« in »pop« slovenski stripovski serial ne bi zmogetel preživeti na majhnem trgu brez subvencijskih sredstev – vsaj v prvih dveh letih izhajanja ne! Zastavi se torej vprašanje, kakšnemu serialnemu projektu bi bilo potemtakem vredno pomagati? Zagotovo mladinskemu, z inovativno sodobno tematiko in s kakovostno ekipo risarjev in scenaristov. Ni zapleteno.

Posledica vseh nedorečenosti in pomanjkljivosti je, da je zgodovina slovenskega stripa pravzaprav »zgodovina slovenskih avtorjev stripa«, kot se je na otvoritvi razstave izrazil

eden od stripovskih urednikov. Avtorski in eksperimentalni strip sta torej edini panogi, ki zares cvetita, in ni odveč dodati, da pretežno na ramenih avtorjev ter peščice njihovih angažiranih sopotnikov. Razstava v Mestni galeriji je zato edinstvena priložnost za no-stalgičen pogled na dragocenosti, ki smo jim pustili oditi, ter za seznanitev z navdihujočimi zvrstmi, ki so vendarle uspele »stati inu obstati«. Pregovorno marginalna stripovska kultura bo tako vse do oktobra stala v središču ozvezdja likovnih umetnosti in hkrati

ponudila nekaj hvalevrednih spremljevalnih dogodkov: delavnice, razstavo del Marjana Mančka, organizirana vodstva po razstavi ter ogledе filmov, narejenih po stripih. Pa tudi to bi bilo mogoče v ljubljanskem mestnem jedru, ki ga poleti preplavljajo turisti, popestriti z dodatnimi atrakcijami, kot so vsakodnevna ulična risanja in prodajni bazar stripa, ilustracije in karikature. Še posebej zato, ker je galerijski dogodek, poln svežine in vitalizma, običajnemu mimoidočemu kar nekako skrit. ■

MEJNIKI SLOVENSKEGA STRIPA

1919: Hinko Smrekar v ilustracijah *Črnovojnika* uporabi oblačke.

1927: Milko Bambič objavi štiri celostranske epizode *Zamorčka Bu-ci-buja*.

Po letu 1941 se pojavi prva generacija slovenskih striparjev: Saša Dobrila, Maks Toboljevič Akim, Marjan Amalietti in Miki Muster.

1945: Oživiljen je časopis *Pavliha*, v katerem se je do leta 1990 prekalilo ogromno ilustratorjev, strip, ki je v osnovi ameriškega izvora, pa je s tem odkril svoje protikapitalistične potenciale.

1952: Začne izhajati najbolj popularen slovenski strip vseh časov, Mustrov mladinski serial v dvainštiridesetih zvezkih *Pustolovščine Zvitorepca*, *Trdonje in Lakotnika*, ki je nato izhajal 21 let.

1959: Janez Vidic nariše adaptacijo Jurčičeve povesti *Jurij Kozjak*, *slovenski janičar*, ki izide v knjižni, albumski obliki.

1959–1969: Milan Maver v *Ljubljanskem dnevniku* objavlja angažirani humoristični strip *Jaka Sulc*.

1959–1991: Božo Kos za *Pionirski list* kar 32 let riše legendarni mladinski strip *Kavboj Pipec in Rdeča Pesa*.

1960: Časopisa *Dnevnik* in *Nedeljski dnevnik* začneta objavljati pasične in celostranske tablojske stripe; med drugimi sta jih risala Andrej Herman in Bojan Schlegl, pozneje pa tudi striparji s Hrvaške.

1966–1973: Izhaja prva specializirana stripovska revija *Zvitorepec* z izborom domačega in mednarodnega stripa.

1970–1976: Štefan Planinc nariše obsežno vojno epopejo *Ukana* po knjigi Toneta Svetine.

1973: Prva slovenska striparka Melita Vovk v *Cicibanu* objavlja stripovske *Zgodbe o ljubezni*.

1973–1989: Po ukinitvi revije *Zvitorepec* začne izhajati prevedeni beograjski *Zabavnik*, ki veliko prostora posveča stripu in nam poleg detektivskega, fantazijskega in akcijskega stripa predstavi pestro paletu satiričnih likov.

1977: Izide album *Magna purga*, ki ga je Kostja Gatnik risal za *Tribuno* in *Pavliho* ter velja za ekvivalent nekonformističnega, alternativnega in podtalnega stripa, ki se je na Zahodu razvijal v politično nemirnih šestdesetih in sedemdesetih letih.

1978–1993: Izhaja med otroci priljubljen *Mikijev zabavnik* iz korporacije Walta Disneyja, ki ga številni intelektualci in poznavalci stripa označijo za škodljivega.

1979–2001: Bine Rogelj v *Pionirskem listu* objavlja najstniška stripa *Smrkavec iz levega kota* in *Smrklja iz desnega kota*.

1987: Tednik *Mladina* začne na pobudo Iva Štandekerja objavljati stripe v rubriki *XX. stoletje*; Štandeker privabi k sodelovanju novo generacijo striparjev, kot so Tomaž Lavrič, Zoran Smiljanič, Iztok Sitar, Dušan Kastelic in drugi.

1988: Tomaž Lavrič nariše *Diarejo*, ki v *Mladini* že skoraj petindvajset let komentira tedensko družbenopolitično dogajanje.

1992: Izide prva številka *Stripburgerja*, ki se je iz revije za eksperimentalni in podtalni strip postopoma razvil v verodostojno publikacijo s številnimi spremljajočimi avtorskimi stripovskimi izdajami; *Stripburger* je napravil novo generacijo striparjev, ki so ji bila vrata do bolj razširjenih tiskanih medijev za odrasle zaprta.

1996: Tomaž Lavrič izda album *Rdeči alarm*, ki je v končni obliki izšel leta 2010; z mnogimi albumi, ki so pretežno izhajali na tujem, postane prvo ime sodobnega slovenskega stripa.

2004: V centru Murgle v Ljubljani dobimo prvo specializirano striparnico.

Po letu 2005: Postopoma prihaja do renesanse slovenskega avtorskega stripa in albumov, ki večinoma komunicirajo na zadržani literarni in likovni ravni, ne pa na ravni stripa kot popularne kulture.

2006: Scenarist Marijan Pušavec in risar Zoran Smiljanič zasnujeta obsežen zgodovinski strip *Meksikajnarji*, ki bo izšel v petih delih in velja za najbolj obširen stripovski podvig v samostojni Sloveniji.

2006: V zasebni iniciativi in zelo majhni nakladi začne izhajati revija *Strip Bumerang*, ki le občasno seže do časopisnih stojnic; do danes je izšlo skoraj petdeset števil.

2007: Iztok Sitar izda knjigo *Zgodovina slovenskega stripa 1927–2007*.

2009: Izide monografija *Slovenski klasiki v stripu*, ki je nastajala sedemnajst let, zanjo pa so enostranske stripe risali številni slovenski striparji.

2009: Prvič je podeljena stripovska Nagrada Milka Bambiča, a usoda nagrade ostane negotova.

2010: Slikar in risar Kostja Gatnik prejme Prešernovo nagrado za življenjsko delo in izjavi: »Če nimam pri roki svinčnika, načekkam kaj s kulijem.«

2010: Tomaž Lavrič samostojno razstavlja v Moderni galeriji v Ljubljani.

2011: Mestna galerija v Ljubljani pripravi retrospektivno razstavo *Risba v stripu na Slovenskem*.

Trenutek kot način bivanja

Milan Dekleva je že v romanesknem prvencu *Oko v zraku* načrtal za svoje umetniško delovanje značilne tematske poudarke, saj se je posvetil tesnobi pred smrtjo kot načinu človeške eksistence. V najnovejšem romanu z naslovom *Svoboda belega gumba* to misel stopnjuje in nadgradi: življenje je polno preskokov, ki človeka potiskajo naprej skozi čas.

BLAŽ ZABEL

Spremembe, dogodki in zgodbe so sicer del vsakdanjega sveta, vendar nasprotujejo našemu načinu bivanja. Silijo nas naprej, v staranje, proti smrti, ali z besedami protagonistke Tajde: »Nobene prave obrambe nimamo pred nenadnimi spremembami ... v naravi. V telesu. V duši.« Naš primarni način bivanja ni v tesnobnih dogajanjih, ki napovedujejo naš konec, temveč v Trenutku, ki s seboj prinaša brezčasnost in večnost. Živeti namreč pomeni živeti Trenutek, brezčasje, ki ne prinaša sprememb, preskokov in smrti. »Trenutki so, v nasprotju z zgodbami, vedno smiselni.« Glavno eksistencialno vprašanje, na katerega v svojem delu odgovarja Milan Dekleva, se torej glasi: Se da zamrzniti trenutek?

Roman se prične s smrtjo Tajdinega moža, ki postane rdeča nit celotnega romana, nato pa junakinji sledimo po različnih postajah

PISATELJ PODA IZDELANO FILOZOFSKO MISEL EKSISTENCIALNE PROBLEMATIKE, KI JO SPRETNOST NAVEŽE NA SODOBNE PROBLEME GENETIKE, ZNANOSTI IN DRUŽBE.

življenja. Njena življenjska pot je preplet iskanja občutkov večnosti in njihove izgube. Vsak doživeti Trenutek vedno ostro prekine sprememba ali dogodek, ki s seboj prinese minevanje, tesnobo in melanholijo. Uživanje v večeru dalmatinske pokrajine prekine spodletelo ljubljenje, lepoto jazzovske glasbe moževa nezvestoba, mladost očetova odstranitev z univerze ... Med najbolj pretresljivimi dogodki izstopajo obleganje Sarajeva, teroristični napad na španskih železnicah, moževa smrt in odtujitev otrok.

Drugo plat romana predstavlja problematika sodobne genetike in kloniranja, ki stopa na mesto stvarnika, sodobni svet, ki brezglavo hiti, hladni medčloveški odnosi ... družba, ki človeku ne pusti biti in mu ne pusti živeti Trenutka. Tajdino družbeno nerazumljenost avtor romana odlično predstavi skozi njene odnose z ljudmi. Za večino ljudi je Tajda le žena uspešnega znanstvenika, za Tadeja, moževega sodelavca, le romantična trofeja, za svoje otroke je očetova partnerica, kriva propada zakona. Edini, ki jo razume, je njen mongoloidni vnuk, s katerim na koncu romana odide v »kraljestvo rož«, v »razprostrtost bivanja«, v »nihanje biti in niča«. Vendar postane to literarno sredstvo, ki nam o protagonistki nalašč ne pove nič-

sar, moteče, saj o sebi ne spregovori niti Tajda sama. Tako ostaja glavna junakinja romana precej prazen in nedoločen lik.

Nihanju med doživetimi Trenutki in dogodki ustreza tudi avtorjev slog. Večnost poskuša Dekleva opisati z dolgimi, liričnimi pasažami, ki so grobo prekinjene z ostrim, narativnim slogom (poznanim iz zbirke kratkih zgodb *Izkušnje z daljavo*). S tem tudi na slogovni ravni mojstrsko ustvari vzdušje neskončnosti, v katero se zareže kruta zgodba. Žal pa je Dekleva pri tem ponekod nedosleden. V nekatere dogodke in pogovore, ki bi zaradi svoje udarnosti zahtevali pust in strog jezik, se priklatijo neustaljene besedne zveze in liriziran jezik, ki nekoliko pokvari ritem in ostrino.

V *Svobodi belega gumba* avtor poda izdelano filozofsko misel eksistencialne problematike, ki jo spretno naveže na sodobne probleme genetike, znanosti in družbe. Odnosi med liki so taktično premišljeni in izdelani. Prav tako je dogajanje, z izjemo nekaterih redkih mest, slogovno zelo dobro podprto. Še največja pomanjkljivost je nedoločenost protagonistke, ki ob vprašanjih, kdo živi Trenutek in koga naj družba pusti biti, zmanjšuje udarnost glavne misli. Brez omenjenih slabosti bi novi roman Milana Dekleve sijal, tako pa ostaja na še vedno visoki ravni njegovih predhodnih proznih del. ■

MILAN DEKLEVA

Svoboda belega gumba

SPREMNA BESEDA JANI VIRK
CANKARJEVA ZALOŽBA
LJUBLJANA 2011
251 str., 24,94 €

VAJE V LOGIKI IN TRENING BOLEČINE

Agota Kristof je pisateljica madžarskega rodu, ki je leta 1956 emigrirala v Švico in tam ostala do svoje nedavne smrti, 27. julija 2011. Ločitev od domovine in svojcev je najbolj zaznamovala njeno življenje in ustvarjanje. Objavila je štiri romane (*Trilogijo*, ki je zdaj prvič v celoti prevedena v slovenščino, ter *Včera*), zbirki kratke proze (*Nepismena* in *Vseeno je*) in dramski knjigi (*Epidemija* ter *Siva ura in druge drame*).

TINA VRŠČAJ

Ceprav še danes obžaluje, da je zapustila Madžarsko, za svoj pisateljski izraz ni izbrala materinščine, temveč francoski jezik, ki ji ni bil preveč všeč in se ga je menda dolgo učila. Prav uporaba jezika, v katerem je bila Kristofova tujka, je bržkone vplivala na oblikovanje edinstvenega literarnega sloga, katerega bistvena sestavina je preprostost. Ta preprosti slog je najbolj učinkovit v romanih, ki sestavljajo *Trilogijo*, torej v *Šolskem zvezku* (1986), *Dokazu* (1988) in *Tretji laži* (1991). Kristofova nepristransko in neprizadeto podaja osnovne oblike dogajanja, vmes pa pušča precej praznega prostora. Tako nastane nekakšen rentgenski posnetek vsebinskega okostja, ki ima močan estetski naboj; nedorečenosti, tišine in uganke, skrite med rebri prizorov, od bralca zahtevajo, da vloži nekaj miselnega napora in logičnega sklepanja, za kar je tudi poplačan s spoznavnimi užitki.

Šolski zvezek so pri Študentski založbi v slovenščino prevedli že leta 2002, vendar samostojno deluje povsem drugače kot v sklopu trilogijske celote. Zanimiva posebnost tega romana je prvoosebna dvojina. Pripovedovalec ni nikdar sam, vselej sta dva, nerazdružljiva brata dvojčka, ki pa živita tako enotno in usklajeno, kot bi bil en sam. Dvojčka v otroških letih Mama pripelje živeti v Malo mesto k Stari mami, ker v Velikem mestu divja vojna in vlada lakota. Fanta sta dovolj bistra, iznajdljiva in marljiva, da se prilagodita novim okoliščinam in premagata vsako oviro. V *Šolski zvezek* zapisujeta spise o tem, kar se jima dogaja, in njuni spisi so poglavja romana, ki ga beremo. Imata jasna načela pisanja: »Spis mora biti resničen. Opisovati morava tisto, kar je, kar vidiva, kar slišiva, kar delava.« Držita se – tako kot avtorica – golih dejstev, izogibata se videzom, čustvom in vsakršnim subjektivnim vtisom. Poleg tega si z različnimi vajami krepita telo in duha. Drug drugega sporazumno pretepa in zmerjata, vse dokler se tako ne utrdita, da ju nič več ne boli. V tej nenavadnosti se bralcu kar nekako prikupita. Včasih se celo zazdi, da v svet zreta z nesebično objektivnostjo in sta povsem samoumevno pripravljena pomagati, da sta glasnika svojevrstne etike. A postopoma začneta zbuhati srh, saj postaneta neobčutljiva kot robota in imata, slepo zazrta v svoje cilje, do sveta eksperimentalno pragmatičen odnos. Vzgjata se v nekakšna nadčloveka in sta, kakor je ob *Šolskem zvezku*

FOTO EPA/SANDRO CAMPARO

zapisal Jurij Hudolin, zapredena v voljo do moči. Njuni hladnokrvni preračunljivosti se čudimo denimo tedaj, ko za to, da lahko prečkata mejo, brez pomislekov žrtvujeta očeta. Tadej Troha v spremni besedi k *Trilogiji* upravičeno ugotavlja, da sta pravzaprav brez psihologije. Sta brezosebna in nepredvidljiva, in tu tiči njun čar.

Vojna doseže tudi Malo mesto, vojaki ropajo po hišah in pošiljujejo ženske, dvojčka pa sta priči še drugim prizorom groze, denimo kupu zgorelih trupel nekega taborišča. Po vojni deželo zavzame vlada Osvoboditeljev. Kulise vojne zamenja komunistična diktatura, ki ne prinese opevane svobode in boljšega življenja.

Šolski zvezek je roman z enkratno strukturo, ritmom in stopnjevanjem napetosti. Posebno težo mu daje objektivni, suhoparni slog; ta pride do izraza pri na videz neprizadetem pogledu na vojne grozote, ki opaža in beleži zgolj dejstva, zanemarija pa čustva. S tako slogovno metodo avtorica dosega močan potujitveni efekt. Morda o vojnih dogodkih tudi ni mogoče govoriti drugače kot telegrafsko, zaprtega srca, ker sta bolečina in sram, ki bi ju bilo sicer treba izraziti, neizrekljiva. Njuno izrekanje bi prineslo le novo bolečino in še več sramu. Vrhunec roman doseže na koncu, ko se dvojčka presenetljivo ločita. Eden odide v drugo državo, drugi ostane v hiši Stare mame. To je za bralca nepričakovan in mučen razcep; vse odtlej skupaj z literarnim junakom hrepeni po njuni ponovni združitvi v srečno celoto. A naslednji dve deli v tem pogledu ne prinesejo potešitve. Z nadaljnimi presenečenji nas na neprijeten način trgata iz iluzije *Šolskega zvezka*, ki smo ji dodobra nasledli.

V na videz neposrednem nadaljevanju prejšnjega romana, *Dokazu* (1988), tretjeosebno spremljamo Lucasa, tistega od zdaj petnajstletnih dvojčkov, ki je ostal v domačem mestu. O njegovi drugi polovici, Clausu, sprva ni ne duha ne sluha, tako da podvomimo v njegov obstoj. Nasploh svet izgublja trdnost in vsebina nam polzi iz rok. Počasi se nam

zasvita, da beremo zgodbo v zgodbi. To, da je zgodba izmišljena, nam da marsikaj slutiti o travmah njenega ustvarjalca. Ob koncu je drugi roman podobno pretresljiv kot prvi in nam znova spodnese tla pod nogami. A vse je napisano tako prepričljivo, da preprosto nočemo verjeti njegovi fiktivni naravi.

V zadnjem romanu *Trilogije*, *Tretji laži* (1991), ki je dvodelen oziroma razpolovljen, se počasi bližamo resnici. Prvi del prvoosebno pripoveduje Lucas, ki se je vrnil iz tujine. Njegov vizum je neveljaven, zato je v zaporu. Zaradi bližine smrti bi rad našel brata, po katerem hrepeni, vendar se v zvezi z njim ne spominja ničesar. V njegovo vse iskrenejšo pripoved počasi vdirajo čustva in nas vračajo na realna tla. Preteklost, ki jo zdaj izpove, je drugačna od tiste iz slikovitega *Šolskega zvezka*, kamor je, kot nam razkrije, zapisoval svoje *laži*. Pri stari mami, ki to sploh ni bila, je odraščal sam in ker je pogrešal brata, si je izmislil fiktivnega, ki da je ves čas z njim.

V drugem delu *Tretje laži* spregovori Klaus. Lucas ga najde, domala katarzično vesel. Klaus pa je zadržan: obiskovalca nagovarja z gospod, ga vika in zanika, da bi bila v sorodu. Sicer Lucasa prepozna, a ga zataji. Lucas mu pusti svoj rokopis, da bi ga Klaus dokončal, in odide. Klaus nam razkrije družinsko tragedijo, ki je ločila dvojčka, ko sta imela komaj

AGOTA KRISTOF

Trilogija: Šolski zvezek. Dokaz. Tretja laž.

PREVEDLI ALENKA MODER SAJE, KATJA ŠAPONJIC

ŠTUDENSKA ZALOŽBA

LJUBLJANA, 2011

SPREMNA BESEDA TADEJ TROHA

465 str., 36 €

nekaj let. Roman se sklene z vestjo o Lucasu, ki da je skočil pod vlak.

Vsak roman prejšnjega postavi na laž. Zanikanje, ki predvsem razbija iluzije, je glavni postopek *Trilogije* na različnih ravneh. Prva laž je pripoved o odrasčanju v dvoje; njen avtor je Lucas. Druga je pripoved o Lucasu, ki je v celoti fiktivna in jo je najverjetneje zapisal Klaus. Tretja laž je najbolj pogubna, ker ostro zareže v realnost; ne dogodi se znotraj podvojene fikcije, temveč v za stopnjo realnejšem svetu. Brat se zlaže bratu, da sta njegova starša mrtva in da ni njegov brat. Tudi Lucasov samomor, ki sledi, ni več fikcija v fikciji. Roman sam, v nasprotju z dvojčkom, ne skuša bežati iz klavrne stvarnosti in je zato toliko bolj presunljiv.

Preprosti slog, ki včasih deluje kot dramske didaskalije, in skoraj nepretrgani niz prav tako preprostih dialogov trojico romanov približujeta dramskim tekstom. Zato ni ne navadno, da je bil prvi roman, *Šolski zvezek*,

ČEPRAV IMA LITERATURA MOŽNOST, DA ZDRUŽUJE RAZDRUŽENO, CELI RANE ALI POSTANE NOVA DOMOVINA, PROZA AGOTE KRISTOF NE USTVARJA TEH ILUZIJ.

leta 2003 v režiji Ivane Džilas postavljen na oder ljubljanske Drame. Pozneje je avtorica slog nekoliko spremenila. Njen zadnji roman *Včeraj* (1995) in prozna zbirka *Vseeno je* (2005) sta v tem pogledu drugačna, prehajata namreč v poetične sfere. Njun slog je bolj notranji, subjektiviziran in v večji meri vključuje čustva ter občutke. A čeprav sta ti deli bolj domačni in se nam nemara bolj približata, s slogom ali strukturo ne dosegata mojstrstva prvenca.

Vsa dela Kristofove, ki so prevedena v slovenščino, imajo tudi precej skupnih potez. Ena od njih so kočljivi erotični prizori, ki jih je zlasti v *Trilogiji* precej. Stvarno poročevalsko in skoraj mimogrede so v dogajanje vključeni sodomija, pedofilija, sadomazohizem, homoseksualnost, posilstvo in incest. Med temi je poudarjena zlasti incestna ljubezen, ki privzema najrazličnejše oblike. A morda najpomembnejša rdeča nit proze Agote Kristof je izrekanje bolečine prisilnega odhoda, ločitve od nekoga ali nečesa, kar si imel rad in je bilo del tebe. Mnogi njeni protagonisti trpijo zaradi izkoreninjenosti iz domačih tal, ločenosti od domače hiše, otroštva in (primarne) družine. Izgubljenega tu ni mogoče dobiti nazaj. Nekateri junaki se skušajo vrniti, a ne najdejo rojstne hiše, ker je ne prepoznajo ali ker na njenem mestu že stoji kaj drugega. »Brezdomci«, razseljeni po svetu, domače vasi pogosto ne dosežejo niti po smrti. Prevladujoča občutja protagonistov so tako osamljenost, zapuščenost in tujstvo. V romanu *Včeraj* avtorica zapiše: »To je bila pot tistih, ki so zapustili svoj dom, ki so zapustili svojo deželo. Ta pot ni vodila nikamor. [...] Kje naj najdem zabrisane poljane otroštva?« Tudi ločitev dvojčkov ob koncu *Šolskega zvezka* je v tem pogledu nadvse pomenljiva. Tisti, ki gre na tuje, deli pisateljičino usodo, drugi, ki ostane, pa skuša zadostiti njenemu hrepenenju. A glavni je njun razcep, ki v romanu zeza kakor odprta rana.

Trilogija – oziroma vaje v logiki in trening bolečine – nas pri poskusih razlage pusti razmeroma nemočne. Na Slovenskem so se njeni interpreti sklicevali predvsem na avtobiografskost te proze. Tadej Troha jo tako imenuje »avtobiografska upodobitev neizrekljive bolečine«. Nakazane pa so bile še druge smeri razumevanja. Anja Golob denimo v diplomskem delu o *Trilogiji* zapiše, da je avtoričin spomenik pisanju. Pisanje je res pomembna, v več delih Agote Kristof navzoča tema; a vprašanje je, ali mu avtorica postavlja spomenik. Kajti čeprav ima literatura možnost, da združuje razdruženo, celi rane ali postane nova domovina, proza Kristofove ne ustvarja podobnih iluzij. ■

UMETNIK V VSEJ SVOJI SAMOTI

Letošnje poletje v Londonu zaznamujeta dve pomembni retrospektivi: Mirójeva obsega skoraj tri četrto stoletja njegovega delovanja, prvi večji celovit prikaz dela Tracey Emin pa pove veliko o ustroju in načinu delovanja likovne scene zadnjih dveh desetletij.

REBEKA VIDRIH

Reprezentativna in informativna retrospektivna razstava *Lestev za pobeg* prikazuje, da se je Joan Miró (1893–1983) kljub nenehnemu zatekanju v kontemplativnost vendarle zavedal burnih časov, v katerih je živel, in da je družbenopolitično dogajanje okoli njega (španska centralizacija in frankizem, katalonski boj za avtonomijo in španska državljanska vojna, druga svetovna vojna, maj '68) vendarle vplivalo na njegovo ustvarjanje, četudi se je dejansko politično izpostavil le s sodelovanjem pri paviljonu španske republike na pariški svetovni razstavi leta 1936, z (neohranjenim) *Žanjcem* in (razstavljenim) propagandno grafiko *Pomagajte Španiji*.

Na razstavi, postavljeni v običajnem modernističnem načinu (posamezne slike na

MIRÓJEVA »LESTEV ZA POBEG« JE TRDNO ZASIDRANA NA ZEMLJI, A VODI GOR V NESKONČNO NEBO IN VEN IZ TEGA SVETA.

nevtralni podlagi), so predstavljena oziroma poudarjena vsa obdobja njegovega delovanja, in sicer s celotnimi ali skoraj celotnimi serijami: z *Animiranimi krajinami* (1926–27), *Konstelacijami* (1940–41), kipi oziroma asemblaži iz šestdesetih let ... zlasti pa izstopajo *Barcelonska serija* petdesetih litografij (ok. 1940–44) s podobami ljudožercev in tiranov kot komentar na frankizem in drugo svetovno vojno in veliki triptihi iz šestdesetih in sedemdesetih let z ekspresivnimi linijami na barvnih poljih ter njihov *pendant*, dve *Zažgani platni* (1973), kot odziv na študentske nemire.

Razločno je prikazan Mirójev slogovni razvoj – od precizno izrisanih predmetov na zgodnjih upodobitvah sveta na družinskem posestvu Mont-roig, prek postopnega abstrahiranja teh likov pod osvobodilnim vplivom nadrealizma, do abstrakcije kot odziva na tedaj vladajoči abstraktni ekspresionizem; obenem pa nas opozarja na stalno rabo določenih motivov: nekatere figure in živali, mož z baretko (kot simbol za katalonsko ljudstvo), ptice, zvezde in seveda lestev, »lestev za pobeg«, trdno zasidrana na zemlji, ki pa vodi gor v neskončno nebo in ven iz tega sveta.

Razstava torej izhaja iz modnega (oziroma zdaj že kolikor toliko samoumevnega) novo-umetnostnozgodovinskega upoštevanja družbenopolitičnega konteksta, ki pa vendarle ne sme biti preveč radikalno. Strašni dogodki 20. stoletja so prisotni izključno skozi Mirójeve oči, prikazani so kot ponotranjeni posame-

VIR: BLACKCATBOOKS.COM

znikov komentar na dogajanje v svetu izven njega. Mirójevo delo tako ni zares postavljeno v širši zgodovinski kontekst, temveč ta služi le kot izvorni navdih za umetniško ustvarjanje. Obiskovalcu se ponuja podoživetje njegovih osebnih odzivov in ne premislek o zgodovini nasploh, srž razstave tako vendarle ostaja umetnik v vsej svoji samoti.

SLEDI ZELO OSEBNE IN ZELO TRAVMATIČNE ZGODBE

Ljubezen je to, kar hočeš je prva obsežna retrospektiva Tracey Emin, ob Damienu Hirstu najbolj razpite osebnosti iz družine »yBa« (*young British artists*), ki je v prvi polovici devetdesetih let eksplodirala na londonski in tudi svetovni umetnostni sceni. Razstavljena

EMINOVA PO SVOJE NADALJUJE TRADICIJO FEMINISTIČNE UMETNOSTI, VENDAR NJENA OSEBNA ZGODBA NIKOLI NE POSTANE POLITIČNA.

in predstavljena so vsa njena odmevnejša dela oziroma projekti (npr. *Muzej Tracey Emin*, 1995–99), manjkata le instalacija *Moja postelja* (1998), ki jo bo Charles Saatchi pokazal na svoji (olimpijski) razstavi leta 2012, in šotor *Vsi, s katerimi sem kdaj spala 1963–95* (1995), ki je leta 2004 zgorel v požaru skladišča Momart.

Slikovita brutalistična arhitektura s sosledjem osvetljenih in zatemnjenih galerijskih prostorov ter presvetljenostjo dveh zunanjih teras je primerno prizorišče za zelo raznolika dela iz raznovrstnih materialov: odeje oziroma krpanke iz odrabljenih oblačil, ki so jih nosili člani njene družine ali pa ona sama, z našitimi besedami in stavki, v katerih se spominja svojega otroštva in mladosti; napisi iz neonskih luči, ki žarčijo sporočila ljubezensko-seksualne narave (npr. *Ljubezen je to, kar hočeš*, 2011); izpovedni ali fantazijski, pretresljivi ali komični kratki filmi; schielejevski avtoportretni monoprinti (gre za podobo, ki nastane kot odtis, z risanjem skozi

papir, položen na stekleno ploščo, premazano s črnilom); majhni in veliki asemblaži iz vsakdanjih predmetov, ki služijo kot spominki na prijatelje in družino, kot relikvije njihovih medsebojnih odnosov, navadno pospremljeni s tekstom v rokopisu, ki razloži to njihovo zgodbo (besedila so sicer nepogrešljiva sestavina njenih del); konstrukcije iz lesenih desk, pa tudi bolj običajni kipi in slike.

Vsa ta dela vendarle imajo skupno točko: so sledi zelo osebne in zelo travmatične zgodbe, ki nam jo Eminova s prostodušno iskrenostjo meče v obraz. Ranljiva in hkrati zabavljajska pripovedovalka – o svojem otroštvu v letoviškem mestu Margate, o težavnem odnosu z očetom, o zasmehovanju s strani vrstnikov, o posilstvu in dveh splavih, zaradi katerih nikoli ne bo mogla imeti otrok – se prav v tej osebni utemeljenosti svojih del razlikuje od mladih britanskih pajdašev, čeprav je lahko končni učinek njenih pripovedi enako senzacionalističen.

Eminova po svoje nadaljuje tradicijo feministične umetnosti, s tem da ji osebna travmatična izkušnja služi kot izhodišče za opozarjanje na problem nasilja nad ženskami in za raziskovanje ženske seksualnosti (pa tudi s tem, da se poslužuje »ženskih« ročnih spretnosti, denimo šivanja, oziroma s tem, da sodeluje z drugimi umetnicami, npr. s Sarah Lucas pri projektu *Trgovina*, 1993–95), vendar njena osebna zgodba nikoli ne postane politična. Tudi z izjavo, da svojo umetnost razume kot uteho za to, da je bila prikrajšana za materinstvo, prej utrjuje tradicionalni predsodek proti ženskim umetnicam, češ da je njihova umetniška produkcija zgolj (slab) nadomestek za njihovo pravo nalogo, reprodukcijo človeške vrste. Mestoma že vulgarno (likovno in literarno) besedičenje o seksu in njegovih posledicah se, ko ga pogledamo od blizu, izkaže za neutolažljivo hrepenenje po ljubezni. ■

JOAN MIRÓ

The Ladder of Escape

(LESTEV ZA POBEG)
TATE MODERN, LONDON
do 11. 9. 2011

TRACEY EMIN

Love is What You Want

(LJUBEZEN JE, KAR SI ŽELIŠ)
HAYWARD GALLERY, LONDON
do 29. 8. 2011

DEMOKRACIJA IN DRUŽBENO UPANJE

Morda v Sloveniji ta čas ni aktualnejše teme od vprašanja, s kakšnimi sredstvi in institucionalnimi reformami povečati udeležbo državljanov pri tem, kar so včasih imenovali *res publica* – javna stvar, danes pa govorimo o politiki oziroma življenju v skupnosti. Tokratna tema *Pogledov* tako prinaša nekatera izhodišča in predloge članov *Akademije za demokracijo*, ki želijo prispevati k javni diskusiji o problemih družbenega razvoja Slovenije. V njej sodelujejo **Lenart Škof, Rok Svetlič, Zvonko Bergant, Tomaž Grušovnik** in **Tomaž Pavčnik**.

O rekonstrukciji demo

Naša država se je zaradi učinkov svetovne krize znašla v izjemno težkem položaju, ki še dodatno obremenjuje njeno težko stanje, nastalo zaradi za različne družbene skupine neenakopravno izpeljanega procesa tranzicije. Slovenija tako potrebuje spremembo družbenega delovanja, pogojeno s transformacijo političnega mišljenja v okviru demokracije.

LENART ŠKOF

Četudi nekateri kazalci še ne kažejo alarmantnega stanja, je gotovo, da se zaradi zlorab nekaterih temeljnih načel vladavine prava, sistemske korupcije ter izrazitega interesa politike obvladovati sfere, ki bi morale biti neodvisne od nje, Slovenija nahaja v krču, ki grozi z blokado cele vrste družbenih podsistemov. Do preboja do bolj pravične in optimistične Slovenije ne bomo prišli s kakšnim političnim mesijo ali z vračanjem v teme kulturnega boja, temveč bo to vprašanje lahko rešila le družba sama z državljanji in skupinami, ki se bodo dovolj dobro zavedale svojega poslanstva v okviru razvoja ideje neke družbe. Toda, ali smo dovolj zreli, da bomo sposobni prevzeti to nalogo? Ali čutimo, da ti problemi zadevajo vse nas?

Pogosto slišimo, da problemi demokracije preprosto niso rešljivi: toda tovrstni pesimizem je škodljiv. Med najvrednejšimi cilji demokracije, za katere se je vredno danes še posebej boriti in ki jih moramo danes v Sloveniji še posebej izpostaviti, sta večja avtonomija državljanov v okviru raznovrstnih demokratičnih procesov ter pot k njihovi enakosti in enakopravnosti. Vrsta protestov družbenih skupin, referendumov, pobud in dokumentov nam na različne načine kaže, da smo tema dvema načeloma

demokracije v Sloveniji v preteklih letih namenili premalo pozornosti. Po eni strani se državljanji preko različnih družbenih skupin vključujejo v državotvorne procese in tako na novo kreirajo *res publica*, po drugi strani pa prav ti državljanji skozi procese družbenega aktiviranja kažejo na vse večjo razslojenost med nami. Namesto da bi avtonomni posamezniki kreativno (so)ustvarjali nove možnosti *skupne*ga družbenega (in ekonomskega) razvoja, se je v kratki zgodovini naše samostojne države pod avtonomijo razumelo vsakršno – tudi izključevalno in manipulatorsko – doseganje ciljev zgolj posameznikov kot posameznikov v njihovem samo-interesu.

V ospredje je stopila vladavina moči in nebrzdane tekmovalnosti ter izpodrinila vrednote sodelovanja ali medsebojnega upoštevanja, ki so bile seveda že poznane, le da žal v okviru sistema, ki ni bil kompatibilen z osnovnimi načeli svobode in temeljnega dostojanstva človeka. Politika in demokracija sta se tako v Sloveniji po osamosvojitvi povezali v družbeno škodljiv sistem oligarhij in njim nasprotujočih akterjev (seveda so slednji pogosto nastopali z upravičenimi razlogi, ne pa vedno upravičenimi ali za vse pravičnimi cilji). To stanje je Slovenijo pripeljalo do samega roba »normalnega« delovanja države. Institucije sicer delujejo,

Od predmodernosti k postmodernosti?

Ena od osnovnih značilnosti demokratične družbe je zagotovo razvit politični pluralizem. Demokracija kot oblika vladavine ljudstva tako temelji na konkuriranju različnih političnih, socialnih, gospodarskih in kulturnih konceptov in vizij. V času volitev tako volivke in volivci izberejo za vodenje države tisto opcijo, ki jih je najbolj prepričala – seveda če (tudi v slovenskem primeru) pustimo ob strani druge dejavnike, ki lahko pomembno vplivajo na izid volitev.

ZVONKO BERGANT

Če pogledamo v slovensko preteklost, so marsikateri dogodki, ki so na prvi pogled z vidika narodne enotnosti delovali nekonstruktivno, pravzaprav oblikovali Slovencev kot politično moderni narod. Seveda je bila druga polovica 19. stoletja ključna za formiranje naroda kot takega, predvsem zaradi njegove razdeljenosti po več kronovinah; pa vendarle sta bila, zlasti v deželah z večinskimi slovenskim prebivalstvom, pojav treh in uveljavitev dveh političnih opcij pomembna za vzpostavitev Slovencev kot naroda, in to naroda v modernem smislu.

Delitev na mlado- in staroslovence je kljub njihovemu ne povsem doslednemu in jasnemu političnemu profilu predstavljala kal poznejšega nastanka katoliško-konservativne in narodno-napredne oziroma liberalne struje. Socialna demokracija se v našem prostoru iz različnih razlogov ni uveljavila, pač pa je s svojimi pogledi in koncepti v času narodovega bivanja v avstro-ogrske monarhiji ostajala na obrobju; v primerjavi z nekaterimi drugimi deželami, kjer je postala ena od ključnih političnih dejavnikov.

Omeniti velja, da je bil politični, idejni in socialni profil glavnih slovenskih strank (zlasti na Kranjskem) konec 19. in v začetku

20. stoletja bistveno jasnejši, kot je to profil današnjih političnih strank. Katoliško-konservativna in liberalna struja sta namreč izoblikovali jasne poglede glede demokratizacije političnega življenja, nacionalnega socialnega vprašanja, gospodarskega razvoja in drugih ključnih vprašanj. Njuna stališča so bila – to je z vidika političnega pluralizma ključnega pomena – nedvoumna in med seboj različna, saj so nagovarjala različne družbene skupine. Takrat je ločnico med tema strankama na načelni ravni predstavljalo vprašanje, kaj ima prednost: pripadnost krščanstvu ali slovenstvu? Kljub razgretim polemikam na obeh straneh je vendarle treba opozoriti, da je bila ta dilema predvsem

v službi političnih interesov ene in druge strani, saj zagovarjanje slovenstva kot prvega določila Slovencev ni nujno pomenilo delovanje v prid vseh stanov slovenskega naroda na liberalni strani, kot tudi ni zagovarjanje krščanskega določila kot ključnega za posameznega človeka pomenilo, da katoliška stran ni razvijala aktivnosti v prid Slovencev. Nasprotno, praksa je pokazala (in z njo zgodovina), da so zagovorniki retoričnega zavzemanja za slovenstvo v dejavnostih bistveno zaostajali za katoliško stranjo, zlasti ko je šlo za izobraževanje in organiziranje najširših slojev prebivalstva.

Danes pogosto ugotavljamo, da so politični profili naših strank dokaj nejasni, še

okracije

zaskrbljujoče pa je, da se v javnem mnenju vse bolj razrašča razočaranje nad tistimi, ki jim je bila zaupana skrb za državo. Razočaranje je veliko tudi v razmerju do same demokracije. Po enem izmed merjenj javnega mnenja je 80 odstotkov državljanov nezadovoljnih s stanjem demokracije v Sloveniji. Toda to razočaranje je zdaj tudi poučno in koristno: lahko namreč pomeni nov začetek.

V Sloveniji smo v dvajsetih letih žal ustvarili tolikšno neenakost, da bo sanacija tega stanja trajala zelo dolgo, če bo do nje sploh prišlo, in bo najbolj prizadela generacije, ki si šele ustvarjajo materialne pogoje svojega bivanja. Žal tudi nismo vlagali v razvoj in inovativnost, temveč smo s kapitalom – tako človeškim kakor finančnim – v celotnem obdobju mlade države ravnali neodgovorno in zasledovali le kratkoročne in hedonistične cilje. Država je trošila preveč in ustvarjala varna delovna mesta za pripadnike politične elite. Kot posledica se zdaj zapirajo za mlade ključne možnosti kreativnega delovanja, kar lahko ogrozi samo substanco razvoja države in s tem njeno prihodnost. Ob takšnem trendu lahko v prihodnosti izgubimo svojo suverenost. Zato je potreben premik k uresničevanju inovativnega državljanstva in še pred tem državljskih pobud.

Pot do sanacije bo morala nujno vključevati razmislek tudi o reformi samega institucionalnega ustroja države, ne nujno s spremembami ustave. Zato menim, da se mora v Sloveniji v tem trenutku končno začeti najširši dialog med družbenimi in političnimi akterji, v večji meri se mora tudi odpreti prostor politične participacije državljanov. Ti se morajo reaktivirati v smislu temeljne zahteve, ki povezuje tako pojma avtonomije kakor enakosti (in iz njiju izhajajoče svobode): zahteve po enakopravni udeležbi v stvareh, ki zadevajo skupno dobro. Ne mislim na nove referendum ali na ukrepe v smeri transparentnosti javnega delovanja države in z njo povezanih akterjev. Niti ne mislim, da bi morali vsi državljani prevzemati vnaprej določene vloge družbenega ali političnega udejstvovanja, temveč imam v mislih na medosebni komunikativnosti utemeljene procese družbene imaginacije, procese, ki bodo morali prinesiti nove vizije razvoja demokracije v Sloveniji. Govoriti, da alternative sedanjemu stanju ni, je že izraz resignacije. Nekateri od omenjenih ciljev so seveda dolgoročni in stra-

teški. Drugi so bolj kratkoročne in taktične narave: ti zadevajo takojšnje možnosti delovanja s ciljem preboja iz krča družbenega pesimizma in vse večje resignacije cele vrste družbenih skupin. Za oboje smo odgovorni sami: vizije naše družbe in skupnega življenja v politični skupnosti nam namreč ne bo dal nihče drug kot mi sami. Končno moramo spregovoriti tudi o vrednotah, ki določajo naše skupno življenje. Ni več smiselno poudarjati (kar se dogaja v konservativnih krogih političnega in družbenega spektra), da so se zaradi takšnih ali drugačnih okoliščin ključne vrednote izgubile – tovrstni govor nujno odpira nove delitve in ne omogoča dialoga. Demokracija je tisti prostor, kjer vrednote skozi stoletja rastejo in se krepijo z vsakodnevnim delovanjem njenih članov. Zato je potrebno spodbujati te procese in državljanom in državljkam ponujati možnosti, da bodo verjeli v prihodnje možnosti razvoja Slovenije.

Če se zdaj od ravni opazovanja ali diagnosticiranja situacije pomaknem k vprašanju možnosti razvoja demokracije oziroma še prej pogojev vrnitve njenega pomena v javni diskusiji, lahko to pot ali proces najustrežnejše poimenujem s sintagmo »rekonstrukcija demokracije«. Kaj razumem s pojmom rekonstrukcija? V običajnem pomenu besede se pred nami zvrsti vrsta sprememb ali ukrepov, morda sprememba vladajoče elite s posegi v njeno strukturo, rekonstrukcija vlade ali kakšnega njenega dela. Vsi ti pomeni so izrazito preozki in delujejo zgolj po načelu gašenja požara ali zdravljenja nekaterih simptomov. Odgovornejši pristop zahteva drugačen pojem rekonstrukcije, ki je tesneje povezan s samo idejo demokracije.

Kot izhodišče svojega premisleka lahko tu navedem ameriškega filozofa demokracije Johna Deweyja, ki je pred skoraj 100 leti napisal delo *Rekonstrukcija filozofije*. V njem je v duhu časa in v potrebi po drugačnem načinu filozofiranja in mišljenja zagovarjal pojem rekonstrukcije kot tisto potezo našega delovanja, ki je sposobna uvideti naše navezanosti na podedovane navade in vzorce razmišljanj, ki domnevno zagotavljajo vednost in gotovost (denimo preko uporabe metafizičnih označevalcev, kot so *Bog*, *Resnica*, *Država* itd.), in s tem spremeniti naš pogled na prihodnost. Pomembno se mi zdi opozoriti na ta vidik Dewyjevega razmišljanja: vse, kar imamo po-

Lenart Škof

samezniki, je naša izkušnja. Izkušnja je ime za zbir delovanj, interakcij med nami in okoljem v medosebnem, družbenem, kulturnem, političnem itd. smislu. Vsaka fiksacija te izkušnje (ali, preprosteje, zbira navad) na domnevno gotovost teh razmerij pomeni, da se nismo pripravljene odpreti novim, inovativnim pogledom in spremeniti naših navad v takšni meri, da bi z njimi omogočili tudi praktično spremembo v naši okolici. V tej gotovosti se nam zdi, da že vse vemo in da poznamo vse odgovore. Naši nasprotniki se ponavadi motijo in pot do minimalnega ali širšega soglasja in s tem do napredka neke skupnosti, kot je država, je skoraj nemogoča.

V podobnem krču je sedaj Slovenija. Politične elite se opirajo na določene vzorce politične »gotovosti« (preko označevalcev, kot so levica, desnica, sindikalni boj, kapitalizem, vrednote, družina itd.) ter na vnaprej fiksirani (in formalni) pojem demokracije kot zgolj politične ureditve institucionalnega življenja. A vsi zgoraj omenjeni pojmi so žal izgubili velik del svoje prvotne učinkovitosti oziroma pomena; tu ni več prostora za kakršnoli spremembo naše politične izkušnje. Bolje bi jih bilo nadomestiti s povezovalnimi in konverzacijskimi izrazi tipa družbeno upanje, solidarnost itd. Ljudje imamo na voljo neomejene potencialne, toda z vztrajanjem pri navidezni gotovosti jih ne bomo zmogli udejantiti. Politični vizionar, sociolog in filozof t. i. radikalne imaginacije Cornelius Castoriadis je v enem izmed svojih intervjujev rekel, da pot do odprtega subjekta v okviru razvoja demokracije vodi prek poslušanja drugega (prijatelja ali nasprotnika) ter dopuščanja, da se moje/njegovo bistvo lahko določi tudi

na drugačen način, da je torej rekonstrukcija sebstev (ali državljanov in s tem demokracije) integralni del njihovega bivanja. Projicirano na politiko in demokracijo gre preprosto za spoznanje, da je demokracija svoj razvoj doživela ravno zato, ker so se njeni akterji v nešteto konverzacijah in političnih bojih borili za spremembe in inovacije in so prav s spoznanjem o neuporabnosti starih vzorcev delovanj lahko udejanjili novosti ter s tem sledili progresivnim intuicijam in alternativam. Takemu načinu mišljenja v politiki ustreza pojem »eksperimentalizem«; gre za načelno odprtost »političnih« (mišljeno v najširšem smislu, tj. vključujoč civilno družbo, izobraževanje, kulturo itd.) akterjev za možnost spremembe. Ne smemo se zaustaviti pred možnostmi, ki nam jih dajeta naša inteligenca in družbena senzibilnost: demokracija je kakor mesto, ki mu vsako obdobje doda svoj pečat in ki s tem v svoji rasti omogoči prebivalcem, da živijo bolje, bolj zdravo, bolj ustvarjalno. Dopušča jim dovolj avtonomije in svobode, obenem pa jih povezuje z vezmi, utemeljenimi na stvareh, ki so nam skupne (tj. varovanje življenja na vseh ravneh, dobrobit ljudi vseh generacij, skrb za zdravo okolje). Marsikdo bo rekel, da takšen optimizem danes ni na mestu. Toda druga možnost pomeni vztrajanje v apatiji in inerciji, v naveličnosti in resentimentu »volilnega telesa« (in njegovem obratu v populizem), pomeni še večjo resignacijo državljanov, regresijo demokracije. Za katero možnost se bomo odločili? ■

DR. LENART ŠKOF je izredni profesor za filozofijo na Univerzi na Primorskem in predsednik Akademije za demokracijo.

zlasti, ko gre za njihovo klasično delitev na levico in desnico. Sploh sta ta dva politična pojma s padcem berlinskega zidu v Evropi dobila drugačno konotacijo, kot sta jo imela v času po drugi svetovni vojni. Levica se je takrat začela premikati proti sredini (na primer Blairova »tretja pot« v devetdesetih letih), desnica pa je skušala sredinski prostor ohraniti ali se je v nekaterih primerih celo pomaknila bolj desno. Treba je seveda omeniti, da je že z uveljavitvijo splošne in enake volilne pravice tekom 19. in 20. stoletja nastopil nov moment za vse politične stranke. Te se v svojem političnem delovanju praviloma ne usmerjajo več na določeno skupino državljanov (volivcev), ampak skušajo nagovoriti čim večji del političnega, volilnega telesa, saj jim le to lahko zagotovi prevzem oblasti.

V slovenskem primeru je nejasnost oziroma nedoslednost političnih strank po mojem mnenju še bolj komplicirana, saj klasične definicije levice in desnice težko apliciramo v slovenski prostor. Pogosto namreč iz delovanja strank in njihove retorike ni razvidno, ali je določena stranka zagovornica liberalnega pristopa v gospodarskem, socialnem, kulturnem in tudi političnem smislu in je hkrati del »našega« levega političnega pola; in nasprotno, ali je zagovornica socialnega pristopa in hkrati del »naše« desnice. V zvezi s tem so možne najrazličnejše kombinacije. Pri tem dodatno vlogo vselej odigra tudi dejstvo, ali je določena stranka v koaliciji ali v opoziciji; njeno »politično« vrednotenje družbenega stanja in prihodnosti je s tem statusom močno pogojeno.

Zvonko Bergant

V obdobju oblikovanja slovenskega naroda je bila temeljna ločnica med posameznimi strankami kulturni boj. Vse kaže, da to velja tudi za obdobje po letu 1990 – kulturni boj tako (p)ostaja stalnica današnjega političnega življenja, pri čemer ostajajo prese- netljivo podobna tudi nekatera vprašanja in dileme. Slovenske politične stranke oziroma politični prostor tako danes najbolj delijo odnos do polpretekle zgodovine, kolikor je ta povezana z narodnoosvobodilnim gibanjem, delitvijo Slovencev med drugo svetovno vojno, revolucijo in družbenim sistemom med letoma 1945 in 1990, potem vloga verskih in svetovnonazorskih skupnosti (pri čemer gre predvsem za položaj Katoliške cerkve zaradi njene pretekle in sedanje vloge), vprašanja, povezana z dru-

žinsko zakonodajo (v devetdesetih letih glede umetne prekinitve nosečnosti, danes glede priznavanja istospolnih skupnosti in njihovih pravic), (ne)pluralnostjo medijev, javnim ali zasebnim šolstvom in še nekatera.

Kako pomembno vlogo ima v slovenskem prostoru v začetku 21. stoletja (še zlasti v času politične krize), ko bi moralo biti to vprašanje v postmoderni družbi že zdavnaj preseženo, kulturni boj oziroma celo antiklerikalizem, in to zlasti z vidika odnosa do religij oziroma verskih institucij, kažejo tudi nekatere zakonodajne pobude in predlogi iz zadnjega časa. Prav tako v duhovno in politično ozračje konca 19. ali začetka 20., ne pa začetka 21. stoletja sodita po mojem mnenju dve izjavi iz cerkvenih in političnih krogov. Tako bi po eni strani stališče ljubljanskega nadškofa kot voditelja krajeвне Cerkve glede predčasnih volitev lahko prej pripisali kateremu od njegovih predhodnikov s konca 19. oziroma začetka 20. stoletja. Pri izjavi vodje poslanske skupine največje parlamentarne in vodilne vladne stranke izpred nekaj tednov, da je za politično krizo v državi med drugimi kriv ljubljanski nadškof, pa dobimo občutek, da beremo katerega izmed člankov v *Slovenskem narodu* v omenjenem obdobju, oziroma da smo se po naključju znašli na volilnem shodu liberalcev leta 1900, kjer poslušamo Ivana Hribarja ali Ivana Tavčarja kot tedanja prvaka slovenskih liberalcev na Kranjskem. Drugače rečeno, zastavi se vprašanje, ali Slovenci res živimo v soočenju z izzivi 21. stoletja ali pa se ukvarjamo s pro-

blemi, ki sodijo v prehod iz predmoderne v moderno družbo.

Brez preseganja kulturnobojnega pristopa v politiki in družbi na sploh bo težko priti do pristnega političnega pluralizma, kjer prihaja do soočanja in s strani volivcev do odločanja o določenih vizijah in usmeritvah vseh ravni družbenega življenja. Seveda je za demokracijo značilna in tudi legitimna pluralnost na področjih kulture v njenem najširšem smislu. Toda blokada mehanizmov in institutov, ki pristojnim institucijam onemogočajo sprejetje nujnih ukrepov ali opravljanje nadzornih funkcij, kazanje s prstom na krivce (ne da bi se prej odgovorno zazrlo tudi vase) oziroma na »zunanjega sovražnika« in strašenje z najrazličnejšimi oblikami lova na čarovnice na katerikoli strani ter s tem prebujanje čustvene in celo nagonske plati političnega telesa nikakor niso in ne morejo biti pravi način soočenja z našo realnostjo. Brez racionalne analize trenutnega stanja demokracije in družbe, za katero pogosto slišimo, da je v politični in vrednotni krizi, ter argumentirane razprave o novih usmeritvah in poteh, ki morajo pomeniti prelom z dosedanjimi, bomo težko oblikovali družbo z višjo kakovostjo demokratične, pravne in pravzaprav vsakršne kulture. ■

DR. ZVONKO BERGANT se znanstveno ukvarja s teologijo in evropskimi študijami. Doktoriral je iz idejnopolične analize slovenskega liberalizma in političnega katolicizma na prehodu iz 19. v 20. stoletje. Zaposlen je kot sekretar Odbora za zadeve EU.

Prave zahteve do prava in pravosodja

Pravo, pravosodje in pravna država so predmet nenehnih kritik. Akterji pravne države se branijo. Vendar konflikt ni produktiven, ker ne odpira pravih vprašanj. Očitki namreč največkrat pridejo na plan kot iracionalen in laičen odziv javnosti ob posameznih medijsko izpostavljenih primerih.

TOMAŽ PAVČNIK

Zaradi pomanjkanja poznavanja osnovnih zakonitosti prava, delovanja pravosodja in temeljnih značilnosti pravne države, gre v primeru kritike pogosto za poniglavo smešenje, katerega namen je marsikaj, le vsebinski dialog ne. Javnost bi namreč morala znati do pravosodja in pravne države oblikovati prave zahteve. Za to pa je treba nekaj znanja in osveščenosti, ne pa brezglavo ponavljanje in godrnjanje v maniri spletnih komentarjev.

Eden izmed latinskih rekov, ki se ga študentje naučijo že v prvem letniku študija na pravni fakulteti, je *Ignorantia iuris nocet* (Nepoznavanje prava škodi). Načelo odraža precej več kot to, da se posameznik ne more sklicevati na svoje nepoznavanje pravnih pravil. Tesno se prepleta z načeloma zakonitosti in pravne varnosti ter je tako sestavni del načela pravne države. Nujna predpostavka tega načela, če ne želi biti cinično, pa je, da je pravo realno sploh mogoče spoznati. To predpostavko pravni red vzpostavlja s pravilom, da morajo biti vse pisne pravine pravnega reda objavljene v uradnem listu.

Vendar: predpostavka, da smo državljani seznanjeni s pravnim redom, ko so njegove pravine enkrat objavljene v uradnem listu, je v resnici fikcija. Količina zakonov in drugih predpisov je tako obsežna, da bi je vsebinsko ne mogel spoznati niti najbolj nevrotičen bralec tega uradnega glasila.

Tomaž Pavčnik

Takšen položaj je tudi posledica zmotnega prepričanja, da pomeni več pravnih pravil tudi več pravne države. V skladu z njim se skuša nato za sleherno družbeno področje oblikovati kar se da konkretna, nadrobna in zato tudi izrazito (pre)številna pravna pravila. Zdi se, kakor da se odgovor za vsak problem skriva v sprejetju novega zakona ali pa vsaj v noveliranju starega, ki ga tako podaljša za sto in več členov.

Posledica takšnega ravnanja je, da se pozitivno pravo kapilarno izgublja v nadrobno konkretiziranih normah in učinkuje podobno togo in brezkrvno, kot bi učinkovalo telo, če ga ne bi poganjal sistem ven in arterij. Ker ljudje tako nadrobnih pravnih pravil ne poznajo, se z njimi ne morejo poistovetiti (jih ponotranjiti) in tudi ne morejo ravnati v skladu z zapovedmi, ki jih prinašajo. Ljudje v sebi sicer nosijo starodavne vrednotne norme. Ker pa je vez med njimi in kapilarno nadrobnimi pravili tako zabrisana, da o njej ni več mogoče niti govoriti, se nazadnje obrnejo še stran od teh, saj se jim zazdijo anahrone.

Če je torej predpostavka, da smo državljani seznanjeni s pravnim redom, ko so njegove pravine enkrat objavljene v uradnem listu, v resnici fikcija, bi morala biti pravna varnost (se pravi: seznanjenost s pozitivnim pravom, predvsem pa predvidljivost posameznikovega ravnanja) vzpostavljena drugače. To je mogoče, le pravila morajo biti takšna,

Nesporazumi glede udeležbe v demokraciji

Verjetno se vsi strinjamo, da je bolj kot karakterna »vestnost« denimo voznika avtobusa pomembno to, da obstajajo jasna merila vestnega opravljanja službe, ki jih nekdo nadzoruje in sankcionira. Na področju politike igra to vlogo javni diskurz, transparentno mesto neprekinjenega presojanja, ki potrdi ali delegitimira vsakokratno gesto politika. Zdravje tega horizonta je zdravje demokracije.

ROK SVETLIČ

Da je z državo ta trenutek nekaj hudo narobe, je sprejeto kot nesporno. Čeprav so podrobnejše razlage o vzrokih za obstoječe razmere različne, ostaja skupni imenovalec vseh prepričanje, da je politika kraj, kjer so se defekti razvili. To izhaja iz predstave, da sta igralca v demokraciji dva, volivci in izvoljeni, tj. politiki. Ker ima volivec vedno prav, je edini kandidat za krivca politik. To razmišljanje je naivno in vodi v številne napake. Najbolj razširjena ta hip je iluzija, da je moč zadrego rešiti s t. i. novimi obrazi, pri čemer nihče ne skuša odgovoriti, zakaj so se stari obrazi volivcem odtujili. Dokler ne odgovorimo na to vprašanje, dotlej ni zagotovila, da ne bo nova garnitura nemudoma zapadla istim stranpotem. Čeprav velja, da je izvor demokracije volivec, to nikakor ne pomeni, da ne more narediti napake, ki jo nemalokrat popravlja prav politika. Zlasti pa je zgrešena predstava, da sta igralca demokracije le dva. Videli bomo, da je stresanje jeze na obstoječo politiko še najbolj podobno tistemu, ki se huđuje na lastno podobo v ogledalu.

NAIVNO ISKANJE BLIŽINE

Izhodiščna napaka razširjenega pogleda na politiko je, da predstavniško demokracijo jemljemo kot ureditev, ki stoji v senci optimalne, neposredne demokracije. Zaradi velikosti

skupnosti in kompleksnih struktur upravljanja naj bi bili primorani sprejeti nujno zlo, sistem predstavništva. S tem demokracija neha biti idealna, tj. čisto samo-vladanje, in dobi telesnost, predstavniška telesa. Na ta način je odprt tradicionalni metafizični boj med telesom in dušo, v katerem ni mogoče zmagati, saj duša nikoli ne more povsem pokoriti telesa. Četudi sta obsojena na sobivanje, pa je telo oziroma politik kot predstavnik razumljen kot odvečen, kot zajedavec idealnotipske čistosti političnega.

Tako prepričanje spregleda okoliščino, da je vsako dovršeno delovanje posameznika ali skupnosti vpisano na raven univerzalnega. To pa je možno le pod obnebjem javnega diskurza. Posamezne (volilne) odločitve so partikularne in bi brez korektiva univerzalnosti vodile v samouničevanje. Če bi imeli državljani možnost neposredno in anonimno odločiti, ali naj se sredstva denimo za vzdrževanje infrastrukture razdeli vnaprej v obliki višjih plač, najbrž ni vprašanje, kako bi se odločili. Povsem drugače je, če bi nekdo moral tako odločitev javno zagovarjati. In prav to se zgodi v mehanizmu predstavništva. V ilustracijo naivnosti zahteve po neposredni demokraciji V. Gerhardt ideal neposrednega samo-vladanja imenuje samo-diktatura. Izkušnja nas uči, da kdor je prepuščen zgolj sam sebi, ni v dobrih rokah.

Posrednik ni nujno zlo, je nujni korektiv. Le preko njega volja individuumu vstopa na raven univerzalnega in s tem

STRESANJE JEZE NA OBSTOJEČO POLITIKO JE ŠE NAJBOLJ PODOBNO TISTEMU, KI SE HUĐUJE NA LASTNO PODOBO V OGLEDALU.

postane politično relevantna. Izvorno mesto političnega je zato javni diskurz, saj se v njem ukinja destruktivna posamičnost volje udeležencev demokracije. Ne le volivca, kar smo pravkar pokazali, tudi predstavnika (na primer poslanca). Ne karakterna »poštenost« politika, pač pa delovanje javnega diskurza je odločilno, saj se zgolj z njegovo pomočjo lahko presodi, ali je politik – »pošten«. In prav tu se začne prizadevanje za dvig politične kulture. Je v skrbi vseh članov skupnosti za zdravje javnega diskurza in ne v naivni težnji po neposrednem pretakanju »idej« posameznika v politiko.

Dokler ne opustimo vulgarnega razumevanja politične participacije, je neizogibno, da bodo prizadevanja za njeno izboljšavo obrnjena v napačno smer. Taka predstava povzroči, da odtujenost politike pojasnujemo skozi kvantitativno okoliščino, da je pot od volje volivca do njene realizacije predolga. Na njej naj bi se izvorna volja kontaminirala, saj naj bi ji posredniki/predstavniki samovoljno nekaj dodali

da jih je posameznik zmožen doumeti, ne da bi jih prebral. To pomeni, da so odraz temeljnih načel v družbeni skupnosti. Pravil, ki so zakoreninjena v družbeni zavesti in obenem v sebi nosijo naravnopravno izročilo. Takšna pravila so abstraktna, jedrnata in jih je posameznik sposoben ustrezno konkretizirati glede na zahteve, ki jih predenj postavljajo okoliščine konkretnega primera. Takšna pravila za posameznika ne bodo nikoli popolno presenečenje, kakor velja v nasprotnem primeru, ko se pozitivno pravo izgublja v nadrobno konkretiziranih normah, katerih poznavanje je pridržano le nevrotičnim bralcem uradnih listov. Nevrotičnim tudi zato, ker tovrsten normativni jezik vse bolj spominja na latovščino nekdanjega prava združenega dela.

Jasno je, da je takšen pravni red ideal, ki ga ni mogoče doseči. To preprečujejo notranje zakonitosti prava in zahteve posameznih, po naravi obličnih pravnih področij, kakršna sta npr. procesno in zemljiškoknjižno pravo, zaradi načela zakonitosti pa kajpak tudi kazensko pravo. Pa vendar je to ideal, h kateremu je mogoče vsaj stremeti in se upirati normativnemu drobnjakarstvu, ki prej spominja na navodila za uporabo, kakor na normativni družbeni sistem, ki naj ponuja vodila za človeško ravnanje in sožitje.

Pri tem stremljenju lahko in morata pomagati tako politika kot pravo. Ustvarjati morata spodobno zakonodajo, sodniki pa jo morajo vselej razlagati s čvrstim miselnim sidriščem v svetu temeljnih načel. Poleg tega je treba predramiti družbeno zavest, ki naj v pravo vidi logično zasnovano vrednotno izhodišče, ne pa pozitivistični koordinatni sistem, po katerem je mogoče iskati tangente in odvode.

Osrednja graja, ki je je bilo v času slovenske države deležno sodstvo, je, da zaradi njegove neučinkovitosti Slovenija ni pravna država. Srž problema je bila v (utemeljenem) očitku, da sodišča ne zagotavljajo sojenja v razumnem roku. Problem je bil prepoznan kot sistemski ter je tako v strokovni kot splošni javnosti poznan kot problem sodnih zaostankov. Ker je bil problem sistemski, je terjal tudi sistemsko rešitev. Glavna metoda,

ki jo je za reševanje tega problema izbral prejšnji pravosodni minister (znatno povečanje števila sodnikov), morda ni bila najboljša (predvsem zaradi izrazito slabega učinka na kadrovsko politiko), bila pa je vendarle razmeroma učinkovita.

Danes je drugače. Problem sodnih zaostankov v resnici ni več tako velik (množičen, sistemski), da bi se ga morali intenzivno lotevati na splošni ravni. Vztrajanje pri tovrstnih očitkih je v zdajšnjih razmerah nekritično ter zgolj odvrča pozornost stran od bistva.

Teza, da sodni zaostanki danes niso več sistemski problem, terja dodatno pojasnilo. Treba je namreč ločiti med sistemskim problemom sodnih zaostankov na eni ter problemom nerazumno dolgega sojenja v posameznem postopku na drugi strani. Večina sodišč v državi danes nima dolgih čakalnih dob. V večini zadev se bo civilni sodni postopek lahko začel razmeroma hitro po vložitvi tožbe. Tudi zakonodaja, kakršno imamo, ne more več biti izgovor za nerazumno dolge postopke. Omogoča namreč metodo koncentriranega postopka, v katerem sodnik pravno bistvo pozna in zato zna že pred razpisom obravnave ločiti zrnje od plev, obenem pa stranke disciplinira, da bistvo zadeve pravočasno predstavijo ali dopolnijo.

Če hoče biti kritika sodstva konstruktivna, se mora torej odvrniti stran od oguljenega ponavljanja, da sistemski problem sodnih zaostankov hromi uresničevanje načela pravne države. Takšna kritika, ki jo spremljajo še pavšalni očitki o lenih, podkupljivih in nesposobnih sodnikih, namreč neutemeljeno poziva k udarniškem pristopu. Tak pristop je zgrešen, saj povzroča slabo in vrednotno nepoglobljeno sodno odločanje. To je bodisi vulgarno pozitivistično (v pogovornem jeziku: birokratsko) bodisi povsem stihijsko. Značilnost slednjega je, da sodnik sicer sledi svojemu notranjemu, neubesedenemu občutku pravičnosti, vendar ga ni sposoben ali voljan ubesediti z uveljavljenimi metodami razlage, marveč se zateče k arbitrarnemu prikrajanju pravil za potrebe posameznega postopka. Ta pot je seveda hitrejša in omogoča tlakovanje

bleščeče statistične kariere, vendar pa po drugi strani razkraja notranjo povezanost pravnega reda. Udarniški pristop, katerega osrednje vodilo je kvantitativna produktivnost, je, paradoksalno, izvrstna podlaga, da bodo sodni zaostanki nedaleč v prihodnosti znova postali sistemski problem.

ČE HOČE BITI KRITIKA SODSTVA KONSTRUKTIVNA, SE MORA ODVRNITI OD OGULJENEGA PONAVLJANJA, DA SISTEMSKI PROBLEM SODNIH ZAOSTANKOV HROMI URESNIČEVANJE NAČELA PRAVNE DRŽAVE. TAKŠNA KRITIKA POZIVA K UDARNIŠKEMU PRISTOPU.

Konstruktivna kritika civilnega sodstva bi se morala zato z vprašanjem sojenja v razumnem roku spoprijeti tako kot zahteva pravni razum. To pa pomeni: z vidika vsakega posameznega postopka, v katerem si je treba (med drugim) prizadevati, da se zadeva čim prej konča (zaradi konkretnih strank in ne zaradi statističnega odčrtavanja sodnih primerov). Konstruktivna kritika bi se morala vprašati, v čem konkretno naj bi pavšalni očitki o podkupljivih, lenih in nesposobnih sodnikih hromili posameznikovo pravico do sojenja brez nepotrebnega odlašanja. Če bi bila ta kritika zares poglobljena, bi lahko ugotovila, da so primeri korupcije ekscesi, ki so sicer vsega obsojanja (in tudi obsodbe) vredni, a s problemom kvalitetnega in razumno hitrega sojenja nimajo prave zveze. Dalje bi ugotovila, da problem sodniške lenobe ni v tem, da sodniki delajo časovno premalo, marveč kvečjemu njihova miselna lenoba, ta pa že sodi k vprašanju nesposobnosti. Ko bi se kritika nazadnje soočila še s

slednjo, bi morala svoje očitke jasno izostriti. Namesto plehke trditve, da sistem ne deluje, ker sodniki ne poznajo zakonov, bi ugotovila, da je problem tudi v preslabi sposobnosti jezikovne artikulacije. Ker je pravo pojmovni sistem, pa tovrstne miselne neustvarjalnosti preprosto ne trpi.

Konstruktivna kritika bi tako spoznala, da obstajajo na eni strani dobri pravdni sodniki, katerih kakovost se ne meri v rekordno rešenem številu zadev, marveč v tem, da imajo njihovi postopki ter odločbe rep in glavo, stranke in instančna sodišča pa se ne izgubljajo v kaotičnem arhivu debelega pravnega spisa. Na drugi strani pa obstajajo pravdni sodniki, ki so sicer kot mravljice v nenehnem gibanju, v resnici pa od naroka do naroka zgolj ribarijo v kalnem.

Konstruktivna kritika bi si že po lastni definiciji želela izboljšanja. To izboljšanje bi presegalo golo željo po statistični odliki (zdajšnji minister govori celo o poslovnih rezultatih!). Ta kritika bi zahtevala, da se v hierarhičnem sodniškem sistemu uveljavijo tisti sodniki, ki v pravo prepoznavajo vrednotni sistem. Poleg zbranega in koncentriranega vodenja postopka in odločitev, ki bodo skladne z načelom notranje celovitosti in povezanosti pravnega reda, bodo ti sodniki prispevali še presežek, ki ga je od sodstva treba pričakovati in zahtevati. Vprašanje, v čem je ta presežek, je identično vprašanju, kako naj pravo prek sodstva udejanji občečloveške in na razumu (ja, na filozofskem razumu!) izoblikovane vrednote. Ker je zavezano k spoštovanju ustave in zakona, mora poti za uveljavitev občeveljavnih družbenih vrednot najti in obrazložiti s pomočjo prožnega (a vendar pravno varnega) sistema pravne argumentacije. Šele v primeru, če bo zavezujoče odločitve sprejemalo na takšni vsebinski in metodološki podlagi, ne bo reševalo le posamičnega primera (v novoreku očitno: proizvoda), marveč bo družbi posredovalo jasno sporočilo o tem, kaj je pravo ter katera so njegova temeljna načela in vrednote. ■

TOMAŽ PAVČNIK je višji sodnik na Višjem sodišču v Ljubljani in kolumnist revije Pravna praksa.

ali odvzeli in jo tako potvorili. Zato se sporadično še vedno pojavljajo sanjave pobude za neposredno demokracijo, ki naj bi jo danes omogočala informacijska tehnologija, denimo tako, da bi lahko vsak volivec glasoval neposredno za vsak zakon po internetu.

Enakopravna sestavina demokratičnega življenja je tretji element med volivcem in izvoljenim. Lahko ga poimenujemo javni prostor, horizont političnega, politični diskurz ali kako drugače. Nesporno pa je, da je z njim treba računati. Je sodišče, ki nikoli ne neha presojeti, in le na njem oseba, ki je izvoljena, postane politik. Z drugimi besedami, le na horizontu javnega diskurza lahko konkretna oseba postane zagovornik določene politične agende. Dopolnitev sheme s tretjim elementom ni zanikanje središčnosti posameznika za demokracijo. Nasprotno, s tem je volivcu šele omogočeno, da je politik *tisti*, katerega je dejansko želel izvoliti.

TRIJE PREMIKI

Iz prve naivnosti sledi druga. Ker domnevnega ideala, neposredne demokracije, ne moremo realizirati, je potrebno sprejeti kompromis – predstavniško demokracijo. Toda ideal ostaja. Zato si merila za presojo predstavniške demokracije sposojamo pri neposredni participaciji. Če že ne morem odločati jaz osebno, želim, da odloča nekdo, ki je tak kot jaz. V izvoljenem želimo videti drugega-sebe, svoj nadomestek. Zato ga tudi obravnavamo kot sebe, z *individualnimi* kategorijami. Presojamo ga kot *substanco*, ki si je sama na jasnem, kaj hoče, in šele naknadno to zgolj sporoči javnosti. Nadalje, odloči naj po vesti, na osnovi *moralnega* premisleka. Prava pri tovrstni orientaciji ne moremo upoštevati, saj se pri njem vrednostni sistem oddalji od posameznika in je podvržen številnim naključjem. In naposled, naloga politike je, da realizira *ideje* posameznika, njegovo najsplošnejšo predstavo o tem, kakšna je popolna družba ali njen del. Drobna opravila (upravljanje) ob številnih nalogah v neki državi niso interes, saj naj bi bila le stvar mehanskega uresničevanja dobre »ideje«.

To so tri najhujše napake, ki so vzrok odtujevanja sfere politike. Vsem trem je skupna iskrena namera, ki pa zaradi spregledovanja pomena tretjega sopotnika demokracije, javnega diskurza, predstavniško demokracijo meri z merili neposredne demokracije. In s tem ta drža postane samouresničujoča se prerokba: naposled res pride do tega, da je predstavniška demokracija volivcu odtujena. Zato

Rok Svetlič

je potrebno sprejeti tri premike v razumevanju politične participacije.

Proč od substance k diskurzu: razpravljanje o »poštenem« politiku nima na horizontu demokratične politike nobenega mesta. Seveda si želimo, da bi predstavnik ljudstva ustrezal tem kriterijem, toda preveliko tveganje bi bilo, če bi pristali, da smo kot skupnost odvisni od sreče, da ima politični predstavnik dobro srce. Verjetno se vsi strinjamo, da je bolj kot karakterna »vestnost« denimo vznika avtobusa pomembno to, da obstajajo jasna merila vestnega opravljanja službe, ki jih nekdo nadzoruje in sankcionira. Na področju politike igra to vlogo javni diskurz, transparentno mesto neprekinjenega presojanja, ki potrdi ali delegitimira vsakokratno gesto politika. Zdravje tega horizonta je zdravje demokracije.

Proč od morale k pravu: operacionalizacija gornjega premika implicira opustitev morale kot referenčnega normativnega sistema za politiko in prehod k pravu. Čeprav je to prehod od posameznika k skupnosti, ne prinaša popuščanja pri doslednosti. Ne gre za opustitev (vsebine) morale, pač pa za njen prenos v medij, kjer morala šele postane učinkovita. Naj moralna trditve, da bi moral državni uradnik

ravnati v občo korist, uživa še tako visoko spoštovanje, pa je v konkretnih okoliščinah povsem nemočna. Pravo se v taki situaciji znajde veliko bolje: določa procedure pri trošenju javnega denarja, pogoje za prijavo na razpis, omejitve za gospodarske subjekte, kjer ima uradnik lastniški delež itd. Morala v pravo ni potvorjena, nasprotno, je realizirana na način, ki je edini učinkovit. Metaforično rečeno, pravo je morala v trdnem agregatnem stanju.

Proč od novih »idej« k skrbnemu upravljanju: razlikovanje med različnimi političnimi »idejami«, med levico in desnico, je izgubilo tradicionalni smisel. Programi strank so si postali zelo podobni. To ni znak politične apatije, temveč dovršenosti demokracije. Zato je potrebno opustiti predstavo, da zadrege politike izvirajo iz tega, da ni pravih »idej«. Vse, kar ostane, je to, da je treba državo skrbno voditi, upravljati. Današnje neugodno stanje ni rezultat poraza v veliki, načelni ali ideološki bitki, pač pa poraza na neštetihih drobnih bitkah, ki se dogajajo vsak dan. Temeljna funkcija večstranskega sistema danes je, da prinaša možnost zamenjave oblasti – možnost politične sankcije, brez katere neki normativni okvir ni funkcionalen. Edino to napoti politične akterje, da na horizontu javnega diskurza vselej dokazujejo legitimnost svojih ravnanj.

DOVRŠENA DEMOKRACIJA

Le na osnovi teh premikov si lahko obetamo dovršeno obliko politične participacije. Vse, kar si zrel volivec želi, je, da politični predstavnik legitimira svoje ravnanje pred strokovnim in univerzalnim diskurzom. In ne pred njim kot posameznikom, ki ima posamična in naključna znanja. Šele takrat ga predstavlja kot zrelega državljana, ki je v prvi vrsti nadzornik procesov v državi in ne avtor prodornih idej. Doslednost v ravnanju politike lahko zagotovi le vitalnost in transparentnost javnega diskurza, pred katerim se mora legitimirati sleherno stališče politika. Tega ne more nadomestiti slep prenos drobcev posamičnih volj v pasivno košaro, ki bi jo naknadno poimenovali izvorna politika. Niti upanje na »poštene« politične predstavnike. ■

DR. ROK SVETLIČ je predstojnik Oddelka za filozofijo na Fakulteti za humanistične študije, raziskovalec pri Znanstveno-raziskovalnem središču v Kopru ter avtor monografij Dve vprašanji sodobne etike (2002), Filozofija prava Ronaldada Dworkina (2008) in Filozofija človekovih pravic (2009).

Revolucija ali rekonstrukcija?

Noben misleč človek – kolikor pojem *mišljenja* že po sebi vključuje tudi »etično« in »moralno« presojanje – danes ne more biti zadovoljen z družbenim stanjem, v katerem se je znašla ne le Slovenija, temveč celotna zahodna civilizacija, če že ne človeštvo nasploh. Naš tako rekoč naravni impulz je zato iskanje možnih poti iz planetarne humanitarne (konec koncev pa tudi ekološke) krize.

TOMAŽ GRUŠOVNIK

Ko premišljujemo o poteh iz krize, se soočamo s paleto možnih ukrepov, na kateri eno skrajnost predstavljajo najradikalnejše opcije, drugo pa takšni predlogi, ob katerih upravičeno pomislimo, da prej kot spremembi služijo podaljševanju obstoječe agonije. Čeprav med tema skrajnostma obstaja veliko odtenkov, pa smo na žalost soočeni predvsem s poloma: z mukotrpnim sprejemanjem ozko pojmovanih reform, v katere le stežka zares verjamemo, na eni strani in z raketa-mi, bombami in eksplozijami na drugi. In ker smo izgubili upanje v reformno politiko (če lahko tako sodimo po nizkih volilnih udeležbah in odsotnosti vsakršnih iniciativ oblikovanja političnih opcij iz ljudstva), se prav lahko zgodi, da bomo zopet začeli verjeti nasilju, k čemur nas, nenazadnje, napeljujejo tudi vplivni izobraženci.

Vojna in nasilna revolucija sta že od nekdaj veljali za pomladilo duha, tako kot požiganje trave ali gozda, ki rastlinam drugo leto omogoči bolj zdravo rast. Od nasilja so si ljudje obetali različne stvari, med vsemi pa so bili eni največjih zagovornikov vojn paradoksalno ravno intelektualci in umetniške duše, ki so iskali preporod lastne misli, s tem

pa tudi družbene okolice: »Prvo svetovno vojno so ekspresionisti pojmovali kot močno katarzo. Verjeli so, da bo uničila stari red, ki so ga imeli za represivnega, in da bo iz njenega pogorišča vstala boljša družba ... 'Zunaj je bil ta čudovit, veličastni hrup bitke. Šel sem ven med množice ranjenih in izčrpanih vojakov, ki so se vračali z bojišča, in lahko sem slišal to čudno, nenavadno veličastno glasbo ... Želim si, da bi ta hrup lahko naslikal,' je Beckmann navdušeno pisal svoji ženi leta 1914.« (Dietmar Elger: *Expresionism*) Vendar pa tovrstne ideje niso zgolj preteklost. Pozive k nasilnim revolucijam lahko zasledimo povsod in bolj kot se bodo razmere zaostrovale, več jih bo in bolj jim bomo vsi verjeli. Sam sem na svoje presečenje pred kratkim slišal poziv k sekanju glav z giljotino na Stephansplatzu na Dunaju od visoko izobražene osebe iz vrhnjega družbenega sloja. Še najbolj paradoksalno na tej situaciji pa je, da so ti ljudje nekoč pripadali generaciji otrok cvetja.

Toda iskanje družbenega preporoda skozi nasilje ni problematično zato, ker bi bilo neokusno, temveč zato, ker ni učinkovito. Trpljenje z vojno ni nikdar porodna bolečina nečesa plemenitega, temveč zmerom zgolj bolečina izgube in tragedije: »Toda bolj

Tomaž Grušovnik

kot se je vojna vlekla, bolj se je spreminjal odnos umetnikov do nje: Dixove slike so se sprevrgle v obsodbo militarizma in buržoazije. Kirchner, Beckmann in Kokoschka niso zmogli prenesti grozot strelskih jarkov in so doživeli fizične in psihične zlome, nakar so bili odslovljeni iz vojske. Številni drugi ekspresionisti – Marc, Macke, Morgner – so umrli na fronti v zgodnji mladosti.« (Prav tam) Še več: ideja revolucije v smislu nasilnega prevzema oblasti je – kot nam pokaže John Holloway – notranje protislovna s tem, ko se zaplete v to, kar hoče izbrisati: »Kar se začne kot protestni krik proti oblasti, proti razčlovečenju ljudi, proti ravnanju z ljudmi kot s sredstvi in ne s smotri, se spremeni v svoje nasprotje – v privzem logike, navad, diskurza oblasti v središče boja proti oblasti.« (Holloway: *Spreminjajmo svet brez boja za oblast*). Argument glede neuspešnosti tradicionalno pojmovanih revolucij torej ni zgolj historični, temveč strukturni.

Spremembam, ki jih moramo ubrati, ni treba stremeti k nečemu, kar je še povsem v temi in neznano. Nasprotno, cilj poti, ki jo moramo vnovič prehoditi, je znan: bratstvo, enakost in svoboda; z vsemi drugimi ideali, ki izhajajo iz njih in pritičejo temu, kar si predstavljamo pod pojmom *demokracija*. Iz tega razloga in pa iz strukturne nemogućnosti uspeha revolucije ali nasilnega preobrata oblasti (kakor tudi iz očitnega neuspeha reformnih politik, ki zaradi svoje preozke usmeritve niso zmožne uvideti in zajeti kompleksnosti planetarne humanitarne krize) se kot pot družbene transformacije ponuja pojem *rekonstrukcije*. *Rekonstrukcija* je pojem, ki ga je uporabljal ameriški filozof John Dewey v prvi polovici prejšnjega stoletja, da je z njim opisal proces prilagajanja moralne prakse in institucij družbenim spremembam, tako da lahko razumno odgovorijo na nove izzive, ki jih postavlja novo okolje. Kajti po drugi strani drži tudi to: čeprav je cilj v splošnem znan, pa pri njegovem doseganju vendarle ne more iti zgolj za preprosto vračanje v preteklost, ki je minula. Nasprotno: da bi dosegli večjo enakost in svobodo, moramo politične prakse in institucije rekonstruirati našemu času primerno. Kako natanko to storiti, je naloga, ki je pred nami vsemi.

Kot ena glavnih ovir na tej poti se kaže naša nezainteresiranost za participacijo, oziroma za aktivno sodelovanje pri izmišljanju načinov tovrstne transformacije. Morda ji je vzrok naša relativna materialna blaginja, posledica naše izbranjene dominantne globalne pozicije, ki nam začasno omogoča, da živimo na račun drugih, tako ljudi kot narave.

Gotovo pa ji je vzrok tudi dejstvo, da znotraj ustaljenih miselnih okvirjev enostavno ne vidimo poti naprej: zdi se, kot da danes nihče več ne ve, kaj natanko je krivo za našo stagnacijo, še manj, kaj bi bilo potrebno narediti. Nesmiselno je s prstom kazati na to ali ono vlado oziroma osebo, če pa so okoliščine tako kompleksne, da uhajajo našemu razumevanju. Zdi se, da smo ujeti v situaciji, kakršno prikazuje nagrajena britanska televizijska komična serija *The Thick of It*, ki se norčuje iz delovanja sodobne britanske vlade – v njej se ukrepa zato, ker se pričakuje, da se bo nekaj ukrenilo, ne da bi se v tem procesu lahko tudi (spo)razumeli, pri čemer je celotno družbeno krmilo na grozljiv način prepuščeno milosti naključja. Iz takšne situacije se lahko hitro razvije družbeni skepticizem, tj. domneva,

ISKANJE DRUŽBENEGA PREPORODA SKOZI NASILJE NI PROBLEMATIČNO ZATO, KER BI BILO NEOKUSNO, TEMVEČ ZATO, KER NI UČINKOVITO. TRPLJENJE Z VOJNO NI NIKDAR PORODNA BOLEČINA NEČESA PLEMENITEGA, TEMVEČ ZMEROM ZGOLJ BOLEČINA IZGUBE IN TRAGEDIJE.

da ni možno ničesar storiti – ki ima za posledico nekakšen hedonizem trenutka, tj. izkoriščanje vsega, »dokler to še lahko«, kot najbolj optimalno pot za posameznika, ki pa seveda ni trajen in ki se v skrajni točki z(a) loma lahko izteče v nasilje.

Skepticizem, kot nam to pokaže Stanley Cavell, ni toliko nezmožnost uma, da bi našel pot do resnice, kot veliko bolj stanje osebne odrezanosti od sveta. Tej odrezanosti prej kot nemožnost spoznanja botruje nepraviljenost za stik s svetom in bližnjimi z naše strani, ali celo, hegeljansko rečeno, strah pred resnico, pred svetom in soljudmi. Da bi torej naredili korak iz trenutne slepe ulice, nam ni potrebna tehno-birokratizacija vseh segmentov našega življenja (od prepovedi gojenja kamilic na domačem vrtu do kriminalizacije določenih oblik medsosedske pomoči), ki skuša ujeti in regulirati sestavo družbenega sveta, temveč mišljenje, ki zapu v svet in nas same, mišljenje, ki pelje v romanco s svetom.

Znašli smo se v planetarni humanitarni in ekološki krizi in morda nas res lahko reši samo še Bog, kot je rekel Heidegger; vendar pa se tudi zanj danes zdi, da je v zagati. Če nas lahko reši, potem samo tako – kot bi rekel William James –, da mu priskočimo na pomoč ljudje. Ne s puškami in bombami in ne z uvajanjem novih in novih statističnih meritev in formularjev ter pravil, temveč z gesto mišljenja, z romanco s svetom, ki si ga delimo in ki nam lahko pokaže nove poti za rekonstrukcijo življenja naše skupnosti. ■

TOMAŽ GRUŠOVNIK je asistent na Oddelku za filozofijo Fakultete za humanistične študije Univerze na Primorskem.

**Dnevi
poezije
in vina**

23. avgust 2011
večeri pred dnevi

24.–27. avgust 2011
Ptuj

pesniška branja, filmske projekcije, ulične predstave, performansi, razstave, lutkovne predstave, bralne urice za otroke

ČASTNI GOSTI:

Tomaž Šalamun, *Slovenija*
Jacques Roubaud, *Francija*
Nora Iuga, *Romunija*

KONCERTI:

Nepozabne z Vito Mavrič in Janijem Kovačičem,
Pesniški performans z Milo Kačič, Uršula Ramoveš
in Fantje iz Jazbecove grape, Godalika, Katalena

www.poezijainvino.org

KAKO JE PROJEKT EPK SPREMENIL PECS

Še pred dvema letoma sem, kot številni mladi Madžari, le čakal na priložnost, da jo pobrišem, sedaj pa imam to mesto res rad, mi je dejal Mihály Baditz, mladi mož, ki so mi ga prijazni organizatorji projekta *Pecs – Evropska prestolnica kulture 2010* namenili za vodiča. Leto dni je preživel v Londonu in verjetno bi tam tudi ostal, če ne bi kot anglist dobil priložnosti, da se pri projektu zaposli kot prevajalec. In nato je ostal.

PETER RAK *foto* PETER RAK IN ARHIV PECS 2010

Poleg kulturnega in kongresnega centra Kíraly je največja pridobitev Pecs-a nova Podonavska knjižnica.

Baditz prizna, da so honorarji skromni in da življenje ni lahko, z ženo, socialno delavko, ter petmesečno hčerko živi v enem od tistih brezobličnih socialističnih blokov na obrobju, vendar je – vsaj zanj – Evropska prestolnica kulture povsem spremenila tako zunanjo podobo tega madžarskega mesta kot tudi atmosfero in predvsem mentaliteto njegovih prebivalcev.

Kljub številnim pesimističnim napovedim, močni konkurenci – lani so naziv Evropske prestolnice kulture nosila kar tri mesta, ob Pecu še Essen in Carigrad – ter nasprotovanjem tako prestolnice Budimpešte kot samih prebivalcev, saj je še v začetku leta 2009 kar osemdeset odstotkov meščanov izrazilo skepso in tudi odkrito nasprotovanje projektu, je program EPK 2010 za Pecs, tako kot se je to zgodilo že z Gradcem, Corkom, Glasgowom, Vilno in Liverpoolom, nedvomno pomenil novo poglavje v zgodovini mesta.

TEMELJITA OBNOVA HISTORIČNEGA JEDRA

Za zunanjega obiskovalca so prvi vtisi morda nekoliko drugačni. Pecs leži daleč od madžarske mreže avtocest in čeprav ceste, ki vijugajo med polji sončnic, buč in žita, niso slabe, se zdi za današnjega razvajenega popotnika mesto tako rekoč na robu sveta. In s tem tudi na robu zanimanja. Nič bolj vzpodbuden ni pogled na predmestja, ki še čakajo na rekonstrukcijo, povsem drugačen pa je stari del mesta. Hotel

Palatinus, kjer se namestim, se zdi sinonim za današnji Pecs. Pročelje, plesna dvorana, poimenovana po Beli Bartoku, ki je nekoč tukaj koncertiral, ter kavarna z izjemnimi secesijskimi ornamenti so elegantni in očarljivi, medtem ko so sobe majhne, temačne in skromno opremljene, skratka daleč od sodobnih hotelskih standardov. Ta dvojnost se kaže tudi v samem mestu – na eni strani obnovljene fasade bogatega arhitekturnega fundusa, ki sega od gotike preko baroka in neoklasicizma do jugendstila, in na drugi opustošena romska naselja ter sive blokofske soseske nekdanjega največjih madžarskih rudarskih mest, kjer posamezne četrti še vedno nosijo imena, kot so mesto premoga in mesto urana. Tri zvezdice si zaslužita tako hotel kot tudi mesto.

Vendar si vzdušje zasluži tudi zvezdico več, morda celo dve. Sprehod po starem mestnem središču se prav nič ne razlikuje od sprehoda po kateri od zahodnih metropol, kjer urbanistični razvoj pač ni potekal po socialističnih smernicah, ki so praviloma dajale prednost izoliranim satelitskim naseljem brezobličnega proletarskega arhitekturnega funkcionalizma, medtem ko je bila »buržoazna« arhitektura starejših mestnih predelov prepuščena zobu časa, neredko pa celo načrtno porušena. Res so nekatere zapuščene stranske ulice še svojevrsten spomenik socialističnemu eksperimentu, vendar bi težko rekli, da so obnovljena pročelja in na novo tlakovane ulice in trgi le kozmetični popravki v slogu generala Potemkina. Gre za celovito prenovu, tako rekoč

za renesanso mesta – vložek v rekonstrukcijo obstoječe in izgradnjo nove infrastrukture je znašal kar sto štirideset milijonov evrov –, ki se sedaj lahko povsem enakovredno kosa s primerljivo velikimi evropskimi mesti.

Klasično izhodišče za raziskovanje mesta je osrednji trg Szechenyi, ki ga zaznamuje nekdanja največja srednjeevropska mošeja Gazi Kasim paše, po umiku Turkov, ki so mestu gospodovali poldrugo stoletje, preurejena v katoliško cerkev, vendar vrh kupole ob križu še vedno krasi tudi polmesec. Primer tolerance, pravi Mihály, v Pecu se turške epizode prav nič ne sramujejo, prav nasprotno, eden največjih programskih sklopov EPK je bil namenjen prav predstavitvi turške identitete mesta. In hrvaške (osnovna šola in gimnazija nosita ime Miroslava Krleža) in nemške, nenazadnje tudi romske; prav Romi so za Madžari najštevilčnejša populacija, njihova bivališča pa segajo od povsem spodobnih pritličnih hišic pa do bolj prvinskih šotorskih naselij, kjer se kosilo še vedno pripravlja na odprtem ognju. Vendar je to daleč od elegantnega središča mesta, tukaj prevladujejo turisti, madžarščina se meša z nemščino, angleščino in francoščino, pravzaprav Pecs res daje vtis mediteranskega mesta, četudi klima ni ravno sredozemska, kot piše v propagandnih brošurah, temveč bolj tropska, saj termometer kaže 38 stopinj.

Skladno s tem je opustel tudi osrednji trg – intenzivnost dogajanja se seveda ne more primerjati z lanskoletnih utripom, ko je bil trg Szechenyi eno osrednjih prizorišč

Tretjina nekdanjega industrijskega centra Zsolnay že ima novo podobo in namembnost ... dve tretjini še čakata na adaptacijo.

kulturnih prireditev. Bolj ali manj v novih preoblekah so tudi stranske ulice; v tako imenovani Muzejski četrti povsem nov matični muzej osrednjega predstavnika op-arta Victorja Vasarelyja, ki je bil rojen v Pecu, prav tako kot denimo vrsta vodilnih oblikovalcev in arhitektov v gibanju Bauhaus. Ampak ne gre prehitovati. Med osrednje znamenitosti mesta sodijo katakombe z zgodnjekrščanskimi grobovi iz rimskega obdobja, uvrščene na Unescov seznam kulturne dediščine, pa na novo zložena katedrala svetega Petra (kip škofa Gyorgya Klime pred cerkvijo so lani brez pomislekov začasno odstranili, da so dobili dovolj velik avditorij za nastop zasedbe Buena Vista Social Club in Omare Portuondo), stavbo narodnega gledališča pravkar obnavljajo, saj lani zaradi obsežnega programa ni bilo časa, baročne in neoklasicistične zgradbe v novem oplesku se dopolnjujejo z arhitekturo Art Nouveau, denimo znamenitim kinematografom Appolo, tukaj je tudi ena največjih ohranjenih srednjeevropskih sinagog, saj je bila tudi velika judovska skupnost ena pomembnih konstitutivnih elementov kulturne podobe mesta ...

Večerja v eni od stranskih ulic, kjer so restavracije in kavarne polne gostov. Ne da se izogniti vtisu, da so rezervirane za mestno elito in tuje obiskovalce, saj so cene visoke. Vsaj glede na povprečno madžarsko plačo, poleg tega je stopnja nezaposlenosti v Pecu nad državnim povprečjem. V devetdesetih letih prejšnjega stoletja je z zaprtjem rudnikov v bližnjem pogorju Mecsek delo izgubilo kar dvajset tisoč rudarjev, številna naselja, ki so bila pod jurisdikcijo rudnika in so bila nato izpraznjena, pa so se spremenila v slume, saj so se vanje množično naseljevale kolonije Romov. Precej klavrna je tudi slika za ostanki srednjeveškega mestnega obzidja; Mihaly me opozori na 25-nadstropno stolpnico, ki so jo morali zaradi statičnih težav izprazniti, sedaj pa že nekaj let sameva in čaka na rušenje. Bi morali namesto v staro mestno središče investirati v izboljšanje stanovanjskih pogojev? Morda, vendar v tem primeru sto štirideset milijonov evrov zagotovo ne bi zadostovalo, pravzaprav bi bila to le kaplja v morje. In kako bi izgledala prestolnica kulture brez obnovljenega historičnega jedra?

HEGEMONIZEM BUDIMPEŠTE

Naslednje jutro kava na terasi hotela Palatinus s Tamásom Szalayem, nekdanji umetniški direktorjem EPK 2010, sedaj direktorjem za mednarodno sodelovanje kulturnega centra Zsolnay. »Bili so številni problemi, nekateri tudi ostajajo, vendar je Pecs leta 2011 povsem drugačno mesto, kot je bilo leta 2009,« pravi Szalay. Najprej je bilo treba opraviti s hegemonistično pozicijo Budimpešte, kjer se jim je zdelo samo po sebi umevno, da bo prestolnica države tudi Evropska prestolnica kulture. Pogajanja so bila težka; najprej so jim ponudili le nekaj drotin, nato so jim bili pripravljeni prepustiti mesečno prestolovanje, na koncu so se le vdali.

Sledilo je novo presenečenje, da bosta naziv EPK v istem letu nosila še Essen in Istanbul, kar so mnogi interpretirali kot nepremostljiv hendikep, saj bo Pecs med prestolnico Porurja, kjer so v EPK vložili osemsto milijonov evrov, ter turškim vele mestom, povsem neviden. To se ni zgodilo, meni Szalay, prav nasprotno: sodelovanje med tremi mesti na področju programov in marketinga je bilo vzorno, pravzaprav so bile razlike v strukturi mest in njihovih programov tako velike, da si med seboj sploh niso konkurirale. Nič manjši niso bili predsodki v samem Pecu – negativne trende, ki so segali od

NAJPREJ JE BILO TREBA OPRAVITI S HEGEMONISTIČNO POZICIJO BUDIMPEŠTE, KJER SE JIM JE ZDELO SAMO PO SEBI UMEVNO, DA BO PRESTOLNICA DRŽAVE TUDI EVROPSKA PRESTOLNICA KULTURE. POGAJANJA SO BILA TEŽKA, NA KONCU PA SO SE LE VDALI.

gverilskih akcij na medmrežju do odkritega nasprotovanja meščanov, ki so se spraševali, zakaj bi zapravljali denar ter delavsko in rudarsko središče umetno spreminjali v kulturno prestolnico, so pravzaprav preobrnilo šele ob koncu pripravljalnega obdobja. Da bi dotlej deprivilegirane sloje prebivalstva v največji možni meri vključili v program, so številne od štiridesetih prizorišč dogajanja umestili prav v ta naselja, prav tako je bil dovršen del programa koncipiran tako, da so se lahko z njim najlažje identificirali, torej so bile v ospredju najrazličnejše variacije etnološkega izročila, in to tako madžarskega kot izročila treh največjih manjšin in tudi srednjeevropskega ter balkanskega.

VELIKOPOTEZNE NOVOGRADNJE

To je bil seveda le eden od segmentov zunanje preobrazbe mesta. Vzporedno z obnovo arhitekturne dediščine so se organizatorji odločili še za štiri velikopotezne novogradnje. Na prvem mestu je bil kulturni in kongresni center Kiraly, v katerem osrednja koncertna dvorana premore 999 sedežev in je nedvomno urbanistični, arhitekturni, estetski in akustični presežek. Szalay priznava, da so bili pomisleki o mega dimenzijah centra – tega so sicer uspeli dokončati šele ob koncu preteklega leta – deloma tudi upravičeni, saj se po izteku EPK pogosto soočajo z zadrego, kako napolniti tako veliko dvorano, vendar zagovarja tezo, da ne gre za mestni,

temveč za regionalni in celo transnacionalni projekt, zagotovo pa brez pomoči Budimpešte oziroma ministrstva za kulturo, ki financira tako delovanje centra kot deloma tudi program, vsaj kratkoročno ne bo šlo.

Nekoliko manj težav je bilo s Podonavsko knjižnico in centrom znanja, saj so v kompleks umestili do tedaj po mestu razpršene kulturne institucije in seveda knjižnico, ki je za najstarejšo in največjo madžarsko univerzo – v Pecu je bila po prvi svetovni vojni preseljena tudi univerza iz Bratislave, potem ko so po trianonskem sporazumu Madžari morali to mesto prepustiti Slovakom – vitalnega pomena. Tretji sklop je bila ureditev Muzejske četrti, kar je bilo prav tako izpeljano gladko, tukaj pa je še četrti, verjetno najambicioznejši projekt, katerega realizacija še traja oziroma se bo najverjetneje raztegnila kar do konca desetletja. Gre za preureditev celotnega kompleksa nekdanje tovarne Zsolnay, ki v zgodovini Peca nikakor ni zgolj še ena tovarna, temveč je bila in (očitno) bo zaščitni znak in ikona mesta. Ustanovitelj Vilmos Zsolnay in njegovi nasledniki so iz majhne manufakture uspeli narediti enega vodilnih evropskih centrov za izdelavo keramike, v najbolj cvetočem obdobju med letoma 1870 in 1940 pa so s svojimi industrijskimi produkti ter unikatnimi oblikovalskimi izdelki pokrivali tržišče od Dunaja in Berlina do Pariza, Londona in New Yorka. Po sovjetski zasedbi in uvedbi komunistične diktature je bila tovarna nacionalizirana, nekdanj ambiciozni program se je skrčil na osnovno paleto gospodinske posode in peči, keramična zbirka, med drugim še posebej dragoceni kosi iz obdobja secesije, pa je bila bodisi uničena bodisi so si posamezne eksponate sposodili partijski funkcionarji in so izginili brez sledu.

Obnova kar petintrideset tisoč kvadratnih metrov velikega industrijskega kompleksa je seveda zahteven projekt, do sedaj jim je uspelo revitalizirati približno tretjino površin. Tukaj je obnovljena nekdanja vila lastnikov tovarne, novo lutkovno gledališče, podzemna galerija zelo solidnih dimenzij, muzej z zbirko Zsolnay, ki jo je uspel zbrati madžarski emigrant v ZDA Laszlo Gyugy, na bližnji vzpetini so v celoti rekonstruirali tudi skoraj povsem uničen mavzolej družine Zsolnay, v projekt pa se je vključila tudi univerza, saj sta v kompleksu že locirani dve fakulteti. Načrtov je še veliko, mi pripoveduje Szalay, v kompleksu že gradijo planetarij, tukaj bo našla prostore umetniška akademija in nova keramična manufaktura. To, kar je razveseljivo, pa je dejstvo, da se po zaključku EPK projekt ni ustavil, temveč se nadaljuje s tako rekoč nespremenjenim tempom, saj so finančna sredstva zagotovljena.

STEKLENICA TOKAJA IN KONCERT

Toliko o novi infrastrukturi, ki po besedah Szalaya sicer ni bila najpomembnejši cilj projekta EPK – ta je bil zgolj priložnost in ne namen za tovrstna vlaganja –, zagotovo pa

Medtem ko ima ena ulica že povsem novo podobo, je druga še vedno svojevrsten spomenik socialističnemu eksperimentu.

predstavlja nujen okvir za drugačno pozicioniranje kulturnih vsebin in dolgoročne strukturne spremembe, ki so opazne in tudi konkretno merljive, pa najsi gre za okoli trideset odstotkov večji obisk gostov iz tujine, drugačno ekonomsko podstat mesta ali razcvet okoliških krajev, kjer so bili realizirani številni turistični projekti. Drugi, nič manj pomemben segment EPK je bil seveda program. Za štiriletno obdobje so imeli na voljo okoli štirideset milijonov evrov, v samem letu 2010 pa šest. Dovolj, pravi Szalay, četudi se niso mogli primerjati z nekaterimi drugimi mesti. Za pokroviteljstvo so zaprosili Placida Dominga, ki se jim je med drugim seveda oddolžil tudi s koncertom, za vabo so organizirali nekaj večjih spektaklov, kot je bil denimo rock maraton ali nastop pevca Seala, sicer pa so se osredotočili na tradicionalne prireditve, kot so mednarodni gledališki, plesni, literarni in zborovski festival ali festival lutkovnih gledališč, ter nove vsebine v novih in starih muzejskih in galerijskih kapacitetah, ki so dobile drugačne dimenzije, saj je bilo denimo lani mogoče tukaj videti tudi dela Gropiusa, Kandinskega in Kleeja.

Velik poudarek so namenili prizoriščem na prostem, saj so lahko le na ta način zagotovili participacijo večine meščanov; kot rečeno, so številne tovrstne prireditve potekale tudi na manj imenitnih prizoriščih v delavskih naseljih, kjer je socialna slika po nedavnem zaprtju še zadnjega premo-govnika sila klavrna. »Prav neverjeten odziv smo doživeli v tako imenovanem mestu urana, kjer živijo predvsem bivši rudarji. Obnovili smo tamkajšnji osrednji trg, kar ni zahtevalo veliko sredstev, navdušenje prebivalcev pa je bilo izjemno,« pravi Szalay. V pripravo programa so vključili okoli tristo meščanov, ki zasedajo ključne funkcije v kulturnih in izo-braževalnih institucijah, redno so z vprašalniki vsa štiri leta preverjali tudi želje prebivalcev vseh mestnih četrti, vključno z romskimi naselji na vzhodu mesta. Med zelo uspešne pro-jeke za animacijo meščanov je sodil program z naslovom

SVARILA, ČEŠ DA SO POMEBNI PROGRAMI IN VSEBINA IN NE MALTA IN OPEKE, SO SICER UMESTNA, VENDAR SE OB SPREHODU PO SIJAJNO OBNOVLJENEM SREDIŠČU PECSA, MUZEJSKI ČETRTEI, PRESTIŽNI KONCERTNI DVORANI IN PREDVSEM REVITALIZIRANEM INDUSTRIJSKEM KOMPLEKSU ZSOLNAY ZAZDI, DA BI LAHKO MARIBOR NA TEM PODROČJU DOSEGEL VEČ.

Moja prestolnica kulture, kjer je lahko vsak od dvesto tisočih prebivalcev dal svoj predlog. »Dobili smo zelo veliko zamisli in vzpodbud, najbolj pa mi je ostalo v spominu na roko napisano pismo stare gospe, ki živi v bloku na periferiji; kot je napisala, sicer sama ne more veliko prispevati k realizaciji EPK, vendar so se s sosedami dogovorile, da bodo balkonske ograje blokov okrasile s cvetjem in s tem nekaj prispevale k lepši podobi mesta.« Prav tako je pomembno vlogo igrala tudi serija tako imenovanih sosedskih festivalov, kar so v Pecu sicer prekopirali od Francozov; vsak teden so v posamezni soseski pripravili mini festival, ki se ga je praviloma udeležilo izjemno veliko stanovalcev, in tako so karnevalsko razpoloženje preselili v skoraj vsak kotiček mesta. Končni rezultat je bil po Szalayevem mnenju optimalen, saj so našli uspešno formulo, s katero so uravnotežili zahtevnejše vsebine tako imenovane visoke kulture ter bolj komunikativne prireditve s pop, rock in etno karakteristikami. In to navkljub številnim pričakovanjem in tudi zahtevam, da bi bil Pecs leta 2010 predvsem mesto velikih prireditev in spektaklov, za kar so se še posebej zavzemali politiki, ker je bilo to tudi leto lokalnih in nacionalnih volitev.

In danes? Seveda je intenzivnost prireditev upadla, denarja za programe ni več niti približno toliko kot v zadnjih štirih letih, vendar so se že tradicionalni programski sklopi dokončno pozicionirali, številni novi pa prav tako postopoma dobivajo ugled in občinstvo. »To je dolgoročen proces,« pravi Szalay, »vendar se redno srečujem z obiskovalci iz tujine, ki prihajajo v Pecs že vrsto let, in letos mi vsi zagotavljajo, da mesta skoraj več ne prepoznajo. Res danes na trgu Szechenyi ne bosta nastopila Seal ali Omara Portuondo, še vedno se ne moremo meriti z velikimi prestolnicami, niti z Budimpešto, vendar se bodo tudi letos zvrstili številni renomirani avtorji, številni meščani pa so prav zadovoljni, če lahko zvečer na trg prinesejo steklenico tokaja in v družbi poslušajo koncert uličnih glasbenikov,« je sklenil Szalay.

IZ PECSA 2010 V MARIBOR 2012

Analogija z Mariborom in partnerskimi mesti, ki bodo prihodnje leto prevzela naziv Evropske prestolnice kulture, se ponuja sama po sebi. Tako kot Madžarska je tudi Slovenija izrazito centralistična država, rezerviranost Ljubljane, ki si je prav tako kot Budimpešta domišljala, da je samo po sebi umevno, da organizira EPK, je bila vsaj v začetku

Nova koncertna dvorana je sicer estetski in akustični presežek, vendar je vseh 999 sedežev danes le redko zasedenih.

V obnovo starega mestnega jedra in novo kulturno infrastrukturo so Madžari vložili 140 milijonov evrov.

dovolj opazna, prav tako Slovenija nima nobene omembe vredne regionalne razdelitve, ki je v skoraj vseh državah, ki so organizirale EPK, poleg mesta in države zagotavljala tretjinsko financiranje projektov. Naslednja stična točka med Mariborom in Pecom je karakter industrijskega mesta nekdanjega vzhodnega bloka in iskanje strategij za vzpostavljanje nove identitete. Pecs jo je kot kaže našel oziroma je vsaj na zelo dobri poti sprememb, v Mariboru je zaenkrat še veliko neznank. Organizatorji so junija predstavili obsežen in vsebinsko zelo ambiciozen program – očitno bomo v Mariboru prihodnje leto videli celo več velikih imen kot lani v Pecu, zato pa se Maribor nikakor ne bo mogel primerjati s Pecsem glede infrastrukturnih vlaganj. Tu ne gre samo za kontroverzni center MAKŠ (ali kakor koli se bo objekt že imenoval), temveč tudi za ostale naložbe v kulturne institucije in samo staro mestno jedro. Številka sto štirideset milijonov evrov, ki so jih imeli na voljo v Pecu, je za Maribor povsem nedosegljiva, še zlasti, ker smo zamudili večino terminov za sofinanciranje, saj ne gre spregledati, da so Madžari večino oziroma kar devetdeset odstotkov te vsote pridobili iz evropskih skladov. Svarila, češ da so pomembni programi in vsebina in ne malta in opeke, so sicer umestna, vendar se ob sprehodu po sijajno obnovljenem središču Pecs, Muzejski četrti, prestižni koncertni dvorani in predvsem revitaliziranem industrijskem kompleksu Zsolnay zazdi, da bi lahko Maribor na tem področju dosegel veliko več.

Globokoumne razprave in teoretični diskurzi o projektu EPK so sicer lahko zanimivi, vendar velikokrat služijo le zamegljevanju in mistifikaciji. EPK je pač domislica Meline Mercouri, ki je v zadnjem desetletju služila kot vzvod, sugestija in deloma celo kot neformalna prisila, da se znatna finančna sredstva usmerijo v urbana okolja, ki so kulturno inferiorna in podhranjena. Povsem jasno je, da to pomeni tudi in predvsem naložbe v kulturno infrastrukturo ter celostno obnovo mesta, saj sicer projekt nima nobenih dolgoročnih učinkov, zgolj program, pa najsi je v določenem letu še tako prestižen in domiseln, pri kreiranju drugačne razvojne paradigme in nove mestne identitete igra le sekundarno vlogo, še zlasti če nima zagotovljenih dolgoročnih virov financiranja.

Maribor bo nedvomno dobil kakšno novo institucijo, če nič drugega vsaj novo moderno galerijo, tudi kakšen mestni trg bo dobil bolj zlikano podobo, vendar bo verjetno le malo rednih obiskovalcev iz tujine, ki bodo ob koncu prihodnjega leta dejali, da mesta skoraj ne prepoznajo več. Roko na srce, Slovenci smo za blažitev lastnih frustracij velikokrat vzvišeni in paternalistični do naših vzhodnih sosedov; gre za sindrom, ki smo ga nasledili še iz bivše Jugoslavije, ko smo imeli za odtенок liberalnejši režim kot države varšavskega bloka, vendar je potrebno priznati, da so nam tokrat Madžari dali lekcijo, pa četudi so imeli veliko slabši izhodiščni položaj. ■

PREKMURJE, KNJIŽEVNA REPUBLIKA

Za popotovanje po Prekmurju skorajda potrebuješ tolmača, je ena od nesramnih šal, ki si jih na račun Prekmurcev in njihove nerazumljive govorice izmenjujemo Slovenci na tej strani Mure. Obenem pa z velikim veseljem in zanimanjem poslušamo prekmursko glasbo, nemalokrat celo pesmi v narečju: Vlado Kreslin in Beltinška banda, ŠKM banda, Stekli psi. Gledamo filme, s podnapisi: *Petelinji zajtrk*, *Halgato*, *Mokuš*, javno sicer še neprikazani *Traktor*, *Ijubezen in rock'n'roll*. In beremo knjige, resda v knjižni slovenščini, izpod peres prekmurskih piscev: Štefan Kardoš, Feri Lainšček, Dušan Šarotar, Vladimir P. Štefanec, Suzana Tratnik, Milan Vincetič, Vlado Žabot ...

AGATA TOMAŽIČ *foto* VORANC VOGEL

Težko je spregledati, da je prav sodobnih slovenskih pisateljev, ki izvirajo iz Prekmurja, nasploh toliko in tako priljubljeni so med bralstvom, da bi Prekmurju malone lahko nadel naziv »književna republika« – v pomenu pokrajine, kjer se rojevajo književniki. Je res pokrajina s svojo neskončno ravnico, počasi vijočo se Muro, dolgonogimi štoklji in civiliziranimi Romi tista, ki jih je usmerila v pisateljsko ustvarjanje? V začetku avgusta je dvočlanska ekipa *Pogledov*, sestavljena iz fotografa in novinarka, prestopila Muro in poskušala najti odgovor na to vprašanje. Spremljal ju je Dušan Šarotar, pisatelj, pesnik in – tolmač.

Le kje je primernejše mesto za začetek reportaže o Prekmurju kot balkon hotela Dobray v Murski Soboti? Balkon, ki se po velikosti resda ne more primerjati s tistim na stavbi ljubljanske univerze, ki je rabil za govorniški oder ob osvoboditvi prestolnice in s katerega je maja 1945 med drugimi spregovoril Edvard Kardelj, je v zgodovini Sobote in celotnega Prekmurja vendarle zapisan z vsaj enako krepkimi črkami: 29. maja 1919 je z njega Vilmoš Tkalec razglasil Mursko republiko. Narodni buditelj in idealistični revolucionar, ki je v očeh Prekmurcev prerasel v malone mitskega junaka, je med Slovenci na tej (zahodni) strani Mure, ki glavo slovenske kokoši (pre)slabo poznamo in se kvečjemu oblikujemo nad prekmursko kulinariko ali obžalujemo dejstvo, da pred par leti uzakonjeni dan priključitve Prekmurja (13. avgusta) ni državni praznik, bolj kone neznan.

»Preveri zgodovino ena-devet-ena-devet, Prekmurje republika!« pojejo prekmurski

raperji Stekli psi v pesmi z naslovom *1919, Prekmurje RApublika* na lani izdani plošči *Koga briga*. »Murske republike in njenih junakov je bilo kmalu konec. 3. junija, le pet dni po razglasitvi, je bila zlomljena in razpuščena, dva dni kasneje je potihnilo tudi pokanje. To je bil teden, ki je postal legenda, vse ostalo je zgodovina, tudi to, da je bilo že poleti istega leta 1919 Prekmurje prvič priključeno k matičnemu narodu onkraj Mure,« zapis o Tkalcu in Murski republiki v knjigi *Prekmurje za radovedneže in ljubitelje* (uredil Oto Luthar, ZRC SAZU, 2010) konča Dušan Šarotar. Pisatelj in pesnik je eden mnogih, ki navdih za ustvarjanje črpajo v rodnem Prekmurju in njegovih ljudeh. Ne nujno *dobrih* kot Miško Kranjec ali Romih kot Feri Lainšček. Kot rojeni Sobočan na straneh svojega zadnjega romana *Biljard v Dobrayu* in zbirke kratkih zgodb *Nostalgija* nesmrtnost podarja predvsem resničnim in izmišljenim likom, vpetim v življenje mesta v prvi polovici 20. stoletja. Eden glavnih junakov njegovega *Biljarda* je hotel Zvezda, ki ga, čeprav po koncu druge svetovne vojne preimenovanega, meščani še danes imenujejo Dobray. Torišče mestnega družabnega in kulturniškega življenja, prizorišče kavarniških razprav med pripadniki mestne inteligence, vključno z znanim soboškim županom in veleindustrialcem Josipom Benkom, bržkone pa tudi čisto prozaičnih popivanj in razuzdanih veseljačenj ob zvokih ciganskih gosli, je danes – skorajda neprepoznavno.

MIZA ZA BILJARD Z NOGICAMI KVIŠKU

V zgodnjem dopoldnevu avgustovskega delovnega dne na vrtu posedajo skupinice ljudi, ki bi jim – z izjemo pokrajinske pripa-

dnosti in brezdelja, kakršnega je v tem času dneva mogoče gojiti le s statusom študenta ali upokojenca – le stežka določili skupni imenovalec. Utopično bi se bilo nadejati stalnih kavarniških omizij in privzdignjenih debat, kjer se besede izgublja v dimu cigar in se odbijajo med polami časopisnega papirja, razpetega na lesenih stojalih; časi kavarn kot prizorišč konstituiranja javnosti in kritične misli so minili ali se v najbolj optimistični optiki preselili v virtualni prostor družabnih omrežij in spletnih forumov. Pa vendar je podoba, ki so jo ponujali vrt pod kostanji, neinventivno opremljena obedovalnica in pivnica, vonj po bolnišnični kuhinji, izrabljena lesena držala na stopnišču, banalni izveski na vratih pisarn v prvem nadstropju, kjer prostore oddajajo zasebnim podjetjem, in tapison nedoločljive barve, tako klavrna, da trem udeležencem odprave v prekmursko književno republiko – Dušanu Šarotarju, fotografu in novinarki – ni preostalo drugega, kot da zamenjajo lečo na objektivu in si pričarajo črno-beli svet. Tak, kakršen je ovekovečen na posnetkih fotografskih ateljejev z začetka 20. stoletja. Tak, kakršnega je poznal in o njem pripovedoval Franz Schwartz, soboški trgovec in pozneje deportiranec, ki se je marca 1945 vrnil iz Auschwitza. Šarotarjev ded, ki mu je *Biljard v Dobrayu* posvečen.

Pred štirimi leti so tu še imeli biljard, se spominja Šarotar, medtem ko se po stopnicah povzpemo v Salon Murska republika. Mizo, poveznjeno na glavo in z nožicami, brezkoristno štrlečimi pod strop, pozneje odkrijemo v prostoru na drugem koncu hodnika, nekje med pisarnami hotelske uprave (v sobicah, kjer so v zlatih časih Dobraya uredovale soboške prijateljice noči). S pa-

nojev, razobešenih v salonu, ki ga je danes mogoče najeti za zaključene družbe in razne proslave, nekoč pa je tu soboška gospoda hazardirala, se poučimo o tragikomičnem zasuku Tkalčeve življenjske zgodbe: kratkotrajni slavi je sledila vrnitev v prosveto, kot učitelj se je nato udingal gospodarjem, proti katerim je bila Murska republika uperjena – Madžarom.

JUDOVSKI BLOK NAMESTO SINAGOG

Kaj bi si mislil Vilmoš Tkalec, če bi njegov pogled danes zaobjel mesto z dobrayskega balkona, je izhodišče za bolj ali manj lucidna ugibanja. Zagotovo ga, prepričanega socialista in zagovornika ruske oktobrske revolucije s sovjeti vred, izveski kapitalističnih monopolistov tujega ali domačega izvora, ki se nizajo na stavbah ob Slovenski in Kardoševi ulici, ne bi spravili v dobro voljo. Špekulacije, a vendarle na nekoliko manj trhljih nogah, so tudi odgovori na vprašanje, kako bi današnja Sobota doživljal še eden od znanih meščanov, arhitekt Feri Novak (1906–1959). Osnovna arhitekturna znanja si je nabiral na Dunaju, nadgradnjo v celostne urbanistične poglede pa pridobil pri Le Corbusieru v Parizu. Njegova vizija arhitekturne podobe domačega mesta je bila, da nobena stavba ne bi smela biti višja od najvišjega drevesa. Če je bila Sobota pred drugo svetovno vojno še položno naselje s pritličnimi hišicami vzdolž glavnih trgovskih ulic in je v tridesetih letih 20. stoletja prav po Novakovih načrtih tu zraslo nekaj dvonadstropnih blokov in meščanskih vil z ravnimi strehami, so bili v petdesetih in šestdesetih takšni nazori že pozabljeni, prekršil jih je celo sam. Silosi in tovarniški dimniki,

Prekmurje, dolga leta odmaknjeno od osrednje Slovenije zaradi geografske umestitve in politične ureditve, je zadnje čase, tudi po zaslugi avtoceste, bliže.

ki so v imenu industrializacije in napredka pognali na obrobju Sobote, so milejša kršitev; kot najbolj grob poseg v mestno tkivo Šarotar izpostavlja stanovanjske bloke z mnogo preveč nadstropji. Prvi med takimi je t. i. judovski blok, trinadstropna stanovanjska stavba, ki je zrasla na mestu nekdane sinagoge. Soboško sinagogo so namreč porušili leta 1954 (judovska občina po koncu vojne tako in tako ni več zmogla zaživeti, saj niso mogli sestaviti niti »kvoruma desetih odraslih vernikov, ki so nujno potrebni za branje sefer tore v sinagogi«, piše Šarotar v *Biljardu v Dobrayu*). Moderni blok – v času našega sprehoda po Murski Soboti se je ravno pripravljaj, da dobi nov oplesk – je zrasel nasproti poslovno-stanovanjskega poslopja v lasti Josipa Benka (1889–1945). Na pogorišču, resda le metaforično rečeno, njegovega predvojnega mesnopredelovalnega imperija je zrasla tovarna Pomurka. Pozornemu obiskovalcu ne bo ušla drobna spominska tabla na fasadi: zahvala Benku za vse, kar je storil za Mursko Soboto. Povojna oblast se mu je, čeprav je v duhu dobrih poslovnih odnosov vseskozi sodeloval tudi s partizansko stranjo, zahvalila z razlastitvijo in ustrelnitvijo. Leta 1993 je bil na ponovnem sodnem procesu rehabilitiran, svojevrstna ironija pa je, da mu je spominsko tablo od vseh organizacij in združenj, v katerih se je udeleževal ali omogočal njihovo delovanje (bil je med drugim tudi banski svetnik v kraljevini SHS), dalo namestiti – prostovoljno gasilsko društvo.

RDEČEARMEJCI IN PARTIZANI

Druga svetovna vojna je Soboti dolgo prizanašala, potem pa se je v zadnjih dneh, točneje v marcu 1945, kot razjarjena smrtno ranjena žival z opletanjem repa nesramno

znesla nad spokojnim, kar malce zakotnim *varašem*. Zadnje dni marca so nebo nad ravnico začeli razsvetljevati odbleski izstrelkov iz Stalinovih orgel (o čemer piše tudi Branko Šömen v mladinskem romanu *Med v laseh*), prihoda rdečearmejcev pa marsikdo ni doživeljal kot osvoboditev. Vendarle se danes ob obisku ni mogoče izogniti orjaškemu spomeniku v čast pripadnikom obeh vojska, ki da sta z združenimi močmi razklenili nacistični jarem: kipa rdečearmejca s čelado in dolgim plaščem ter partizana s titovko in v pehotni uniformi sta delo kiparja Kalina. Postavi v nadnaravni velikosti, stoječi na spomeniški ploščadi, ki je delo ruskega vojaškega inženirja Arončika in ki bi po prvotnih načrtih morala imeti sestrške pomnike v vseh večjih mestih držav v sovjetski interesni sferi, izražata vsaj tolikšno zmagoslavje in veličastje kot poslopje na drugi strani soboškega parka: grad, ki je bil domovanje madžarske plemiške rodbine Szapary. Njen daljni potomec je tudi Péter Esterházy, eden najbolj znanih sodobnih madžarskih pisateljev, pove Šarotar. In doda, da je kot služkinja pri rodbini Szaparyjev nekoč daleč nazaj delala tudi njegova prababica (kar je ubesedil v eni od zgodb v zbirki *Nostalgija*).

Vrata soboškega gradu tvorijo os z vhodom v luteransko cerkev, zgrajeno leta 1910 nekaj sto metrov stran, opozori Šarotar in se nasmehe: s tem da so madžarsko plemstvo, po veroizpovedi katolike, hoteli podražiti. Luterancem, natančneje luteranskim prekmurskim piscem, pa so v parku postavili spomenik. Štefan Küzmič (evangelikičanski pastor, ki je prevajal nabožna dela, med drugim *Male szlovenszki katekizmus* ali *Mali slovenski katekizem*, 1752), Franc Temlin (leta 1715 je izšel Temlinov prevod Luthrovega

Malega katekizma, ki velja za prvo prekmursko knjigo), dr. Franc Ivanocy, so imena na spominski plošči. Vse to so osebnosti, ki so odločilno prispevale k oblikovanju prekmurskega knjižnega jezika. Tega je po drugi svetovni vojni izrinila standardna knjižna slovenščina, s čimer so se strinjali tudi (mlajši) prekmurski izobraženci, ki so menili, da ni več potrebe po ločenem knjižnem standardu, kot piše Helena Dobrovoljc v *Prekmurju za radovedneže in ljubitelje*. V prekmurščini, ki se je v tako poseben govor razvila zaradi mnogih dejavnikov, med drugim geografske oddaljenosti, politične pripadnosti ogrskim državnim tvorbam in pristojnosti zagrebške škofije, se danes ne piše več. Pojavlja pa se v pesmih in romanih, tudi kot filmski jezik, piše Dobrovoljčeva. Čeprav je zato včasih film treba opremiti s podnapisi, tako kot *Petelinji zajtrk* ... Nerazumljivost je eden prvih pomislekov, ki poslušalca, neopremljenega z znanjem prekmurščine, obide tudi ob poslušanju besedil Steklih psov. Pa vendar so ti v intervjuju za portal RTVSLO MMC ob izidu prvenca *Koga briga* zatrdili, da nimajo takšnih težav. »V pomoč vsem 'non native' Prekmurcem pa je k CD-ju priložena tudi knjigica z vsemi besedili, kar je 'must have' vsake raperske plošče. Torej smo poleg plošče izdali tudi neke vrste pesniško zbirko urbane, sodobne prekmurščine,« je povedal bobnar Ivor. Še dobro, da je angleščina v Sloveniji obče razumljena ...

S KOLODVORA V ŠANGHAJ

Prekmurski pesnik Jože Livien, ki ga srečamo na pragu kavarne soboškega gradu, piše v knjižni slovenščini, in to kljub svojemu romskemu poreklu. Srečanje z njim nas opomni, da je čas za premik iz Murske

Sobote, v filmsko romsko naselje. Kaj je bilo ponavadi zadnje, kar je videl obiskovalec Sobote, kakršna se je risala na črno-belih fotografijah? Ker je bil v tridesetih in štidesetih letih še bicikel razmeroma težko dosegljivo prevozno sredstvo in je z avtom prah po soboških cestah dvigovala le gospoda, kot je bil Benko, je bila to prav gotovo mestna železniška postaja. A ker so osebna prevozna sredstva – pa ne le kolo – v našem času bistveno bolj dostopna, je temu primerna tudi podoba kolodvora danes ... Propadajoča železniška gostilna, zamazani zidovi postajnega poslopja, na peronu pa kot edina čakajoča na vlak Romkinja z vrečami in otroki. Ne, še nekdo je bil tam: gospod, ki je, bržčas nevede, počival na spomeniku. Kdo bi mu zameril, čakanje si je odločil napraviti znosnejše, tako da je sedel na klopco z vgravirano kratko informacijo o soboških Judih, katerih zadnja pot je prav tako vodila s soboškega kolodvora – z enosmernim transportom v Auschwitz aprila leta 1944. Poleg klopce je bil položen kovček, ulit iz brona, in del umetniške inštalacije. Zgolj priložnostna obogatitev je bil nabožni kipec, ovit v celofan, s katerim je gospod, čigar naglas je izdajal osrednjeslovensko poreklo, nekoga čakal. Koga, nam je ostalo neznanka, vsekakor pa je upati, da se je razkrilo vsaj čakajočemu, ki mu to tistega avgustovskega torka okoli poldneva še ni bilo jasno, saj je trojico udeležencev odprave pozdravil z besedami: »Dober dan, a smo mogoče mi domenjeni?« Vljudno razložimo, da ne, da se je najbrž zmotil. Kajti mi smo namenjeni v Šanghaj, kjer nas že pričakujejo.

MAGIČNI REALIZEM IN ODVEČNOST

Nadrealističnega pridiha in nekakšne zmedenosti – kdo koga čaka in kdo vstopa v čigavo zgodbo in kaj je resnično in kaj izmišljeno? – se po prihodu na prizorišče snemanja filma *Šanghaj* nismo povsem otesli. Ravno nasprotno: mimohod po ulici romskega naselja, ki je bilo od daleč videti zelo realistično in je šele škiljenje za lesene deske razkrilo, da gre v resnici za Potemkinovo vas, saj za njimi ni bilo toplih domov, le nagrmadene igrače, vozički, nečke, krste, sandali z debelim podplatom in srebrnimi jermenčki, je tolikanj razburkal domišljijo, da je bilo edino logično vprašanje ob pogledu na gospe v natakarski opravi, ki sta si nedaleč stran od šotora, pod katerim se je zbrala glavnina filmske ekipe, dali oprava s pladnji s hrano: sta nastopajoči v filmu ali res skrbita, da filmarji niso lačni? Pozneje se izkaže, da le ne gre pretiravati in da tudi filmarji jedo, natakarici pa sta prišli tako rekoč v paketu s toplimi obroki iz soboškega hotela Diana. Ampak mnogo bolj zabavno se je bilo še naprej poigravati z občutkom nejasnosti, češ ali smo mogoče tudi mi del filma? Člani snemalne ekipe so posedali po setu in se družili z igralci, med vsemi je krožil Feri Lainšček, avtor romana *Nedotakljivi*, ki je knjižna predloga za *Šanghaj* v režiji Marka Naberšnika (Lainščkova tropska čelada – resnici na ljubo se je bilo pred sonecem, ki je neusmiljeno pregrevalo panonsko ravnico pod sabo, treba zaščititi s čimerkoli – je prizorišču dodajala še bolj eksotično noto). Imata modri zaboj in metla, prislonjena k vhodu v največjo hišo v romskem naselju, ki pripada glavnemu junaku Belmondu, posebno vlogo v filmu ali sta le, kar sta v resnici? Takšna spraševanja so, nedvomno tudi zaradi sončne pripeke, dosegla višek pred rumenim mercedesom, pod katerim je ležal listek z napisom – »RUMENI MERCEDES«. Magični realizem, Márquezov Macondo pri Filovcih, je tudi filmsko ekipo napadla pogubna bolezen pozabljivosti? Ne, nič takega, pipa je včasih res samo pipa: listek se je bil preobrnil, na drugi strani je bila natisnjena registrska številka in obvezna peterokraka zvezda. Ko so jo obrnili na pravo stran in pritrdili na prednji odbijač krasnega nemškega avtomobila, so se dvomi razblinili. Pa še sonce se je za nekaj časa skrilo za oblake ... Ravno dovolj, da se glava ohladi in si človek zbistri duha: postopanje po setu in omotavanje v razglabljanje, kaj je film in kaj resničnost, je popolnoma brezplodno, ker je resnica tu ena sama: da smo vsi, ki nismo nujno potrebni pri nastajanju filma, kratko in malo odveč. Saj ne, da nam bi to dali brezpogojno vedeti, pa vendar se vsakdo, ki zakoraka na

Šanghaj pri Filovcih, prizorišče snemanja filma po romanu Ferija Lainščka *Nedotakljivi*.

Kamenci so urejena romska vas z zidanimi hišami, registriranimi avtomobili srednjega razreda in urnikom odvoza smeti.

Ženavlje so 77 let po tem, ko je tam zasilno pristal stratosferski balon z belgijskima znanstvenikoma, enako odmaknjena in pozabljena vas – le da so bogatejše za spomenik. V ozadju Dušan Šarotar, pisatelj, pesnik in naš tolmač.

set, prej ali slej dokoplje do spoznanja, da je v delanju filma mnogo manj romantike kot v gledanju filma. Minute, ki se odvrtijo pred gledalčevimi očmi, so jagodni izbor neštetokrat ponovljenih in posnetih prizorov. »Ton!«, »Teče!«, »Akcija!« so bili klici, ki so se razlegali iz zvočnikov nad snemališčem; ob zadnjem je vse zamrznilo. Toliko slabše, če te je »Akcija!« doletel neke na pol poti med senco in soncem, z zložljivim režiserskim stolčkom v rokah, kar se je zgodilo maskerki, ki je morala obstati prav tam, okameneti kot zavedni državljani SFRJ, ko so 4. maja zatulile sirene na čast obletnice Titove smrti (to so v resici posneli nekaj dni prej). Škripanje peska pod njenimi nogami bi povzročalo preveč hrupa. Tišina je bila popolna in vseobsegajoča, slišati je bilo le brnenje agregata, iz katerega se je napajala snemalna oprema. Ali pa, ampak to ni bilo načrtovano, ogorčen in rahlo razdražen vzklík »Danica, ne mi tega delat!«. Danica Ikovic, vodja produkcije iz produkcijske hiše Arsmedia, se brž odstrani in malce v zadregi odsmeji stran. Torej se zgodi tudi najboljšim – prijazna in skrbna gospa, ki nas povabi, naj s filmsko ekipo pojedemo še kosilo in nam postreže tudi s točnim urnikom snemanja prizorov zunaj in znotraj, sicer ves čas vzbuja vtis, da je seznanjena z dogajanjem na vseh koncih snemališča hkrati in je kot po čudežu tudi prisotna na več koncih hkrati. »Ja, se zgodi, sicer redko, a takrat usodno,« se zasmeji še enkrat in nas povabi, naj ostanemo z njimi do večera, ko bodo snemali nočne scene in potem kuhali bograč. Povabilo vljudno, a odločno zavrnilo – čaka nas obisk pravega romskega naselja v bližini Črenšovcev.

Do tja se podamo mimo Beltincev. Zapis vasi na zemljevidu ne obeta ničesar posebnega, a se nam naselje, potem ko izstopimo iz avtomobila, parkiranega v senci dreves v parku beltinškega gradu, ki po imenitnosti prav nič ni zaostajal za murskosoboškimi (danes pa kliče po prenovi), razkrije kot čisto pravo mesto s široko osrednjo prometno žilo in vsemi drugimi pritiklinami, ki bi pod habsburško jurisdikcijo zagotavljale pridobitev mestnih pravic. Ne pa tudi v ogrski upravni tradiciji, ki trgov in mest ni poznala. Beltinci so živ dokaz, kako lahko prometne povezave za vselej spremenijo usodo nekega naselja: ko so leta 1924 speljali železniške tire skozi Mursko Soboto, je bil to za Soboto začetek razcveta, za Beltince, dotlej približno enako velike in pomembne, pa začetek zatona, pripoveduje Šarotar. Razmerja sil med mestoma so morebiti nekoliko uravnotežili pomembni ljudje iz Beltincev (Vlado Kreslin, profesor, etnolog, novinar Štefan Smej, etnolog Vilko Novak) in živo glasbeno-folklorno dogajanje, za katerega skrbi KUD Beltinci (Beltinška banda, Mlada Beltinška banda), od tu je tudi Štefan Kovač Marko banda.

SKANSEN PRI ČRENŠOVCIH

Romsko naselje Kamenci pri Črenšovcih se od Šanghaja razlikuje približno toliko kot Ljubljana od Adis Abebe. Kamenci so čisto prava vas z zidanimi, večidel opleskanimi hišami, registriranimi avtomobili srednjega razreda in urnikom odvoza smeti. Nikakršne potrebe torej ni, da bi službeni avtomobil iz previdnosti parkiral kje daleč stran, zapeljemo se, do koder nam (asfaltirana) pot dopušča. »Kje je Ludvik?« vpraša Dušan Šarotar. »V centru,« izstreli prebivalka. V centru česa, vasi? Ne, center je velika lesena brunarica z rdečimi pelargonijami na okenskih policah in izveskom: »Romski kulturno-informacijski center«. Najnovejša pridobitev vasi, zgrajena deloma z denarjem iz evropskih skladov in še vsa dišeča po novem. V notranjščini so računalniki in vse nujne informacijske pritikline, na verandi pa otroci rišejo – v sklopu poletnih delavnic za okoliške prebivalce, Rome in Slovence. Ali Cigane in Slovence – Ludvik pravi, da noče biti Rom, da v poimenovanju Cigan zanj ni nič žaljivega. Ludvik Levačič, nekakšen poglavar vasi, gospod v živomodri srajci in z zlato verižico s križem okoli vratu, je rojen v Prekmurju, v Kamencih živi skupaj z družinskimi člani, med katerimi je tudi 33 vnukov. Zadnji dve leti je po posredovanju Agate Sardelič, predsednice Društva za trajnostni razvoj Pomurja, zaposlen pri projektu romskega kulturno-informacijskega centra. To je prva redna služba v njegovem življenju in jemlje

jo z vso resnostjo. Obiskovalcev ni ne konca ne kraja, sem so prišli generalni sekretar Sveta Evrope Thomas Hammarberg (ki je bil zaradi svojega vegetarijanstva precejšen izziv za romsko gostoljubnost), tu je snemala videospot za eno svojih pesmi Saša Lendero, v Kamencih je bil posnet *Halgato*, prvi film po Lainščkovih literarni predlogi, hiti razlagat Ludvik Levačič. Tudi ustvarjalcem *Šanghaja* je rad svetoval glede podrobnosti pri postavljanju filmskega prizorišča, ki je po njegovem mnenju nadvse veren posnetek romskega naselja iz sedemdesetih let prejšnjega stoletja. Nekako iz tistega obdobja, ko je Ludvik spoznaval notranjščino mariborskih zaporov. V devetih mesecih je opravil osemletko in tečaj za voznika viličarja, se zareži. In se spoprijateljil z vzgojiteljem, ki ga je pred nekaj leti prišel obiskat v Kamence. »Ste že slišali, da bi vzgojitelj iz zapora prišel obiskat obsojenca? Sem rekel: Feri, to moraš popisat v zgodbi!« navdušeno razlaga Ludvik. Feri je seveda njegov prijatelj in redni obiskovalec Feri Lainšček.

Romsko naselje, ki šteje 127 prebivalcev (27 različnih družin), si hodijo ogledovat celo s turističnimi avtobusi, izvem. To iz Kamencev dela nekakšen skansen, muzej na prostem. S to razliko, da se »prebivalci« Skansna v Stockholmu po končanem delovnem dnevu preoblečejo v civilne obleke in odidejo domov, prebivalci Kamencev pa ostanejo, kakršni so. Gostoljubni in potrpežljivi do vseh, ki se priložnostno pomešajo mednje za kakšno uro. »Poglej!« prihiti do mene z nasmehom do ušes in dlanema, sklenjenima v nekakšno posodico, črnolasi fantič. Nato razpre roki in prikažeta se pikčasti žabici. Živi. Zaenkrat še živi. Ne, vrni ju, koder si ju vzel, nekam zraven vode, sicer se bosta izsušili na soncu, mu poskušam dopovedati. Fantek pa nič, kar smeji se in se igra z žabama. Najbrž sta že vajeni, se bosta že izmuznili po svoje, ko jima bo presedalo biti igrača. Naredim korak naprej po glavni ulici in nalemim na nosoroga. Malega, plastičnega – še eno igračko. Poberem ga in iščem lastnika, pa ga ni na spregled. V naslednjem trenutku se znajdem tako rekoč iz oči v oči z vidro. Nagačeno in pritrjeno na vhodni steber ene od hiš. Je to vidra, vprašam nedaleč stran sedečo gospo. Ne, zmaje z glavo, ko ponovim vprašanje, to je lisica! Ne pustim se odgnati in naposled izsilim priznanje iz sosedovih ust: ja, res je vidra. Pomirjena se odpravim do roba vasi. Tam stoji lopa, pokrpana s plakatom »Touristik Kreutzer, eine Marke von Thomas Cook«. Ja, skansen ...

POKOJNIKI, KI JIH NE OBISKUJE NIHČE VEČ

Na poti do Lendave se prvič srečamo z dvojezičnimi napisi na obcestnih tablah, npr. Kapca - Kapca. Na obzorju se, prvič, odkar smo prešli Muro, dvigujejo vzpetinice, Lendavske gorice. Hribčki, ki jih obrašča trta, so dobrodošel zapik za begajoč pogled, ki na brezpogojno ravninskem območju ne najde obstanka, bega in išče prepreko v obliki gora ali vsaj za spoznanje dvignjenega brega, a vse zaman. Đorđe Balašević, panonski mornar in predvsem avtor besedil z nesporno pesniško vrednostjo, je na enem od koncertov v Sloveniji pred leti popisal svojo izkušnjo selitve v gorato državo: v blaznost ga je tiralo, da se je obzorje zapiralo z vzpetinami, kamorkoli se je zazrl, se mu je pogled odbijal.

Ob vznožju Lendavskih goric je Dolga vas, kjer je judovsko pokopališče. Sem so bili preneseni tudi nekateri nagrobniki iz Beltincev, sicer pa so zadnjega človeka tu pokopali leta 1945. Ob branju priimkov se zdi, kot bi se pred očmi vrtela odjavna špica hollywoodske uspešnice; seveda če se uklonimo stereotipu, da osebe s priimki, kot so Blau, Goldenstern, Rosenberg, Hirsch ipd., že dolgo obvladujejo ameriško filmsko industrijo. Bolj kot na pokopališče prostor spominja na senčnat park, kamor se človek pride sprehodit in razvedrit. Če ne bi nad zaplato trave lebdela neka mehka žalost, ki tem siloviteje prodira v obiskovalca, ker so nagrobniki ožarjeni s svetlobo poslavljajočega se dne. Nagrobniki so, z izjemo mahovnate obrasti, čisto goli. V judovski tradiciji je namreč navada, da svojci s kamenčkom, ki ga položijo na nagrobnik, zaznamujejo vsak svoj obisk na pokopališču. V Dolgi vasi se s kamenčkom ponaša en sam spomenik – pomnik vsem prekmurskim Ju-

Lendavske gorice so v prekmurski ravnici dobrodošel zapik za pogled, ki sicer zlepa ne najde opore v kakšni vzpetini.

dom, umrlim v holokavstu. Pokojnikov iz Dolge vasi pa ne obiskuje nihče.

VINO KOT SONCE, KI TONE

Zadnje sončne žarke odhitimo loviti na Lendavske gorice. Hitrica naj bo opravičilo za našo brezbriznost do Lendave, na ošvrk skozi okna drvečega avtomobila prijetno obmejno mestece z lepo obnovljenimi pročelji hiš v prepoznavnem panonskem secesijskem slogu in, kar je še pomembneje, dom eni največjih skupnosti madžarsko govoreče manjšine, ki je poleg romske in judovske še eden od kamenčkov v mozaiku prekmurske multikulturalnosti – pa naj se ta izraz sliši še tako obrabljeno.

V primerjavi z razvpitostjo Goriških Brd so vinorodna območja severovzhodne Slovenije oaza miru in ena najbolj varovanih skrivnosti. Izguba za vinarje, dobiček za obiskovalce, ki se tako lahko razporedijo v ravno pravnjini gostoti, da niso prikrajšani za mir in spokoj in razgled na prekmursko ravnico. Ko sončna krogla dokončno uto- ne za obzorjem, se prižgejo luči in čeprav v resnici osvetljujejo tako banalne točke, kot je lendavska rafinerija nafte, se je lepše potopiti v občutek, da sedimo nekje na morju in zremo v neskončno morsk ploščo. In počasi srkamo ravno prav ohlajeni renski rizling. Sebastian Flyte iz Waughovega romana *Vnovič v Bridesheadu* je v svojih divjih študentskih letih na Oxfordu vina rad opisoval z nadvse slikovitimi metaforami, denimo »kot bi srna hušknila iz gozda« ali kaj podobnega; kakšno primero bi okusu

renskega rizlinga pridal Dušan Šarotar? To vino je kot sonce, ki je pravkar zašlo, se zasmeji Šarotar, ki se strinja, da je skoraj kot na morju. In priznava, da mu gre pisanje o prekmurski ravnici najbolj od rok prav v zatočišču na enem od jadranskih otokov. Njegov pisateljski kolega iz Lendave, Štefan Kardoš, v *Pobočju sončnega griča* vleče vzporednice med ravnico in puščavo, glavnega junaka iz fiktivnega mesta Krasta, ki ima vse lastnosti enega od mest na slovenskem severovzhodu, pa vleče na tunizijske ali madžarske sipine – te je najti v pokrajini Kumaniji, pri vasi Fülöpháza. Puščava je, kot vedno, tudi v Kardoševem delu materializacija človekove osamljenosti. Morda pa nekoliko tudi tiste panonske melanholijske, ki jo v Prekmurcih radi iščemo ljudje onkraj Mure – pa se pogosto izkaže, da gre le za stereotip.

NEBO NAD ŽENAVLJAMI

Osamljenost, predvsem pa odmaknjenost in zakotnost so tudi glavne poteze orisovanja ozračja v Ženavljah na začetku tridesetih let 20. stoletja, kot ga je podal Milan Vincetič v knjigi *Nebo nad Ženavljami*. Neznosna vročina, sopara, komarji in vaški pijančki v gostilni Mikola v Petrovčah so tiste konstante rutiniranega vsakdana, ki ga temeljito razburka dogodek, ki bi na glavo obrnil še življenje v večjem mestu: pristanek stratosferskega balona z belgijskima znanstvenikoma. 18. avgusta 1934 sta na ženaveljske njive strmoglavila Max Cosyns in njegov pomočnik Nere Van der Elstom, za njima

pa je pridrl še trop novinarjev iz vse Evrope, ki so iz bližnje pošte hiteli telegrafirat matičnim uredništvom vse o spektakularnem dogodku. *Dan, ko nam je Evropa padla na glavo*, kakor je Filip Robar Dorin podnaslovil dokumentarec iz leta 1994, je zatorej več kot primerna oznaka. Stratosferski balon bo »Ženavlje, če le Bog da, spremenil v kraj, ki ga bo znal izgovarjati s pravilnim trdim goričkim ž, seveda s primernim spoštovanjem, tudi sam belgijski kralj Leopold III.,« se nadeja tudi eden od junakov Vincetičevega romana. Sedeminsedemdeset let pozneje so Ženavlje še vedno vas, resda s zanimivim spomenikom v čast belgijskima stratosfercema, pa vendar se marsikateremu Slovincu ob omembi njenega imena nad glavo zariše najbrž vsaj tako velik vprašaj kot članom belgijske kraljeve družine ... Tisti, ki vendarle vedo za Ženavlje, pa so zanje izvedeli (tudi) po zaslugi Milana Vincetiča in/ali Filipa Robarja Dorina. In enake zasluge za promoviranje rodne pokrajine gre pripisati vsem ostalim prekmurskim književnikom in ustvarjalcem. Kako bi pisali in kakšno glasbo bi delali, če bi se rodili kje drugje in ali bi v tem primeru sploh postali del slovenskega kulturnega panteona, so seveda retorična vprašanja, na katera se odprava *Pogledov* v pičlih dveh dneh niti ni nadejala najti odgovora. Se je pa naužila razgledov po panonski ravnici, predirala meglice, ki se dvigujejo nad Muro, se prepuščala gostoljubju domačinov vseh narodnosti in veroizpovedi – in se na lastna ušesa prepričala, da je tolmač res koristen spremljevalec. ■

zgodovina

MIKROŠTORIJE
ZA MAKROPUBLIKO

ALEN ŠIRCA

CARLO GINZBURG: **Sir in črvi**. Svet nekega mlinarja iz 16. stoletja. Prevod Tomaž Jurca, spremna beseda Marta Verginella. Studia humanitatis, Ljubljana 2010, 255 str., 20 €

Carlo Ginzburg je ugledni italijanski zgodovinar. Sodobna akademska pamet ga pozna predvsem kot utemeljitelja nove popularne historiografske prakse, imenovane mikrozgodovina (*microstoria*), ki noče biti v mode(re)n izraz preoblečena tradicionalna krajevna zgodovina, ampak nekakšna zgodovina v malem. V partikularnem, fragmentarnem, izjemnem in anormaličnem namreč razbira (vselej delno) univerzalnost, ne da bi iz tega naredila veliko zgodbo klasične svetovne, nacionalne, političnoekonomske in idejne, skratka, katere koli makro-zgodovine.

Zgodovinar Ginzburg pripoveduje zgodbo o nekem furlanskem mlinarju iz 16. stoletja, Menocchiiu (njegovo pravo ime je bilo Domenico Scandella), ki se ga je zaradi njegovih sumljivih prepričanj, s katerimi naj bi dolgo časa ogrožal svoje sovaščane in širšo okolico, lotilo cerkveno sodišče oziroma inkvizicija. Ginzburga seveda ne zanimajo inkvizicijske represalije in njihov učinek na mlinarja, temveč kako se je ta podložnik, ki je za čuda znal tudi pisati in brati, dokopal do svojih bizarnih predstav.

Avtor ob minucioznem poznavanju in primerjanju tako literarnih, folklornih in teoloških kot sodnijskih besedil (mnoge rokopise je bral sploh prvi za inkvizitorji) ugotavlja, da so bila nekatera Menocchieva verska prepričanja blizu tedanji radikalni ljudski reformaciji, čeprav ga ne bi mogli uvrstiti v nobeno strujo, tudi med prekrščevalce (anabaptiste) ne. Kar me tu zanima, pa ni toliko zgodba sama, ki jo Ginzburg zelo večje pripoveduje – zato bo knjiga razburljivo branje tudi za ljubiteljske zgodovinarje in nasploh za vse, ki jih fascinirajo »odbiteži« iz evropske zgodovine –, ampak bolj teoretski okvir, orodje, s katerim plete svojo historiografsko pripoved.

Čeprav Ginzburg izrecno zahteva klasično zgodovinopisno kritičnost in kleno analitično presojo, se v njegovo trezno kritičnost vtihotapijo subjektivne slutnje. ¶

Njegova osnovna metodološka predpostavka je v temelju bahtinovska. Ekscentrike kmečke religioznosti po njegovem ne smemo pripisati popačenjem, izkripljenjem, aberacijam, ki bi nastale zaradi enosmernega vpliva »od zgoraj navzdol«, se pravi vpliva »visoke« kulture vladajočih razredov na podrejene ljudske množice, ampak je kulturno vplivanje oziroma pretakanje obojesmerno. Zato lahko pri Menocchiiu opazimo presenetljive podobnosti med težnjami predindustrijske kmečke (ustne) kulture in težnjami visoke (pisne) kulture 16. stoletja, ki je

svoj najmerodajnejši izraz dobila v reformaciji (ali reformacijah) in humanizmu. Tako lahko Ginzburg dokaj prepričljivo pojasni mlinarjeve drzne heterodoksne ideje, ki so v tem ali onem sorodne tistim v t. i. »levih«, radikalnih reformacijskih strujah, čeprav so v resnici izraz pradavnega kmečkega radikalizma.

Nekoliko kočljivejša pa je Ginzburgova razlaga mlinarjeve kozmogonije, ki je s svojo osupljivostjo in celo bizarnostjo narekovala sam naslov knjige. Po Menocchievem prepričanju sveta ni ustvaril Bog. Materija je Bogu predeksistentna, saj se je iz prvotnega kaosa naredila nekakšna gmota, ki se je strdila kot sir, v tem siru pa so se zaredili črvi, ki niso bili nič drugega kot angeli, in največji črv med njimi je bil Bog. Ginzburg to za nas čudaško, sicer pa nadvse vsakdanjo živinorejsko metaforiko, ki deluje bolj kot pojasnjevalna analogija, povezuje s privlačno teorijo o substratni ljudski mitologiji, ki naj bi ji vsaj v tako zakotnih delih Evrope, kot je Furlanija, uspelo preživeti od pradavnine vse do reformacije in še naprej. Še več, prav zaradi splošnih družbenozgodovinskih pretresov v 16. stoletju je ta domala pozabljeni glas pradavnine prišel do črke, pisnega ovekovečenja. Oziroma natančneje: *stik* med ljudsko ustno kulturo in novo, s humanizmom in reformacijo ter z iznajdbo tiska prebujajočo se pisno kulturo je omogočil, da se je nenadoma na površju prikazal »globok kulturni sloj«, »neupogljiv ostanek ustne kulture«, ki so nam ga od ubogega mlinarja ohranili inkvizitorji, ne da bi se jim o tem sploh kaj sanjalo, saj so svojega obtoženca skušali stlačiti v Prokrustovo posteljo tega ali onega krivoverstva, ki so ga imeli na seznamu, čeprav jim ni uspelo porezati vseh štrlin brez ostanka.

Toda to osupljivo odkritje Ginzburga vendarle nekoliko preveč zanese, saj mlinarjevo sočno kmečko metaforiko primerja kar z indijskimi Vedami, v katerih se nekje omenja tudi mit, da je svet – podobno kot sir pri mleku – nastal iz strjevanja pravodovja. Te »osupljive skladnosti« po Ginzburgovi presoji ne moreta pojasniti ne kolektivna podzavest ne naključje, ampak obstoj tisočletnega kozmološkega izročila, ki naj bi na nekakšen protomaterialistični način združeval mit in znanost. Tu Ginzburg v podporo svoji hipotezi pritegne v obravnavo izsledke iz svoje prve knjige o furlanskih benandantih (*I benandanti: stregoneria e culti agrari tra cinquecento e seicento*, 1966), ki so se – etnološko gledano so strukturno podobni slovenskim kresnikom/krstnikom – bojevali s čarovniki in čarovnicami (tudi v našo Cerknico naj bi se hodili bojevat proti njim – Ginzburg iz videmskih arhivskih virov navaja toponim Cirghinis). V ozadju teh figur prepozna šamanski kult, katerega temeljne značilnosti je v neki drugi knjigi primerjal celo s sibirskim šamanizmom. Gre za idejo, ki je seveda privlačna in je bila v šestdesetih in sedemdesetih letih tudi izvirna, vendar v resnici meji na populistične komparativizme, ki jih najdemo, recimo, v diletantski folkloristiki ali v mazaških etnogenetičnih *nazi* »raziskavah«. Od vedskega mleka pa do furlanskega črvi-vega sira se seveda razteza kar precej prostora in časa, ki ju je mogoče udobno preleteti z raznimi lepo zvenečimi frazami, kot so »podtalna struja kmečkega radikalizma«, »nagonski kmečki materializem«, »trdoživost kmečke religije«, »globoka plast ustne kulture«, »ljudske korenine velikega dela evropske kulture« itn. Toda prav v teh sintagmah se kaže problematičnost Ginzburgove metodologije. Čeprav Ginzburg izrecno zahteva klasično zgodovinopisno kritičnost in kleno analitično presojo oziroma, kot je sam dejal v nekem intervjuju, »sterilizacijo analitičnih orodij«, se v takšnih komparativizmi v njegovo trezno kritičnost vtihotapijo subjektivne slutnje, slutnje o globinskem kmečkem radikalizmu, o prastarih poganskih kultih plodnosti ipd., ki ga fascinirajo kot nekaj, kar je, kolikor je v deformiranih in diseminiranih oblikah sploh preživelo, v novem veku imelo močan subverzivni potencial. Prav ta slutenjska predpostavljenaost, ki je izrazito subjektivistična, od znotraj strukturira ves Ginzburgov znanstveni diskurz, ne da bi sam reflektiral, kaj to v zadnji instanci pomeni tako za objekt preiskovanja kot za »objektivnost« historiografskega diskurza samega. Sicer je res, da se, kot je razbrati v nekaterih intervjujih, dobro zaveda, da v historiografsko diskurzivno polje vselej vstopa s svojo lastno subjektivno zgodovino, z vsemi svojimi strastmi

in travmami vred, in da ta problem po svoje bolj ali manj prepričljivo rešuje v svojih poznejših delih (v nekem intervjuju na primer pravi, da se zaveda zagate, da kot Jud, ki so mu ubili očeta, nagonsko simpatizira z vsemi »ponižanimi in razžaljenimi«, ki jih preučuje, čeprav je kot strokovnjak, profesionalni zgodovinar, skratka, kot intelektuallec implicitno vselej že na strani z logičnim mišljenjem dobro podkovanih inkvizitorjev), vendar na ravni diskurza samega, tudi (in zlasti) v obravnavani knjigi, te refleksije pravzaprav ni.

Zato je njegova interpretacija tragične zgodbe furlanskega mlinarja *volens* enoznačno tendenčna in s tem simplifikatorska. Menocchio, »ta kmečki Heraklit«, kot ga Ginzburg domiselno imenuje, naj bi izrazil »instinktivni materializem številnih generacij kmetov« in bil nevede znanilec nadaljnega zgodovinskega razvoja evropske civilizacije, ki se je navsezadnje osvobodil dogmatskega in represivnega jarma religije ter dosegel vrh v modernem materializmu in sekularizmu, hkrati pa naj bi bil tudi glas zatiranih množic, ki je v obdobju protireformacijskih represalij klical k egalitarizmu in strpnosti, nekakšen arhiproletarec, ki si je upal povzdigniti glas proti arhikapitalizmu. Takšen heglovski oziroma, bolje, marksovski teleologizem, ki se zajeda v Ginzburgovo »nevtrhalno« znanstveno kritičnost, je mogoče najjasneje začutiti na koncu uvoda v knjigo: »Le modrovanje z varne časovne razdalje nam omogoča določiti motive, ki so se že takrat stapljali s težnjami dela visoke kulture 16. stoletja in so postali dediščina »napredne« kulture naslednjih stoletij: želja po radikalni prenovi družbe, razjedanje religije od znotraj in strpnost. Zaradi vsega tega bi lahko Menocchia označili za točko na tanki, zaviti, a jasno določeni razvojni črti, ki vodi vse do nas, in ga celo določili za našega prednika.« ■

esejistika

RAZKRIVATI NOVO, OSVETLJEVATI
SKRITO – Z DISTANCO

AGATA TOMAŽIČ

PETER KOLŠEK: **Vaserkeber in druge dogodbe**. Študentska založba Litera (Knjižna zbirka Nova znamenja), Maribor 2010, 247 str., 21 €

Po dogodkih v Ambrusu jeseni 2006 – ki se jih danes na srečo spominjamo z zgodovinsko distanco in se le še v zadregi nasmihamo, kadar v dnevnem časopisu preberemo kakšno vest o sojenju obtoženim domačinom z obveznimi fotografijami, ki so videti kot posnetki iz medicinskega učbenika o pogubnih posledicah razmnoževanja v zaprtih vaških skupnostih – je v javnosti vrvelo od razglabljanj, kako in kaj z Romi. »Samo v našem časopisu (vključno s prilogo) je bilo na Martinovo soboto o Romih najmanj sedem člankov: štirje komentatorski in tri stvarna ali reportažna poročila,« je v uvodu svojega videnja incidenta zapisal Peter Kolšek. »Vsakdo, ki kaj da na svoj javnomnenjski imidž, se počuti poklicanega pristaviti kakšno brihtno misel. /.../ Če bi bili za kaj takega dovolj organizirani, bi Romi lahko začeli pobirati premišljevalnino, tako kot se stvarjem pač zaračunava obrabnina,« se dobrodušno posmehne nekaj vrstic zatem in nato, kot v opravičilo, razloži, zakaj se je »tudi podpisani drznil priglasiti k besedik. Verjeti

Knjiga sodi med tisto žlahtno pisanje, katerega priljubljenost je zimzelena in se ga po želji in trenutnem navdihu jemlje v branje kadarkoli. ¶

gre, da je opravičilo bolj retorična figura in simpatična prvina navezovanja pristnejšega stika z bralcem, kajti pri tekstih, podpisanih s »Peter Kolšek«, je vendarle samo po sebi umevno, da bodo, najsi si je njihov avtor za predmet premišljevanja vzel še tako obrabljen pojav ali dogodek, opozorili na dotlej prezrto razsežnost ali na vzporednico iz že pozabljene zgodovine. V komentarju s pomenljivim naslovom *Bežimo, tecimo, Cigani gredo!* si Kolšek drzne zapisati še nezapisano: da o

Romih kratko in malo ne vemo ničesar. Izjema da je peščica strokovno usposobljenih, ostali pa vedenje, seveda docela stereotipno, črpamo iz domače literature ali ustnega izročila – katerega najkrajši povzetek je avtor dal že v naslov.

Razkrivati novo, osvetljevati skrito, se s kritične razdalje blagohotno posmehovati, obenem pa plesti zgodbo in se z nizanjem zanimivih dejstev, pretanjenim izborom besed ali kar z vsem naštetim truditi zadržati bralčevo pozornost – vse to so pravzaprav nepogrešljive odlike pisanja, ki ga smemo imenovati kolumnistično. Žal tiskarji na časopisni papir odtiskujejo tudi marsikaj, čemur bi, spet blagohotno, smeli v najboljšem primeru reči prežvekovanje prazne slame. Če ni zgodovinskega uvida (ni pomembno, ali naučenega ali pač iz izkustev), če ni vsaj trohice stilistične žilice, potem si časopisni prispevek res ne zasluži drugega, kot da se naslednji dan vanj zavije solata. Za novinarska besedila, ki prestanejo preskus časa, je po drugi strani taka usoda kar malo krivična. Včasih se jim nasmezne sreča: knjiga kolumen Petra Kolška z naslovom *Vaserkeber in druge dogodbe* je definitivno primer nabora tekstov, ki tudi po nekaj letih (izbor je iz obdobja 2001–2010) učinkujejo sveže in humorno.

Tudi naslov je posledica Kolškovega poglobljanja v zgodovino, ki naj bi bila učiteljica življenja – čeprav se resnici na ljubo ne ponavlja, nam vendarle daje občutek, da stvari niso tako neobvladljive in obupovanja vredne, ker so se navsezadnje v podobni obliki enkrat že dogodile. Tako kot minister Keber in njegova protialkoholna vnema: v drugi polovici 19. stoletja je na Slovenskem živel »duhovnik, ki je Boga slavil tako, da se je boril zoper alkoholizem in surovost med ljudmi«, pripoveduje Kolšek. Gorečnemu možaku je bilo ime Janez Kalan, ljudski glas pa mu je v posmeh njegovemu navdušenju, ki je bolj kot vinu veljalo vodi, nadel ime Vaserkalan. Zgodbica se seveda nadaljuje, konec pa pozna vsakdo: za vino in vodo, še najraje zmešano s prvim, danes vedo vsi, za Janeza Kalana pa le redki ...

»Eseji za vsakdanjo rabo« je oznaka, ki jo je Kolškovim kolumnam nadel založnik – in to zelo umestno. Drobna broširana publikacija je nevsiljiv dodatek na knjižnem regalu ali celo na nočni omari, med čtivom, katerega priljubljenost je zimzelena in se ga po želji in trenutnem navdihu jemlje v branje kadarkoli. Dolžina oziroma kratkost besedil dopušča, da je bralec tedaj tudi že zelo zaspan, pa se želi malo pokratkočiasiti, denimo z orisom Danila Slivnika. Ta kot že dolga leta nepogrešljivi lik slovenske medijske scene nastopa v kolumni z naslovom *Slivnikov nasad* in datumom oktober 2005 – kaj se je takrat dogajalo, da se je znašel na (tokrat resnično ne več tako zelo blagohotni) muhi Kolškovega peresa, niti ni tako zelo pomembno, o(b)staja pa smeh, ki ga na bralčeve ustnice prikljejo tile slikoviti stavki: »Danilo Slivnik je človek moči. Ta najgloblja intencija njegovega značaja se le malo ujema s fizično pojavnostjo; tudi ko je oblečen po najbolj ortodoksni noši uglednikov, izgleda kot vitez žalostne postave. Kadar nastopa javno, je njegov govor hlastno trzajoč, kakor da ni prepričan, da si zasluži pozornost; jezik pa – čeprav je v ljubljansko jezikovno okolje vstopil še pred tremi desetletji in pol – za vekomaj uležen v koroškem dialektu, kakor da je govorec eden od samorastnikov Prežihove Hudabivške Mete. Gneven, neskrupulozen, pravičniški,

poslan iz nepojmljivih ruralnih grap, da bi iz železnega veka enkrat za vselej ustvaril zlatega.« Bere se kot opis nastopajočega v Kersnikovi *Jari gospodi* ali *Kmetiskih slikah* – in kdo bi tem temeljnim delom slovenske književnosti drznil odrekati vsepresegačo aktualnost.

Toda tale oris je izjema, Peter Kolšek je, kot dajeta slutiti že siva brada in nekakšna preudarnost, ki ga obdaja kot avra – dejstvo, da avtorja tudi osebno poznaš, je pri pisanju ocene kot ponavadi moteče – v zapikovanju svojega kolumnističnega peresa zvečine dobrodušen. Pravičniški, a nikoli nesramen. Razglabljanje o Drnovšku, ki se je malo pred smrtjo zapisal v anale svetovne zgodovine kot eden redkih državnikov, ki je tako kot Gadafi z *Zeleno knjigo* in Turkmenbaši z *Ruhnamo* za svoje rojake spisal zbirko navodil za življenje, je sklenil s trezno in prizanesljivo ugotovitvijo: »Žal nismo dobili pisatelja, kar ni največja škoda. Vse pa kaže, da smo izgubili prvorazrednega politika in dobili drugorazrednega guruja. Tega si nismo zaslužili, res pa je, da si življenje, ki bo v najglobljem skladu z njim samim, zasluži on.«

Vaserkeber in druge dogodbe je razdeljen na tri dele: v prvem so kolumne, ki se tičejo splošnih družbenih tem, v drugem so odzveni na dogodke s kulturnega prizorišča, v tretjem pa zapisi o ljudeh, ki so avtorju tako ali drugače, še zaživa ali v obliki svojih del, prekrizali pot. Politike je, razen v najsposlošnejšem pomenu te besede, denimo odnosov med Slovenci in Hrvati ali državnega statusa materinščine ali »delitve duhov« na razumnike in intelektualce, bore malo. Nič čudnega, ko pa je avtor predvsem kulturni novinar in tudi pesnik. Ali drugače: logično, saj bi v nasprotnem primeru njegovega pisanja ne bi bilo smotno ponatiskovati. Le kdo, razen zagnanih raziskovalcev polpretekle zgodovine ali ambicioznih bodočih doktorandov na kateri od kdo ve kolikih že slovenskih univerz, pa si bo čez desetletje želel brati o dogodbah raznih pahorjev, golobičev ali janš? Šteje tisto, kar zaradi kakovosti prestane preskus časa. ■

družbena teorija

MISLITI MISEL O DRUŽBI

ANEJ KORSIKA

TAJA KRAMBERGER, DRAGO BRACO ROTAR: **Misliti družbo, ki (se) sama ne misli.** Založba Sophia (Zbirka Teorija), Ljubljana 2010, 264 str., 19,80 €

Mišljenje je najtežje delo, kar jih obstaja, in najbrž se zato z njim ukvarja tako malo ljudi,« naj bi nekoč dejal Henry Ford. S tem je bržkone ciljaj na podjetniško drznost, tehnološke inovacije in pustolovski duh pri odkrivanju novih trgov. Vendar njegovo ime zaznamuje tudi drugačno misel. Njegov priimek nekateri družboslovci namreč uporabljajo za opis dveh obdobj v zgodovinskem razvoju kapitalizma, fordizma in postfordizma. Skozi (post)fordizem torej mislijo in kritično analizirajo tisto, v kar je Ford sam slepo verjel. V knjigi *Misliti družbo, ki (se) ne misli* Tajo Kramberger in Draga Braca Rotarja zanima ta misel.

Zbornik prinaša kalejdoskop šestih besedil, skozi prizmo katerih lahko mislimo družbo. Avtorja, oba historična antropologa, izhajata iz koncepta memorije, ki ni zgolj spomin, temveč »vozlišče različnih spominov«, kolektivna memorija pa skupen spomin več posameznikov na iste doživete izkušnje. Njeno logiko delovanja nam podata s primerom čakanja na avtobus. Medtem ko je večurno čakanje v Indiji stvar vsakdana, je na Zahodu še toliko bolj vsakdanje, da bi voznika za večurno zamudo odpustili.

Kaj pomeni misliti zgodovino skozi memorijo, v nadaljevanju zbornika ponazarja predvsem članek Taje Kramberger *Naporni itinerarij španske državljanske vojne*. V njem avtorica v elegantnem taktu prehajanja med abstraktnim in konkretnim, med splošnimi družbenimi okoliščinami in konkretnimi posamezniki izriše kronologijo španske državljanske vojne. Poseben poudarek je namenjen vlogi slovenskih republikancev. Skozi njihove spomine tega časa in krajev, skozi katere so potovali, pa tekst postane tudi izredno živ.

Knjiga bralcu ne dopušča lagodne pozicije nevtralnega opazovalca, ampak od njega terja opredelitev. Mišljenje, ki ga bo s tem sprožilo, pa je nemara njegova največja kvaliteta in začetek tiste dialošкости, ki lahko pripelje do družbe, ki (se) misli. ¶

znanstveni argumentaciji. Vse našteto niso obče sprejete vrednote, temveč prej neki prosluli predikati tistih znanstvenikov, ki se še zmeraj ukvarjajo z znanostjo. Tem je delovanje izredno oteženo, saj jim življenje nenehno grenijo »znanstveni fevdalci«, birokracija in vsi tisti strežaji, ki jih resnična znanost ne zanima. Avtorja ugotavljata, da bi bila njuna naloga veliko lažja, če bi bilo znanstveno polje v boljši kondiciji in bi bil vsaj del tega, kar ju zanima, že opravljen. Vendar temu ni tako in zato so besedila v zborniku »rezultati, vselej začasni, prizadevanj, da bi to storila tam, kjer tega niso storili najini predhodniki«. Pozitivno je, da tovrstna prizadevanja razumeta v kontekstu »svetovnega dialoga«, še toliko bolj spodbudno pa razumevanje same narave tega dialoga.

Dialošкости ne razumeta zgolj kot intelektualističnega kramljanja in vzajemnega trepljanja. Zlagano vljudnost je potrebno presekati, poimenovati tiste, ki v znanstvenem polju zgolj oportunistično ribarijo ter zasledujejo svoje osebne in parcialne interese, vzpostaviti razliko med njimi in tistimi, ki se ukvarjajo s pravo znanostjo. Čeprav to v knjigi ni sistematično razdelano, velja izpostaviti, da sta bila avtorja na svoji matični fakulteti deležna mačehovskega odnosa. Bila sta namreč dva izmed več kot 40 pedagoških delavcev, s katerimi je fakulteta prenehala sodelovati v izrazito sumljivih okoliščinah. V luči tega je potrebno brati tudi tovariško posvetilo študentom fakultete, ki so se kolektivno uprli takšni obravnavi zaposlenih. Na ozadju takšnih, povsem konkretnih izkušenj je potrebno brati način izraza, ki je nenehno angažiran, mestoma pa tudi ognjevit in ogorčen.

Čeprav avtorja zapišeta, da družbena kritika ne sme izhajati iz »samovolje in izprijenosti oseb, ki bi jih lahko kadarkoli nadomestili z drugimi, etično manj vprašljivimi,« pa je

večkrat prisoten občutek, da počneta prav to. Na več mestih je težišče analize preveč na strani posameznika in njegovih (družbeno) škodljivih lastnostih. Pogrešamo večji pou-darek na dialektiki med posameznikom in družbo, v kateri ta deluje, oziroma na tem, da posameznik spreminja družbo, a tudi družba posameznika. V 3. tezi o Feuerbachu Marx kritizira natančno to, ko zapiše, da mora takšen nauk »družbo razdeliti na dva dela – od katerih je eden vzvišen nad njo«. Mišljenje družbe mora vztrajati pri artikulaciji imanentne kritike, ki je skozi iste vatle sposobna razlagati tako družbo kot samo sebe (lastno vpetost v družbo).

Pri tem gre v resnici za prevladujoč problem leve kritike danes. V svoji zgodovinski zavozlanosti in politični impotenci še zmeraj vztraja na kritiki kapitalizma kot kritiki nečesa zunanjega. Zelo redko pa kritika ostaja na ravni analize družbene forme, ki sama nujno povzroča objektivne in subjektivne odnose in učinke, na katere ni nihče imun (tudi levica ne). Izhodišča za takšno kritiko je postavil Marx v prvem poglavju prvega zvezka *Kapitala*, vendar jih bomo med številnimi kritičnimi teoretiiki družbe danes le redko našli. Mislim, da bi moral biti prav to eden najpomembnejših momentov izjave, da se družba ne misli.

Delo obeh avtorjev kajpak vztraja v svoji ambiciji biti angažirano in kot tako predstavlja pomemben prispevek k mišljenju in osmišljanju družbe. Bralcu ne dopušča lagodne pozicije nevtralnega opazovalca, ampak od njega terja opredelitev. Mišljenje, ki ga bo s tem nujno sprožilo, pa je nemara njegova največja kvaliteta in začetek tiste dialošкости, ki lahko pripelje do družbe, ki (se) misli. ■

biografija

VELIKA ŠPORTNA IN ŽIVLJENJSKA ZGODBA

BOŠTJAN VIDEMŠEK

IVO GAJIČ: **Brane Oblak.** Zavod Faktor studio, Grosuplje 2011, 432 str., 35 €

Brane? Brane je nogometni bog. Je eden največjih nogometašev, ki so kdaj koli igrali v Hajduku. Igral je tak nogomet, kot ga danes igrajo najboljši zvezni igralci na svetu. Bil je pred časom. In njegovo srce je bilo velikansko,« me je med počitniškim branjem veličastne nogometne biografije najboljšega slovenskega nogometaša druge polovice 20. stoletja na skriti viški plaži ogovoril domačin. »Bom to knjigo lahko kdaj kupil v Splitu? Bo izšla tudi v hrvaščini? Verjemite, Brane Oblak je legenda, ki živi še danes. Hajduk letos praznuje stoti rojstni dan, zato so ljudje še toliko bolj pozorni.«

Boljšega ugriza resničnosti delo nekdanjega radijskega novinarja in poslovneža Iva

Docela nekласična biografija Branka Oblaka je veliko delo, ki bi ga morali v prvi vrsti prebrati vsi mladi slovenski nogometaši in funkcionarji brez vsebine in zgodovinskega spomina. ¶

podrobno in lucidno ni zabeležil še noben slovenski avtor. Predvsem je veliko delo, ker končno postavlja spomenik velikemu športniku (v svetovnem merilu), po katerem bi se morale imenovati ulice in trgi. Oblakova biografija je polna filmskih trenutkov in greh je, da tako velika športna in življenjska zgodba do zdaj še nikoli ni bila zares zabeležena. A to je za Slovenijo značilno. Je kdo kdaj napisal resno knjigo – izjemi sta sijajna biografija Petra Vilfana izpod peresa Tadeja Goloba in neroden »poskus« biografije Srečka Katanca izpred desetletja – ali posnel dokumentarni film o, denimo, Bojanu Križaju, Roku Petroviču, Mateji Svet, Zlatku Zahoviču, Juretu Zdovcu in Radoslavu Nesteroviču? V primerjavi z njimi je mogoče v knjigarnah najti biografijo obskurnega pevca Damjana Murka.

Zvezda.

»Če dobro igraš, te začnejo ceniti, in na lepem so za to zaslužni vsi, jaz pa vem, koliko sem se nagaral. Če bi samo poslušal in delal, kot so mi govorili, bi lahko na uspehe pozabil. Vse je bilo v glavi, moji glavi, ne v glavah drugih. Jaz sem hotel uspeti, vedel sem: Šel bom v Anglijo, tja, kjer igra Bobby Charlton. Temu sem podredil vse. Če me ne bi našel Nedeljko Gugolj, bi me našel kdo drug. Prav lahko bi se torej zgodilo, da bi zaigral za kako drugo prvoligaško moštvo. Nenazadnje, Džajić je, preden so ga odkrili, tako kot mnogi drugi pred njim igral za vaški klub. Odkrili so ga, ker je bil dober,« v pripovedi, ki – tako avtor Ivo Gajič ustvari neposreden stik z bralcem – poteka v prvi osebi ednine, pripoveduje Oblak.

Za tiste brez zgodovinskega spomina: Brane Oblak je bil v svojem času eden največjih svetovnih nogometnih zvezdnikov. Bil je kapetan jugoslovanske nogometne reprezentance in peti najbolje ocenjeni igralec svetovnega prvenstva v Nemčiji leta 1974. Igral je na poslovnih tekmah Peléja in svojega nogometnega idola Johana Crujffa, s katerim ga je tako rad primerjal pokojni veliki splitski nogometni trener Tomislav Ivić. Brane je s Hajdukom osvojil jugoslovansko prvenstvo, z Bayernom pa nemško. Celo z Olimpijo je igral v finalu jugoslovanskega pokala. Kot igralec Schalkeja 04 in Bayerna je bil izbran v idealno enajsterico nemškega prvenstva. Ko je igral za splitske »bile«, je bil – z naskokom – najboljši igralec tedaj izjemno močnega jugoslovanskega prvenstva. Njegov prestop v Schalke se je znašel v Guinnessovi knjigi rekordov. Brane je bil pred svojim časom – bil je eden redkih nogometnih velikanov iz sedemdesetih let, ki bi tudi danes igrali na najvišjem nivoju. Kot trener je vodil »čudež« iz Naklega, Rudar, Koper, Olimpijo in slovensko reprezentanco do 21 let. Skozi njegove roke – in noge – so šli mnogi igralci, ki danes tvorijo jedro članske reprezentance. Prvo državno moštvo je vodil dve leti. Pri tem je imel kljub nekaterim sijajnim rezultatom – senzacionalna zmaga nad Italijani v Celju – obilo smole, saj je reprezentanco prevzel, ko je bila ta v zatonu, nogometna klima v oportunistični (ne)nogometni državi pa na psu. Brane je kot trener vedno delal – in razmišljal – dolgoročno. Vse je stavil na delo z mladimi igralci. V »tranzicijski klimi«, ki je nepovratno okužila vse pore družbe, je takšna strategija nezaželena. Tudi zato je Oblak danes brezposeln trener.

To je žalitev tako zanj kot za slovenski nogomet, ki mu – razen na »sveti reprezentančni ravni – vladajo drugorazredni prevaranti, bleferji, trgovci z belim blagom in stavnice. Ali kot bi dejal Brane: »Nogomet me ni nikoli razočaral, ljudje okoli njega pogosto.«■

IZ OČI

FOTO VORANC VOGEL

Če ne bi imeli Nede Pagon, urednice, publicistke, prevajalke, doktorice sociologije kulture in lanskoletne Schwentnerjeve nagrajenke za življenjsko delo, potem tudi ne bi imeli na desetine izvirne in prevedene vrhunske družboslovne in humanistične literature. Je namreč dolgoletna urednica založbe Studia humanitatis. Urednikovanje pa v njenem primeru ne pomeni le odločitev, kaj se bo izdajalo, ampak tudi zahtevno prevajanje in pisanje spremnih študij. Je intelektualka »starega«, žlahtnega kova: svobodomiselná, pronicljiva, odprta in duhovita.

Če ne bi imeli Rada Pezdirja, ekonomista, ki raziskuje ekonomsko filozofijo, zdravstveno ekonomiko, ekonomiko tranzicije in matematično ekonomijo, predavatelja na mednarodni fakulteti za družbene in poslovne študije, kolumnista *Financ* in publicista, potem bi še vedno preplačevali električno energijo in bančne storitve, predvsem pa bili prepričani, da državljanska pobuda nima nobenega smisla. Pezdir je dokazal, da temu ni tako, a le če civilna družba ne pristane na vlogo konjenice politike. In ji dal tako še eno priložnost.

Pagon: Poletje bo minilo in tako tudi to najemno razmerje s časnikom, v katerega sva privolila – nemara že veva, zakaj, ali pa se bo izkazalo, da nisva upoštevala tiste modrosti, ki pravi, da vedi, kaj počneš, še preden to storiš. A tudi v primeru, da ne veva, o čem ali glede česa se nama je motriti iz oči v oči, ne bova povzročila večje škode, in v tem se razlikujeva od mnogoterih upravljavskih, političnih, moralnih, medijskih in vseh drugih zapovedovalcev v širokem družbenem okolju. Ti ne vedo, kaj počnejo, a tisto, česar ne vedo, vseeno storijo in se za škodo ne menijo – ne za tisto, ki jo delajo nam, kar bi se še dalo razumeti, a se vse bolj zdi, da tudi za tisto, ki jo delajo sebi, ne. No, pa sem že v občem, posploševalnem in zato tudi ne prav obvezujočem ali resnem pogovoru; in nič nimam proti, če se tako razvije do konca. Pravijo, da je ena žlahtnih funkcij manj resnih reči, da vržejo senco dvoma na bolj resne.

Pezdir: Se že kar takoj ne strinjam. Seveda bova delala škodo – kolikor naju poznam, nihče od naju ne bo zagovarjal nobene politične strani in zato bo najin pogovor za slovensko politično kulturo mrtva izguba. Nekaj strani papirja časnika v visoki nakladi, ki ne bodo strnile vrste naših levičarjev ali desničarjev, ogromno napisanih vrstic brez potrjevanja mesijanstva na eni in pleskanja hudiča na drugi strani. To, Neda, je pa že ogromna škoda.

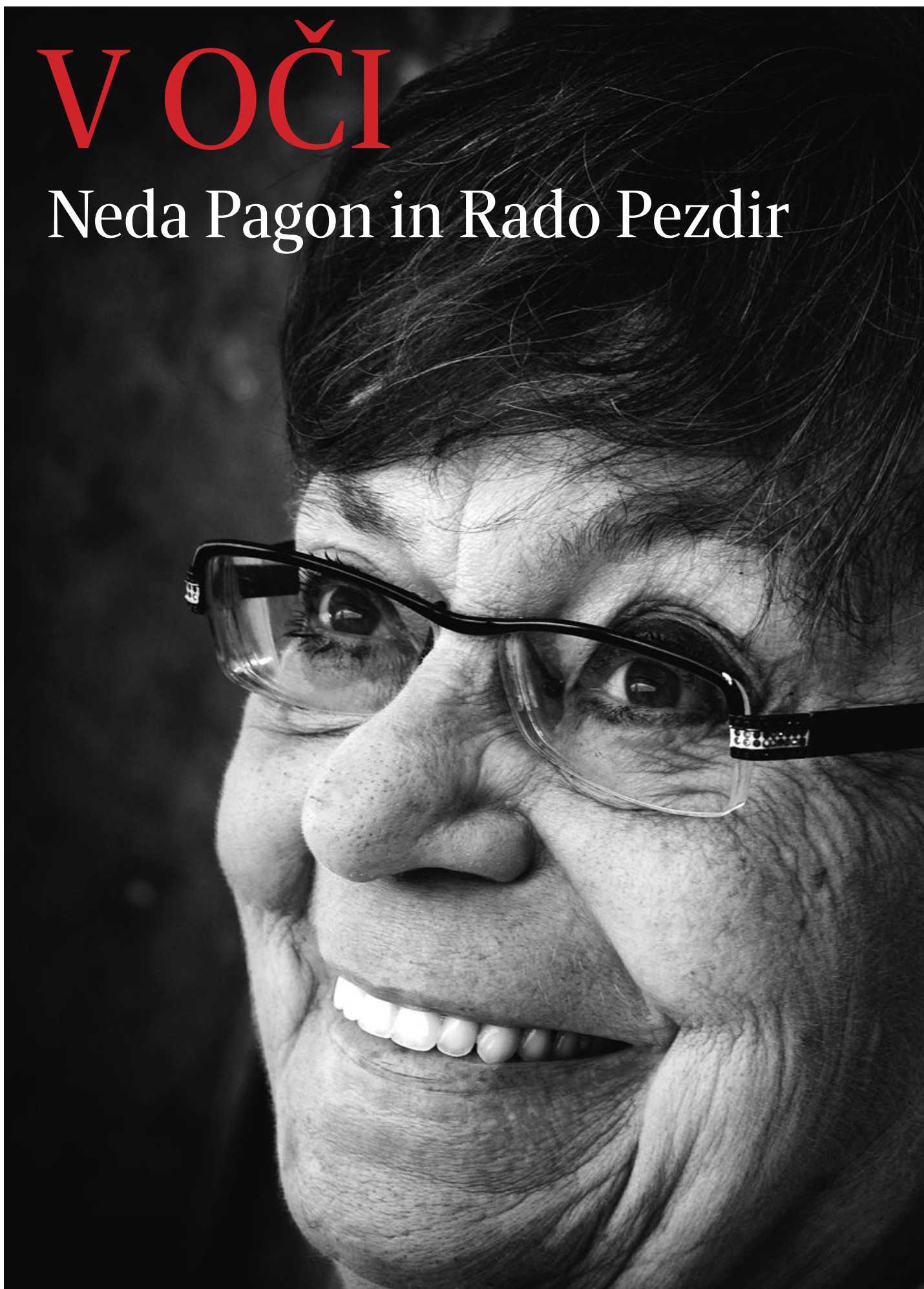
Pagon: Če bo to najslabše in najbolj brez haska porabljen papir v deželi, bo seveda škoda za papir in sramota za naju, a saj ne misliš, da bi kdo, ki potrebuje učinkovite lekcije iz politične kulture, kaj takega bral? Ali sploh *bral*? Bolj naju bodo v razmišljanje zapletle splošne in posebne družbene teme ali večno spodletelo srečanje med njimi, se mi zdi. Saj ti, ki upravljajo, kot da vladajo vsemogočno in vsevedno, ne poznajo nujnega, že načelnega dvoma, ki ždi v vsakem odgovornem in kritičnem razmišljanju o družbenih rečeh. Žal mi je, če tudi ti deliš skoraj vedno upravičeni, a vseeno preveč razširjeni defetizem, ko še nisi obremenjen s preštevilnimi izkušnjami in bi po svoji biološki in mentalni strukturi moral in mogel spreminjati svet. Predlagam, da se malo pa le upreva splošnemu jadikovanju, da se ne pustiva zapeljati v manihejske delitve.

Le kako so naju na uredništvu našli: že res, da se parlament oddihuje od samega sebe, da je šla vlada morda na grške otoke po oddih in ne po kakšen scenarij, da so zaprti tudi drugi teatri – javne ustanove, da so sodne počitnice, če seveda kdo to sploh opazi v hitrosti reševanja zaostankov, za izobraževalni podсистem pa sta dva meseca čisto premalo, da bi ugotovil, da ni modrost v uničevanju bedakov, ampak v njihovem izdelovanju. Zdravstvo bo jeseni verjetno uradno spoznalo, koliko novih nalog, specialnosti in zdravil mu je naložila medicina, ko nam je zavdala z dolgim življenjem in pokojninskimi reformami. In to blagodejno praznino (o obstoju praznine pa so bile napisane resne strani) naj zapolni pogovarjanje med osebkomá, ki nimata tako rekoč ničesar skupnega. Morda sva pa zavedno sprejela, da sva nekakšen arhetip vsaj enega od slovenskih generičnih paradoksov: nastopava, ko in kjer nemara kakšen uglednejši dvojec ni hotel, sva v istem hipu domišljava in nesamozavestna, hlapčič in narcisek lovita ravnotežje. Zelo domorodno, še kar domoljubno.

Pezdir: Jaz tega ne bi opisal kot defetizem, vsaj zadeve, ki jih počnem v civilni družbi, bi morale potrditi, da sem daleč od defetizma. Je pa velika razlika med tem, da poveš svoje mnenje, in procesi, ki ga oblikujejo. Tega verjetno ni mogoče zanikati? Sicer pa, če posplošim mnenje defetistov in zagre-

V OČI

Neda Pagon in Rado Pezdir

nencev, ki vsem razen sebi odrekajo pravico do mnenja, me predvsem moti, da v medijih zopet nastopam jaz, neoliberallec, zagoveden desničar, pamfletar in populist. Celó zelo žaljivo je za tisto peščico razsvetljenih in (samo)pomembnih bralcev tega časopisa, da morajo prebirati vrstice za nekom, ki jim s svojim šepavim filozofskim prepričanjem želi rekonstrukcijo pekla. Jaz sem seveda na to počitniško delo pristal, ker je jasno, da krvavo potrebujem samopromocijo, ker si želim postati podpredsednik kake desničarske stranke ali pa celo ustanoviti svojo, táko, ki bo temeljila na nestrpnosti do revnih in vseh mogočih svoboščin in pravic. No, če to ne bo držalo, pa naj bralce pomirim, da sem vsaj lokalni Tony Clifton.

Pagon: Kakšen nedeljski psiholog ali strokovnjak za osebnostno rast bi te bil prav vesel, a nevreden. No, cinizem je beg, v katerega se vsi radi zatekamo, (samo)posmehovanje pa redko produktivno, a smo ga zlasti zadnje čase prav pretirano večji. To, če dovoliš, pripominjam malce vzgojno, saj je med nama nekaj desetletji. Sicer moram paziti, da ne bom preveč skrbniška in didaktična; ti pa le glej, da boš bolj vljuden kot moja generacija pripisuje tvoji. Rade volje se s tabo javno pogovarjam in si pri tem domišljam, da so razlike med sogo-vorniki vaja v argumentiranju in strpnosti in da niso v prvi vrsti odločilne ne tiste po spolu ne tiste po starosti in ne tiste po političnih delitvah, razen kolikor vse skupaj ne sodelujejo pri vsakogaršnji konstrukciji razmerja s svetom in določitvi lastnega deleža odgovornosti v njem; videti je, da ljudje svojo

naravno omejenost negujemo in razvijamo ne glede na našete razlike ... Glede idej ali političnih opcij se nemara strinjava, da preveč obvladujejo naša življenja; če bi jih morala soočiti ali križati, bi se raje izrekla za razpravo o razlogih za nemožnost govora o njih – bi bilo bolj produktivno in umno, pa še zanimiv postopek dekonstrukcije bi izvedla, tako drag staro- in mladoslovenec. Meni so se k sociološko-filozofski izobrazbi pritaknile izkušnje, ve pa se, da govoriti o izkušnjah po navadi pomeni govoriti o napakah.

Menim, da je vsesplošnega siljenja k pogovarjanju in odpiranju intimnih in zasebnih svetov na vseh koncih in krajih preveč, tudi zato je toliko rumenega vsepovsod; šele čvrst monolog je dobra podlaga za dialog. Toliko je pa že sociologa v meni, da vem, da je vsaka individualnost že s svojo pojavitvijo vpisana v družbeno, je *splet*, omrežje družbenih razmerij in ne predmet individualne psihologije. Morda je to tudi razlog za najino zavedanje pomena in pasti civilnodružbenih gibanj, vendar v obvladanem, celo nadzorovanem smislu. Pa tudi bereva rada, veliko in vse mogoče; enkrat sva se že strinjala z Umbertoom Ecom glede tega, da kdor ne bere, ima samo svoje življenje, to pa ni prav veliko.

Pezdir: Se strinjam. V razmerah, ko za intelektualca zado- stuje moliti k levo-desnim mesijam in si kompleksne družbene pojave pojasnjujejo s pomočjo teorij zarote, je uporabna vrednost dialoga precenjena, uporabna vrednost monologa podcenjena, uporabna vrednost nekrologa pa nevarno pozabljena.

Pagon: Meni je večinoma v veselje in spodbudo že kultivirano sobivanje z mladimi – ker nisi »zagoveden«, bo že šlo; zagovednost z desne ali leve je dokaz pomanjkanja razuma, kar je blizu podaništvu, ekstremizmu in fanatizmu, kjer ni prostora za strpnost in kar je vse posameznikom in družbi v škodo. V realnem življenju trčimo kajpak še ob socialno čutenje ali nečutenje tudi v rečeh medgeneracijskega sožitja, pa ob stroške, ki jih delamo na vse načine in iz raznih razlogov *odvišni* v družbi, in nam to pravijo t. i. neoliberalci, mislijo pa potiho še mnogi drugi. Če je kaj neoliberalnega mladoslovenca v tebi, te morajo te reči razjeziti – kot jezne berem tudi tvoje zgornje besede –, da bi kakšnega neoliberalca kaj zbolelo, se pa ne pričakuje, a ne? Kolikor vem, te ta predalčkanja jezijo. Dovolj mi, da se čudim, zakaj se vsi otepajo te oznake – da ni navsezadnje res kaj narobe s prakso neoliberalizma? Sama sem skromna predstavnica staroslovenstva in – kar je skoraj enako neokusno, zastarelo, razuma nevredno in *ideološko* – privrženska, če že ne marksizma, pa historičnega materializma in mi ta drža ni nadležna. Velika tema historičnega materializma je razvoj kapitalizma kot celostnega družboslovnega problema in ne kot gibanja cen, količin, produkcije, potrošnje.

Pezdir: Glede neoliberalizma me jezi predvsem nonšalantna odsotnost intelektualnega napora nekaterih najinih kolegov. Pustiva ob robu dejstvo, da neoliberalizma v razvrstitvi ekonomskih teorij dejansko ni in ga tudi nikoli ni bilo ter da tudi

na vrat na nos pripeljana preslikava iz ekonomske politike Reagana in Thatcherjeve v ekonomsko teorijo ne more biti logično konsistentna in teoretično dobro definirana. Bolj šokantno je, da tisti, ki bi morali biti izurjeni v epistemologiji, vztrajajo pri definiranju teorije na način: če nekaj označimo za teoretično misel, potem to že mora biti. Še več, čudi intelektualna nepoštenost ustvarjanja slamnatih nasprotnikov in javnega obračunavanja z njimi. Čudim se tudi temu, da nekdo, ki je denimo predavatelj filozofije, z nezasišano lahkoto in intelektualno nepoštenostjo izvede teoretični pogrom vsaj nad Popprom in Lakatosem. Zato je zame tisti, ki v navidez resni debati operira z oznako neoliberallec, enostavno ignorant. Ne pravim, da si to ti, pač pa tisti, ki so postali intelektualno tako leni, da so se podredili tipičnemu populističnemu diskurzu.

Kaj je torej ta neoliberalizem? Menim, da gre za slamnatega moža, na katerega so se prenesle vse napake, ki so tvorile padli model tranzicije, hiperregulacijo in tajkunizacijo. In če nas je že v krizo spravil klasični liberalizem in njegova najbolj zlobna inačica – neoliberalizem, potem so bile očitno vse vlade od Drnovškove dalje neoliberalne. Zanimivo, kajne? Pa vsi zimzeleni svetovalci, moji tako socialno občutljivi kolegi ekonomisti, vsi ti so že morali biti neoliberalci, kajti nihče drug ni vodil ekonomske politike te države kot prav oni. Najbolj zviti porečejo, da je bil neoliberalizem dejansko Janševa reformska ekonomska politika. Težko bi rekel, ker reform, razen davčne, nisem videl in jih ni bilo. Še celo nacionalno svetinjo NLB, ki je za ta narod pomembna skoraj tako zelo (če ne bolj) kot *Brižinski*

spomeniki, so pustili čisto pri miru. Kaj je zdaj neoliberalizem, če ga ne najdemo ne v teoriji ne na delu?

Pagon: Za kakšno tezo o neoliberalizmu in tehtnejšo razpravo o politični ekonomiji imam premalo kompetenc in mislim, da to velja še za marsikoga drugega tako med zagovorniki kot nasprotniki te šole; se veselim izida knjige *Kratka zgodovina neoliberalizma* D. Harveyja – ostajam vdano zvesta upanju, da se bo kdaj pa le razvila intelektualna razprava. Kolikor vem, je Keynes sebi rekel »new liberal«, Hayek se pa ni tako označil. Nemara vidim neoliberalizem z gospodinjskega parterja, namreč v smislu, da nam je bilo glede sociale, zdravstva, varnosti bolje, ko se še ni govorilo o neoliberalcih in njihovih reformah. Saj radi rečemo, da nam je vsemu navkljub nekako le uspelo obdržati nekaj socialne države; kolikor je bo vnaprej vse manj in manj, ne bo več samo krivda neoliberalizma, ampak recesije, krize, globalnega zloma. Demokracija je navsezadnje tudi v tem, da zmoremo sprejeti znosno dozo nepravčnosti, da bi se izognili večji.

Če udrihaš po slovenskem družboslovju, kar nehaj – znam bolje in z več argumenti; pa še s priznanjem tudi lastne odgovornosti.

Nemara pa sva si po formalni izobrazbi kar blizu, še bolj pa po oceni najinih ved dandanašnji. Ah, oba imava neke precej ohlapne vede za svoje izhodišče; rade volje bi ekonomiji priznala trdnejši teoretski status, pa – razen v zgodovini – nimam dokazov za kaj takega. Ne vem, če vam odvod v matematične sfere pri tem kaj bistveno pomaga, zdi pa se mi, da je v tvojem temeljitem in skrbnem ukvarjanju z matematičnimi modeli nekaj zatekanja k tako nujno potrebni trdnosti v vednosti, ki je pač po širnih poljanah ekonomije nisi dobil. Prehitro sklepam? Tudi v sociologiji ne bi smeli uspevati brez znanj iz zgodovine, filozofije, ekonomije, povezav z naravoslovjem itn. Pa prevladujejo in pogosto obvladujejo celo družboslovno polje, ki seveda ni teorija, nekakšni uporabni družboslovci, sprotni politični analitiki in merilci javnega mnenja, promocijski izvedenci in vsakršni komunikatorji. Obe vedi sta v teoretskem smislu zatajili, vrniti bi jima bilo treba nekaj znanstvene dignitete in s tem tudi vpliva.

Pezdir: Zakaj imam rad matematiko? Ne samo zaradi lepote in elegantnosti te vede, ampak zaradi tega, ker je narod numerično nepismen in brez ambicij, da bi razpravljal o odprtih matematičnih problemih, in je zato v tej vedi mir. Če bi matematiko s svojo vsevednostjo in političnimi intervencijami uničili podobno, kot so v Sloveniji uničili ekonomijo, potem bi danes na fakultetah za matematiko poučevali denimo management teorije grafov, mednarodno algebro, medkulturne odnose v realni analizi, samoupravno teorijo diferencialnega računa, diferenčne enačbe in trajnostni razvoj, ekološko geometrijo ... Hvala Bogu ali pa Marxu, da je v Sloveniji vsaj ena veda, ki se je vsi bojijo in jo pustijo pri miru.

Če naj nadaljujem v smeri razmišljanja o analitičnem domu naroda, potem bi rekel, da imajo Slovenci raje diferenciacijo kot integracijo, ampak na koncu dneva se izkaže žalostno dejstvo, da čeprav smo v klasičnem pomenu besede pismeni skoraj vsi, je velika večina Slovencev matematično nepismena. To v državi, kjer ima še tako obskuren književnik svoj spomenik ali pa se po njem imenuje vsaj kakšna osnovna šola oziroma steza, vse kar diši po naravoslovju in matematiki pa je zgolj predmet sporov glede znanstvenoraziskovalnih subvencij, niti ni tako presenetljivo. Še več, matematika, ki je vsaj od *Principie Mathematice* naslonjena na logiko, na splošno velja za nekaj nerealnega, nesmiselnega in brezpredmetnega. Zato v tej državi ni nenavadno, da redki razumejo proračunsko omejitev na mikro ali makro nivoju in se jim odplačevanje kreditov za plazma televizijo s strani upokojenih staršev ali pa eskalacija državnega dolga ne zdi noben problem. In ni neobičajno, da se logika izključi, ko poteka javna debata ali nastajajo zakoni. V 21. stoletju je v tej državi povsem legitimno po mnenju o kompleksnih psiholoških fenomenih spraševati hkrati psihologe in vedeževalke, neopazno gre mimo izjava aktualnega finančnega ministra o naselitvi amuletov pod njegovo pisalno mizo itd. V državi, kjer se obsesivno igra loto, redko kdo verjame, da so možnosti dobitka enake obisku iz veselja, ne ločijo absolutnih in relativnih razmerij in verjamejo, da pozitivna gospodarska rast prinaša smolo (recesija pa jih vseeno nekako ne osreči). Z veseljem vložijo vse prihranke v piramidne sheme, ki ponujajo teoretično nemogoče donose ali pa jih tiščijo v škatlo pod posteljo, desetodstotni donos pa se jim zdi škandalozna goljufija. Zanje so finančni trgi igra na srečo najslabše vrste, čeprav vsak teden znova igrajo loto. Nenazadnje se ukrepi ekonomske politike izvajajo prej po navdihu kot po empiriji, kar nas pošilja vsaj tja v čas razsvetljenega absolutizma.

Pagon: S tem izbruhom se pa kar ne znam spoprijeti. A všeeč mi je zlasti zagovor matematike in se bom k temu še vrnila, če bom prišla do besede. Matematika me fascinira – kot vse skrivnostno, mojim vednostim nedosežno. Ne govorim o statistiki in podobnih številčnih podatkih, do katerih sem zmeraj sumničava; ko že mislim, da sem neki delež, denimo »prag revščine«, dojela, pa sporočijo, da so spremenili metodologijo ugotavljanja ... Bi se pa pridružila tistim, ki pravijo, da imamo namesto politike javne vaje iz psihologije, pa tudi vedeževalke so pomembne: se mi zdi, da si politiki vsak dan znova napišejo horoskop. Brez zaresne analitične namere pogledja, če in kaj razkriva tvoja eklektično vehementa diagnoza, žal precej verodostojna, saj je kar pravi primer teorije odraza družbenega in političnega dogajanja. Da, nagnjeni ➡

smo prej k diferenciaciji kot integraciji, radi se pravdamo, neuspešne poskuse sprave potrebujemo že kot konstitutivni element domačijske skupnosti; s trgom in kapitalizmom smo tudi slo po uspešnosti umestili v boj zoper druge. Srečo imamo, da se zgodovina ponavlja, pa se včasih zgodi tudi kaj tako usodnega in zunaj narodovega telesa povzročenege, da »stopimo skupaj«. No, včasih stopimo skupaj tudi proti svoji državi in proti razvojni logiki sveta; to kažejo referendumi. Smo pa tudi »dobri ljudje«, solidarnost nam je v veliko čast, sosedska pomoč je postala institucija, enako kot privoščljivost; na obe se lahko zaneseva bolj kot na katerokoli drugo. Radi dajemo kri, radi se udeležujemo prostovoljstva v vseh, zlasti estradnih oblikah. A v isti sapi, ko beležimo ta pohvalna dejanja, že tudi dvomimo o njih pristnosti, sumimo jih raznih ozadij ... Marsikateri dogodki potem potrdijo, da upravičeno. Sami sebi smo res največji sovražnik, zgoščen v čudaški paradoks; ni stvari, ki je ne bi naredili, da se takšni ohranimo.

Dalje, ne bom vzela v bran nobene zvrsti književnikov ali kulturnikov. Eni se znajo braniti sami, včasih še preveč in iz napačnih razlogov – se pravi iz narodove tradicije, preobremenjenosti z identiteto in jezikom, pretirano zavezanostjo dediščini in obsedenostjo z zaslugami; bi rekla, da se jih vedno tudi sliši in da so za politiko nekaj bolj nadležnega, saj znajo lepo izreči svoj gnev in ogroženost, narod pa pesnike rad posluša in jim tudi verjame. Za druge pa je vsake besede škoda, zakaj tudi v književnosti, v kulturi sploh ali točneje v knjigah in revijah, ki se jih kar tare, je veliko nepismenosti; ne samo v matematiki. Tu se mi zdi, da je trg bolj kriv kot državni ukrepi, čeprav so

PAGON: DENIMO, DA BI PREDLAGALI, DA BI ŽIŽKA UPODOBILI NA ZASTAVI: SVETOSKRUNSKI PREDLOG, SEVEDA, ŽE KOT ŠALA, A EMBLEM BI DOSEGEL PREPOZNAVNOST IN NEZAMENLJIVOST V SVETU. /.../ SEVEDA Z ŽIŽKOM TAK PREDLOG VNAPREJ SPODLETI CELO KOT ŠALA: BRŽ NAM JE NEUGODNO. VERJETNO BI SE PREJ ODLOČILI ZA DRŽAVNO ZASTAVO, KI BI BILA VEČNO OBEŠENA NA POL DROGA.

subvencije izjemno problematična zadeva: povezali bi jo lahko z vso drago navlaklo, ki se je naložila na pojmovanje nacionalnega interesa. Državni ukrepi so krivi že od prej, tudi zato, ker jih ni na pravih mestih in so omogočili trg, ki ga ne znajo ustrezno regulirati ali bolj pravično obvladati; naša kmečka ohcet s kapitalizmom je pokazala, da sramežljiva in nevedna nevesta nima dovolj prave dote in da naduti in neučakani ženin (kartelni kapitalizem še posebej ni pravi ženin) ve za glagola *biti* in *imeti*, ki ju spreja kot *jaz* in *imam*, pa še svojilni zaimki so pri njem utrpeli nekaj škode. Ločil se pa ne bi, dokler se da odgovornost deliti z referendumi in proračun rebalansirati.

Pezdir: Tvoje vztrajanje pri neoliberalizmu bom vzel kot cinizem. Dvomi, da kdo pri zdravi pameti trdi, da v institucionalnem okolju, v katerem živimo, ne obstajajo javne dobrine, trdim pa, da se nekaterim zdi žaljivo dokazovati, zakaj so upravičeni do denarja drugih. Za mnoge je postalo subvencioniranje renta za nedelo in tega verjetno ne boš zanimala? Zato se je tudi oblikoval svojevrsten trg subvencij, poln političnih intervencij, na katerem se vedno znova definira, kaj je umetnost, in kjer izdelek že zdavnaj ni več pomemben; pomembno je dejstvo, da se zagotovi renta. Umetnost ni več končni cilj, je le sredstvo za subvencije. Zame je najbolj nedojemljivo dejstvo, da so se umetniki pripravljali odpovedati svoji neodvisnosti samo zato, da izpolnijo vse državne (politične) kriterije za pridobivanje rente in iz tega delajo kariero. In težko je gledati, prvi teden po končanih volitvah, veselje bodočih prejemnikov subvencij in depresijo bodočih izgubarjev.

Za to, da so vse pore slovenske družbe razcepljene zaradi politike, pa niso krivi samo politiki in iskalci rent. Politika se sama od sebe namreč ne bo spremenila, ker to ni zahteva volivcev. Spremeniti se mora razmišljanje o politiki in njenem dometu. Politika je tista, ki upravlja z državo in zagotavlja sistemsko stabilnost. Politika ne more reševati propadlih podjetij niti linčati ideoloških nasprotnikov, kaj šele izvajati revizionizma vseh vrst in definirati različnih področij človekovega delovanja. Mora pa, preko regulatorjev, zagotavljati stabilnost sistema, konsistentnost, tranzitivnost in refleksivnost zakonov ter javne dobrine (ki pa vseeno niso nedefiniran pojem v domeni interesnih skupin). Dokler tega ne bomo hoteli razumeti in bomo negirali vsa dognanja politične filozofije zadnjih stoletij, bosta država in upravljanje z njo zgolj v domeni razdeljevanja rent in zagotavljanja asimetričnosti družbe z distorzijami na političnem in ekonomskem trgu. Zato ne bo ne novih obrazov ne novih mesij. Prvi pogoj za spremembo na političnem trgu bo zato resna sprememba v civilni družbi, ki bo lahko med državljani odpirala povsem nove debate. Civilna družba mora postati klošarsko neprofi-

tna, ne pa biti karierna odločitev, kot je to danes, in pristati na brutalni prerez popkovine med njo in politiko, ne pa biti težka konjenica politikov. Šele normalno delujoča civilna družba je pogoj za normalen politični trg.

Pagon: Tega je pa še za brezdelni avgust preveč, pa še vse na kupu: subvencije, umetnost, civilna družba, država, rente. Prehitro sem opravila z nezanimanjem za politično dogajanje in s poudarjanjem družbenega kot okolja, ki nam je bolj avtentično in bolj naravno; a se ne bom dala še bolj zapeljati v te vode. Politike smo se nasitili, ker nas z njo preobremenjujejo tisti, ki so izvoljeni, da jo za nas izvajajo in nam o tem nenehno poročajo skozi medije kot svojo podaljšano roko. Delajo nas *udeležene*; paradoks je, da nam prav za to gre, za lastno tvorno udeležnost v družbenih rečeh, a ne na ukaz in po volji drugih; kje, kdaj in do katere mere bomo v čem udeleženi, je naša, tako rekoč samoupravna odločitev, ne glede na to, da je v nas še vedno dovolj krščanskega nauka in moraličnega resentimenta, ki uči, da smo odgovorni in krivi za svojo prisotnost tudi v zlih dejanjih. In v tej tvorni udeležnosti je prostor za civilnodružbena dejanja, kadar in ko se ne bojijo, da se bo kaj spreminjalo tudi zato, da se bo zares spremenilo. Da se ne bo le čakalo, da nas spremembe doletijo. Že tako smo nagnjeni k črnim pričakovanjem in prag socialne vzdržnosti slovenskega delovnega človeka je previsok; ko pa misli, da gre vse po zlu, neha še misliti in delati. Tudi za okolje, v katerem je vse narobe in je videti, kot da bi politika prav delala na tem, da je ne maramo, tudi za takšno okolje namreč velja, da bolj ko smo sovražni do vsega, kar nas doleti, bolj podrejamo svoja zasebna življenja drugim interesom. Obči defetizem spremembam ni naklonjen in jeza, ki bruha iz narodove (in najine) nemoči, razkriva precej enako mero naravne neumnosti, premetene iznajdljivosti in prvoosebne nadutosti, kot jo razkriva predmet, na katerega se jeza in nezadovoljstvo zlivata.

Pa še glede kulture: priznam, da tako v kulturi kot v znanosti proračunske omejitve prav gotovo slabo razumemo, nekaj zaradi ekonomskega neznanja, nekaj zaradi občutenja varnosti, prinesenega iz prejšnjega štetja, nekaj pa zaradi občutka nacionalne pomembnosti svojega dela. Zato ni niti čudno, če se je neoliberalni gnev zлил že zgodaj prav nanjo: kadar se reče kultura, se ne misli na tisto njeno plat, ki nam je priskrbela koristi, udobja in ugodja z obvladovanjem narave, razvojem znanosti in tehnologij, ampak na njeno drugo plat, ki je ravno ne-korist, nekaj, kar nima funkcije oziroma njenih funkcij ni mogoče zvesti na ekonomijo preživetja, moči, preračunavanja in napredka. Gre za umetnost, avtonomno polje umetniškega ali znanstvenega produkta; reče se, da je človek šele v polju kulture zares pri sebi, da je vloga idej in idealov znamenje civilizacije in da se tu godi urejanje razmerij med ljudmi, ki omogoča njihovo sobivanje v družbi, državi in družini. Ne vodijo jo vedno samo visoki in vzvišeni cilji, pa še ti – kot na primer več znanja – začnejo delovati po lastnem, spontanem(?) avtomatizmu, kar proizvede tako nujne kot škodljive racionalizacije. Še vedno vem za Marxovo misel, da kdor ima kapital, ima vse. Pa misliš, da to velja za nas, s področja znanosti, kulture itn., ki imamo socialni, kulturni in še simbolni kapital, celo nekaj spoznavnega? Ne, pridejo pa nam prav, ker nimamo ekonomskega, smo pa (še) dovolj socialno in kulturno opremljeni. A to je kapital srednjega sloja, ta pa izginja ... Ali bi kazalo družbeno reprodukcijo razumeti s stališča menjave? Zamenjam zgodbo o uspehu za zdravo, nedogmatsko pojmovanje vzročnosti v družbeni strukturi, ki bi videlo naprej in omogočilo razvoj v vseh segmentih in sistemih.

Pezdir: Naj mi bo dovoljeno zapeljati odgovor v samo eno izmed dimenzij tvojeja razmišljanja. Kako daleč smo od razumevanja svobode, govori nekaj ekstremnih primerov

reguliranja, ki so zakodirani v slovenske zakone (ali predloge zakonov). Naj omenim smo dva. Prvi je bil zakonski predlog o transformaciji študentskega dela v malo delo, ki v normalni državi sploh ne bi obstajal ali pa bi ne bil daljši od enega samega stavka, v katerem bi pisalo: vsak naj dela kolikor hoče in za kolikor denarja hoče, brez posrednikov in posebnih statusov, razen če to izrecno hoče. Namesto tega je nastal šop listov zakonskega predloga, s katerim se je poskusilo regulirati vsak najmanjši dogovor med delojemalcem in delodajalcem. Osebnost me to spominja na najbolj okorele totalitaristične regulative, kjer je bilo svobodno odločanje o lastni usodi mogoče le, če je država (politika) izjemno natančno definirala partikularni pojem svobode. Drugi tak zakonski predlog je bil zakon o pokojninskem sistemu, ki je spet reguliral najmanjše možne podrobnosti, v celoti pa je izpuštil relacijo med delodajalcem in delojemalcem. Čeprav je piramidni sistem pokojninskega zavarovanja nevzdržen, pa bi tudi tak lahko preživel, če bi predlagatelj zadevo nastavil drugače. Recimo, predlagalo bi se, da posameznik, ki zasluži npr. 1000 evrov neto (1800 evrov bruto-bruto), lahko odide v pokoj in takoj naslednji dan dobi (nekje v povprečju) 700 evrov, če pa ostane zaposlen, pa gredo vsi davki, ki jih je dotlej plačeval kot delojemalec, direktno v njegov žep. Slednje pomeni, da takoj dobi (približno) 1400 evrov plače (ali enkrat več, kot če bi šel v pokoj), delodajalcu pa se oprostijo vsi davki in sedaj delavca zaposluje za zgolj 1400. Zakaj takega predloga ni bilo na mizi? Enostavno, ker potem država ne bo pobrala davkov in s takim delodajalcem in delojemalcem ne bo ničesar zaslužila.

Še en ekstremem primer hiperregulacije je družinski zakonik, kjer hoče del državljanov z lastno definicijo naravnega reda določiti, kako naj sodržavljeni živijo svoje zasebno življenje. Torej, minimalno svobode in maksimalno reguliranje ali svet, v katerem se morajo odrasli in formirani ljudje priklanjati navdihom socialnih inženirjev.

Pagon: Zaključujejo se slovesnosti ob dvajsetletnici države. Precej na hitro smo se morali seznaniti z dejstvom, da imamo politiko, kot da je stvar izvoljenih (od nas izvoljenih, kar ni res: izvoljeni so od svojih volivcev), in državo, ki ne potrebuje državljanov in jim postaja vse bolj sovražnik, ker tisočletne sanje očitno niso dovolj za napravo, kot je sodobna država, pa tudi domovino, ki da je ne ljubimo dovolj, a jo čutimo, in deželo, na katero smo ponosni in jo čistimo. In to dejstvo je bilo znano, že preden je Slavoj Žižek doma in v slovensčini naredil aforizem o tem, da potrebujemo več države. Izrekel se je skozi prestižno govorno formo, ki jo označuje lahkotnost umevanja in ponovljivosti, pa seveda podpis velikega imena. Navedeno veliko ime seveda ve, da je aforizem stavek, ki je izrečen proti dogovorjenim in veljavnim merilom smisla. Saj zato mu tudi gre, dobro gre. Priznajmo mu slavo in zahvalo, a poskusimo narediti šalo, se pravi slab vic (rečeno v zelo poljubni interpretaciji v freudovskem smislu), ki ga določa družbeno okolje, v katerem deluje; to velja tudi za predlog, ki sledi. Vicev pač ne pripovedujemo zato, da bi dosegli kakšen praktični smoter, ampak da bi morda koga spravili v smeh, izzvali ugodje.

Denimo, da bi predlagali, da bi Žižka upodobili na zastavi: svetoskrunski predlog, seveda, že kot šala, a emblem bi dosegel prepoznavnost in nezamenljivost v svetu, za doma bi pa lahko bil Triglav. Ali na kovancu, to je bolje: pokazali bi nekaj samozavesti, nezavistnosti, svetovljanstva, poudarili bi moč znanja – ki celo iz humanistike dela denar. Seveda z Žižkom tak predlog vnaprej spodleti celo kot šala: brž nam je neugodno, jezimo se nad bolno domislico in smo nesrečni od tolikšne nespoštljivosti državnih simbolov. Verjetno bi se prej odločili za državno zastavo, ki bi bila večno obešena na pol droga; povedali bi dovolj o sebi in svoji nesrečni usodi, na še

kar izviren način. Naj te Žižek ne moti, je pač najbolj razvpita metafora uspeha v svetu. Pa kmalu bo klasik – nihče ga zares ne bere, vsi ga gledajo in komentirajo.

Pezdir: Bi se zelo strinjal, čeprav mi formulacija v zvezi z Žižkom ni všeč, pa naj gre to vseeno ob rob. Glede države – nisem prepričan, da vem, zakaj bi moral gojiti neka posebna čustva do katerekoli države. Samo naključje je hotelo, da sem rojen v Sloveniji. Ne želim čutiti neke posebne pripadnosti državi, ki ne funkcionira in katere državljani ne želijo, da bi funkcionirala. Na kaj naj bom ponosen? Na to, da moram biti nujno levičar ali desničar, da izpolnim pogoje za človeku dostojno bivanje v tej državi? Naj bom ponosen na državo, ki gnije samo zaradi tega, ker se je uveljavila intelektualna goljufija in lenoba? Na državo, kjer se je vsa pamet priklonila politiki in se postavila v njeno službo? Na to, da se že celih dvajset let država deli na levo in desno in prisega na politične liderje, ki so v svetovnem oziru, politično in zgodovinsko, tretjerazredni? Naj bom ponosen na državo in državljane, ki krulijo, da sta bedasta pivovarska industrija in naravnost smešna banka nekaj, kar v celoti definirata nacionalni interes?

Priznam, v državo ne verjamem; ne zaradi tega, ker mi je tako ljub Nozick, ampak zaradi tega, ker ne pristanem na trditev, da bi se v odsotnosti politike pobili. Politika in institucije so tvorbe, ki so namenjene bolj zagotavljanju rent prašičem okoli korita kot zagotavljanju izvajanja medsebojnih pogodb. In ja, ne verjamem, da so dogovori med svobodnimi in odgovornimi posamezniki nekaj, kar mora biti podrejeno zakonom. Ljudje smo taki, kot smo, če hoče nekdo ubijati, ga noben zakon pri tem ne ustavi. V mikrosvetu družine, kamor zaenkrat, kljub velikim težnjam nekaterih, še nismo spustili državnih regulacij, življenje, v večini primerov, poteka po nekem stabilnem lokusu in z logičnimi koraki.

Na koga naj bom potlej ponosen, na sodržavljane ali državo? Pri svojih 35 letih ocenjujem, da sem dovolj zrel človek, da ne rabim varuške, in sprašujem se, kakšni ljudje smo postali, če moramo napolniti relacije do sodržavljanov tako, da pojemo himno in gledamo vihrati slovensko zastavo.

Pagon: Nozick, ki ga poznam bolj iz zanimanja za utopije, iz tistega dela, ko je razlagal, da liberalizem ni več samo ekonomska teorija, ampak politična, ki temelji na načelih pravičnosti, na teoriji prava, je tudi pokazal, kako težko je braniti, opravičevati državo. Bourdieu je napisal »nekaj tez, ki naj pomagajo vzdržati pred neoliberalno invazijo« (in v Franciji je pravzaprav precej kratkega veka); ena je, da liberalizem ni mogoč brez pajdašenja z državo in politično oblastjo. Pa še to: ni treba v istem stavku govoriti o državi, ljubezni, zaupanju in veri. A kaj takega govorimo napravam, od katerih pričakujemo samo to, da bodo delovale?

V ekonomiji, ki ji manjka sociologije in zgodovine, in v sociologiji, ki ji manjka politične in moralne ekonomije, sta vendarle temeljna koncepta *potreba in pričakovanje*. Tu bi si lahko bili bližje kulturna sociologija in moralna ekonomija; dovoli, da te opozorim na izjemno in kompleksno delo E. P. Thompsona *Navade, plebejska kultura in moralna ekonomija*, ki je izšlo lani pri naši založbi in žal ne bo zbudilo nobenega zanimanja v družbenih znanostih in tudi nobene polemike ne. To še Adamu Smithu ni uspelo, bil je deležen dolžne zgodovinske slave, ni pa zanetil znanstvene razprave o dvesto letih ekonomske misli, na primer. Saj tu je spet eno čudaštvo, na katero so že drugi opozorili: da namreč temeljna ekonomska teoretska dela izhajajo pri humanističnih založbah. Vendar je to čudaštvo tokrat mogoče razumeti tudi kot pozitivno in pohvalno: če družboslovje ve, kje se začnajo njegove analize človekovega in družbenega bivanja, če ve, da seže tudi čez rob normativnih, recimo humboldtovskih delitev znanosti, potem je njegovo metodološko in epistemološko načelo, da

združuje vednosti v koncepte in jih razvija v posameznostih in posebnostih.

Pezdir: Naj ti zdaj vrnem tisto o defetizmu? Povsem dovolj je, da taka knjiga, ki ni našla poti v Slovenijo kot izgovor za subvencijo, najde pet bralcev. Bi pa rekel, če se spet vrnem na izhodišče debate, da imava še eno skupno točko. Neda Pagon je najbolj neposreden in najbolj čist primer francoske filozofske misli v tej državi. Moja sogovornica ni nikoli pretopila svojega znanja v svetovni nazor (kar je lahko tudi zgolj drug izraz za travestijo filozofije v politični prostor) in je verjetno edini intelektualni *specimen* francoskega liberalizma ter kot taka slaba vest slovenskih pametnjakovičev. Če že kaj, se o francoski revoluciji in vzniku socialnega liberalizma lahko sodi samo na področju političnega trga, in tega Neda Pagon noče vedeti in sprejeti. Francoski misleci so pri nas moda, a neprebrani in ne preveč resno analizirani so zgolj uporaben pamflet za svetovni nazor, ki je v funkciji političnega boja na Slovenskem. Če pa že so prebrani in analizirani, potem pa so ti silni domači analitični umi tako visoko nad nami, da je zanje vse ostalo preveč trivialno. Na drugi strani je Rado Pezdir zastopnik anglosaksonske klasično-liberalne šole, ki je lahko zgolj na robu sveta, ne samo zaradi zgodovinsko obskurne zastopanosti te šole v Sloveniji, ampak tudi zaradi potrebe po izumljanju nasprotnika. Nenazadnje si ti sociologinja in jaz ekonomist, nihče od naju ni delal zelo zares v proizvodnji, zato je popolnoma jasno, da taki ne morejo soditi o ničemer.

Pagon: No, na ta zdravorazumski pogled pa ne bi ravno pristala, čeprav je morda videti nekam marksističen in zelo slovenski – le čevlje sodi naj kopitar. Nemara je uporaben za sindikalna in sindikalistična zborovanja, celo za njihove programe, nemara tudi za kakšne anarhosindikalne epizode, gotovo pa ne za družbeno analizo. Njen namen je namreč tudi predvidevanje s stališča oddaljenega pogleda, odmaknjenega premisleka, ki ve in upošteva, da razmišljamo deloma na pretrganih in deloma na povezanih intelektualnih tradicijah, ne samo v izrazih aktualnosti, modnih idej in konjunkturnega besednjaka.

Naj bo, nekaj zgodovine: francoska izkušnja v izobrazbenem formiranju je zame zanesljivo izjemno pomembna, formiranje je zmeraj tudi transformiranje. Vplivala je na mojo strokovno opredelitev znotraj sociologije, spodbudila zanimanje za sorodne vede, vplivala na družbeni angažma, kot smo tedaj rekli, in stališča do njega, na udeležnost v družbenih gibanjih in dejanjih civilne družbe. Ni pa nič posebnega ali partikularnega, bolj srečna okoliščina: Pariz je bil v času, ko sem ga najbolj intenzivno in refleksivno doživljala, od srede šestdesetih do konca sedemdesetih let, privilegirano mesto tako humanistične misli kot družbenih dogajanj. Iz ljubljanske sociologije, ki sama sebe še ni našla, sem prišla v francoski izobrazbeni sistem in se po njem razgledala bolj široko kot globoko. In zdaj se kot prepričana nasprotnica bolonjskih reformnih blodenj večkrat spomnim na manj znani grafit na Sorboni o tem, da dobro vseučilišče pomeni 20 let prednosti.

A izobrazevalni sistemi v zadnjih letih kažejo, da jih slaba reforma v enem letu lahko izbriše. V zraku in v predavalnicah, še bolj pa seveda v študentskih sobah in kdaj pa kdaj v kakšnem levičarskem salonu, je bila nepotrpežljiva nuja po prenovi mnogih omenjenih vednosti in po trdnější utemeljitvi in večjem vplivu kritičnega družboslovja. Še smo lahko gledali Sartra in Simone de Beauvoir in se tistega slavnega maja 1968 počutili del nečesa skupnega in pomembnega. Kot mlada družboslovka in mladomarksistka sem zavzeto gledala razredni boj, sindikalno gibanje, stavke, anarhomarksistične letake in – organskega intelektualca. Odzvanjale so polemike med marksizmom in eksistencializmom, uveljavil se je strukturalizem, oblikovali so se novi marksizmi, bralo

se je Hegla. Sodelovali smo v nastajanju mita. V njem se pa ne ostaja.

Pezdir: Neda, moram ti priznati, da imam do generacije 1968 posebno zamero. Do neskončnosti sem sit tega, da ta generacija 40 let pozneje še vedno opravičuje svoj obstoj z nekim revolucionarnim zamahom, v katerem jih je bila večina zgolj obskurnih sopotnikov ali pa kvečjemu vihravih divjakov brez pravega cilja. Kaj je danes v tej generaciji tako revolucionarnega? Salonski levičarji? Ekonomski konservativci in neumorni socialni inženirji? Ne vem, kako je prišlo do tega, vendar dejstvo je, da so tisti, ki so zahtevali svobodo posameznika, sami postali hiperregulatorji, ki se bojijo vsega, kar diši po svobodi posameznika. Še več, postali so izključujoči, napadalni in izjemno nestrpni. Sebe slikajo kot polbogove in si domišljajo, da imajo ekskluzivno pravico nad smerjo javne debate in definiranjem političnega trga. Lahko rečem, da je Negri zanimiv pisec, ki ga je treba prebrati, če hočeš bolj natančno ali argumentirati ali pa zavreči svojo teorijo. Nikoli pa ne bom rekel, da so slovenski salonski levičarji, ki si domišljajo, da so vsi po vrsti slovenski negriji, normalni.

Pagon: Gotovo imaš pravico tudi do te zamere, razloge zanj lahko razumem. To in ono imaš celo prav; morda le pravih vprašanj ne zastavljaš. Bog nas varuj pred sedemdesetletnimi revolucionarji! *Indignez-vous!* In Marx naj jim (nam) pomaga dojeti dialektiko časa, v kateri je njihov (naš) revolucionarni naboj pomemben spomin na zgodovinsko

PEZDIR: NE ŽELIM ČUTITI NEKE POSEBNE PRIPADNOSTI DRŽAVI, KI NE FUNKCIONIRA IN KATERE DRŽAVLJANI NE ŽELIJO, DA BI FUNKCIONIRALA. NA KAJ NAJ BOM PONOSEN? NA TO, DA MORAM BITI NUJNO LEVIČAR ALI DESNIČAR, DA IZPOLNIM POGOJE ZA ČLOVEKU DOSTOJNO BIVANJE V TEJ DRŽAVI?

dogajanje, del osebnega in kolektivnega mita, iz katerega bi drugi lahko spoštljivo razbrali kakšno izkušnjo. Gotovo je težko na stara leta prebolevati otroške bolezni levičarstva v na hitro skrpucanem kapitalističnem resničnostnem šovu; tudi novolevičarji bi se morali znati starati z dostojanstvom in modrostjo, ki uporablja premišljena in za oblasti *ženantna* orodja.

A naj se vrnem k tvoji prej izrečeni oceni francoskih mislecev na Slovenskem: je površna in netočna. Po nekaj letih teoretskega zatišja je zlasti filozofska misel spet teoretsko močna in iz teh temeljev družbenokritična; kot taka je zastopana tudi pri nas, z mnogimi prevodi in dobrimi analizami, razpravami. Prav konkretnih ekonomskih ali politekonomskih tekstov s takim nazivom res ne izdeluje, a kaj so drugega na primer Foucaultove zgodovinske analize, Badioujevo 20. stoletje, Rancierovi teksti. Na hitro sem mnoge zanemarila, po krivem tudi Italijane, ki jih še zdaleč ne zastopa samo Negri: kot dober levičar je nekoliko sam sebi slaba vest zaradi kar premišljenega odmika od nekdanjih skrajnih akcij in zaslug; kot postarani in slavni levičar pa govori o redu, delu, produktivnosti in znanju, obenem pa se sprašuje, kako izbrati skupno, ki ga je ugrabil kapital?

Bila sem v družbenih gibanjih od pripravljalnih del za leto 1968 in v naši lokalni različici tudi še pozneje, ko smo bili veliko bolj odprti in povezani s stvarmi sveta, prav do zadnjih, v katerih smo se še čutili državljane in smo še v osemdesetih in devetdesetih menili, da smo lahko državotvorni. Tudi v javno razpravo je bilo vloženo veliko energije, a ta vložek je ostal neizkoriščen. Tedaj je šlo za gibanja in za del njihovega civilnodružbenega naboja mi je žal. Rjavi sladkor in čaj sta bila še del malomeščanske etikete in sta se komaj vtihotapljala v salonske levičarske zarote, nista bila del zapovedanega zdravega in dolgega življenja. A morda prepričana, ki so mi draga, poskušam predstaviti kot resnico, kot pač vsi.

In še preden je bilo v letu 2010 najbolj množično dejanje državljanov Slovenije, da so počistili nakopičene smeti (ugotovitev dolgujem Jožetu Vogrincu), sem se odrekla aktivni, manifestni udeležnosti v civilnodružbenih prostorih; iz starostnega in eksistencialnega udobja (levičarskega salona), malo pa zaradi zvestobe puntarskemu izročilu, še podpisujem peticije, a zelo selektivno. Zdaj so civilnodružbene pobude v vaših rokah in razumeli ste jih v glavnem pravilno, kot dolžnost, kot odgovornost, kot delo, ki ga je treba opraviti, ker ga zato poklicani niso; pragmatično in praktično, kakor ta čas in svet edino zmoreta dojeti. Kar pritrjuje stari resnici, da naj bo – in ponavadi je, če se človek preveč ne vmeša – vse ob svojem času; pri starejših generacijah je upanje začelo zaostajati za izkušnjo in spominom, vi ga lahko racionalizirate. Nas je še zanašalo od zgodovinskih prelomov in obetov, vi (kot generacija ali vsaj njen del) ste dejavnost civilno družbene akcije prizemljili, naredili, da je manj res več – kakor v primeru zmage nad elektrogospodvom. Tvoj Nozick bi rekel, da je vsaka akcija prava, če le pride iz prave situacije, do katere se pride po pravih poteh. Lahko bi te imela, s kakšnim pridržkom, ➡

za socialnega demokrata, če tega imena in pojma na Slovenskem po nemarnem ne bi spridili levi in desni.

Pezdir: Zanimivo se mi zdi, kako vidiš nekatere stvari, v katerih sem sam sodeloval. Iz levičarskih salonov sem slišal nekaj zanimivih očitkov, najprej, da to že ni civilna družba, če pa se bori za kaj tako trivialnega, kot je vrnitev kartelno preplačanih storitev. Je to slepota ali ignoranca? Je morda tako lahko pozabiti lekcije iz zgodovine in razumeti, da so zaradi neenakosti pred zakonom nastajale revolucije in celo države (smo pozabili, do česa so pripeljale nesorazmerne obdavčitve kartanja in čaja)? Je mar trivialno ne zavzemati se za pravno državo in motivirati posameznike, da postanejo kerberos interesnih skupin? Potem sem seveda slišal tisto staro krilatico, da že moram biti nekdo, ki ima politične aspiracije. Intelektualci pa taki. Tisti, ki bi se na vse kriplje morali upirati predalčkanju, sami najbolj intenzivno predalčkajo. Kot da je najbolj na svetu pomembno odločiti se za pol slovenske politike, te najmanj uspešne slovenske industrije, ki se je v dvajsetih letih izkazala zgolj s svojo tretjerazrednostjo. Ne morem pa reči, da jih ne razumem, saj je bila civilna družba zadnjih dvajset let zgolj odskočna deska za politiko. Nič manj ali nič več kot civilnodružbeni kapital, ki se mora pretopiti v politični kapital.

Pagon: Tudi to, kaj je civilna družba, gibanje ali državljanska pobuda, mora doživljati svoj pojmovni in akcijski razvoj. V sedemdesetih in osemdesetih letih se je civilna družba mor-da bolj ukvarjala z vzpostavljanjem razdalje med mišljenjem in oblastjo na eni strani in tudi z rušenjem oblasti na drugi strani, saj je bila ta bolj definirana in jasnejši nasprotnik/sovražnik; danes civilnodružbene akcije najpogosteje delajo namesto nje. Kadar sta gibalno razvoja interes in korist, se pač interes države in korist oblasti ne ujemata z interesi njenih državljanov in z njihovim pojmovanjem koristi. Prav pride stari Adam glede večerje, ki da je ne pričakuje dobiti zaradi človečnosti nekoga, ampak zaradi svojega egoizma, zato mu ne govori o lastnih potrebah, ampak o njegovih koristih.

Državljske pobude so potrebne in koristne, civilnodružbene akcije nujne, a ne zadostne; čeprav je veliko že, če spodbudijo razmišljanje, iščejo alternative, zbežajo iz apatičnosti, opozorijo na moč iniciative, ja, celo poguma – čeprav bi moral biti pleonazem »zbrati pogum« v demokratični družbi, ki stavi na svobodo izbire. Civilnodružbena akcija ne nastane iz neke množice, ki bi bila popolna šele, ko jo konstituirajo znanje, ljubezen in politika; nastane iz zainteresirane skupnosti posameznikov, ki si prizadevajo za konkretno rešitev. Realnost je radikalna, preživetvene tehnike krute – ničesar ni, kar bi smelo ali moralo biti izvezeto iz dejanj civilne družbe. Tudi če se kdaj komu zdi, da je katero od njih na silo izmišljeno, bizarno, ideološko ekstremno, medijsko sproducirano – vselej se nazadnje na tnalu znajde naša strpnost, vprašanje vrednot, udeleženosti pri izbiri ali uporaba svobodne volje za neizbiro; civilizacijski test.

Pezdir: Za kaj vse se je v preteklosti slovenska civilna družba prostituirala, je bizarno smešno: nekaj minut medijske slave, drobne rentice in gojenje kulta (samo)pomembnosti. Osebnost upam, da bo civilna družba obujena, da se bo prostor javne debate razširil med tiste, ki se ji danes, zato da ohranijo svojo normalnost, umikajo. Nisem pa optimist. Julija sem bil na treh poslovnih zabavah mladih in izjemno perspektivnih ljudi, ki odhajajo v tujino, po vsej verjetnosti za nedoločen čas. Zakaj? Ker jim tujina odpira možnosti, ki jih domovina zapira, ker ne prenesejo socialnega okolja, kjer znanje ni nič vredno, kjer je uspeh nujno izenačen s kleptomanijo, in kronsko, ker ne prenesejo države, ki že dvajset let preštevava vrste na levi in desni. In kdo bi jim zameril? Je že nekaj patološkega v tem narodu, da živi samo za politiko in uživa ob vsakem stanju šoka, ki ga ta ustvari.

Se več, ko je bojda že vsem jasno, kako koruptivna, nesposobna in škandalozno nemoralna je (pri tem zna seveda vsak povedati, kaj je moralno), potem zahtevajo od iste politike, da jim uredi življenje, jim pove, kako naj živijo, kaj naj delajo. Trdijo, da je država slab lastnik, ki stimulira zgolj politično kupčkanje in hrani

interesne skupine, potem pa zahtevajo od države, naj se aktivno vključi v reševanje njihovega premoženja. Trdijo, da je država skrajno potratna, pa vseeno zanje ni pomembno, kdo je finančni minister. Prav zanima me, ali bi morda dali svoj družinski proračun upravljati kateremu izmed finančnih ministrov? Zahtevajo, da se jih pusti na miru, potem pa razbijajo, da naj država regulira njihovo življenje, od tega, kje in kako bodo živeli, preko tega, da naravo odnosov regulira z zakoni, do tega, kako naj doma vodijo zasebno življenje.

Jaz politike čisto nič ne obsojam: je točno taka, kot si jo ljudje želijo. Nenazadnje je celo nekoliko nepravilno, da narod, ki stalno voli zgolj po kriteriju, kdo je večji odrešenik, sedaj zahteva od politike resne ekonomske reforme. Zakaj, saj niso trenirani v tem! Večina jih sploh ne ve, kaj je ekonomija, in to ne zato, ker bi bili bedasti do skrajnosti ali izvzeti iz realnosti, temveč zaradi tega, ker realen pogled na ekonomijo nikoli ni bil pogoj za izvolitev v parlament ali upravljanje z državo.

Pagon: Nekaj teh ugotovitev in vprašajev sva že obravnavali v tem pogovoru. Če te prav razumem, se zaletavaš v kompetence in v moralo. Kompetence so nekako najbolj vprašljive na polju znanosti in izobraževanja; tam oblast – skozi alibi, ki se mu reče agencije – najema ozke, omejene in zainteresirane eksperte, večšake za to, kar sem prej imenovala racionalizacija, lahko pa bi rekli tudi omejevanje avtonomije ali pa preprosto prerazporejanje proračunskega denarja po dolgoročno in zgodovinsko neopravičljivih kriterijih. Zagovarjam izobrazbeno in idejno širino, teoretsko trdnost in presodno moč kot pogoje za kompetentne intervencije v ocenjevanje disciplin, hkrati pa tudi kot pogoje upravičenosti do poseganja v javno razpravo, denimo mojega v ekonomijo, za katero v ekspertnem smislu zagotovo nimam kompetenc. Nazadnje bi tudi to lahko bilo toliko vprašanje intelektualne samozavesti kot populistične (samo)veščnosti in čim lažje dosegljivih preživetvenih ciljev; o moralnem imperativu pa ne bi.

Pezdir: Kaj naj rečem? Smo v 21. stoletju, pa moramo poslušati merkantilistične teoretične pristope, pa čeprav so jih pobijali že sholastiki in jih je uničil David Hume, prenašati moramo dolge traktate in napade na neoliberalno teorijo, ki je ni. Z vso resnostjo in spoštovanjem moramo poslušati, kako vodja Zveze borcev Slovenije, glavni sindikalist te države in oba politična liderja presojajo ekonomsko politiko. V javni debati je tako veliko ignorantov, nerazgledanih, profetov groze, trivialnih populistov, da sploh ni čudno, da se je normalnost umaknila.

Pagon: Vendar je civilna družba pravzaprav forma družbenega kot del njegove vsebine. Ne zanikam, da je to ideološko stališče, pač kot priznanje vrednote, kakor je že neprijetno zapisati to besedo v kontekstu njene rabe v tej konkretni družbi; vsemu navkljub označuje neko našo osebnost in kolektivno predanost, privrženost prav določenemu vrednostnemu sistemu; ta pa ni neideološki ali postideološki. Zlasti je pojem in beseda vrednote obremenilo to, da smo tako prepričani v svojo samozadostnost, ki je v resnici zaprtost vase, od tod pa se gleda nazaj, v preteklost in v svoje zdrave; zato se tudi tako bojimo besede ideologija in zaznamovanosti z ideološkostjo. Več odprtosti v naprej in navzven je proces, ki pomeni izhod iz civilizacijske nedoletnosti, katere znamenje je tudi dolgo trajanje spreminjanja nacionalnega habitusa, da ne rečem identitete, za katero se tako bojimo.

Mislím, da sva ohranila vsak svoj slog; oba sva govorila s stališča svoje opozicije in včasih tako, kot je v teh krajih v navadi, se pravi, da govorimo drug mimo drugega in potem še prostodušno rečemo, no, saj sem ti rekel?! Sicer pa vsi vemo, da sovražimo ljudi, ki imajo teorije o ljudeh. Upam, da se nisva šla kakšnega poslanstva; to pritiče denimo cerkvi, za življenje pa velja, kot bi rekel Adorno, da bi svoje poslanstvo zgrešilo, če bi ga izpolnilo. Vse drugo – vlada, zdravstvo, šolstvo, kultura ali pač »javni sektor« – pa ima delo, konkretne naloge in realne cilje, zato potrebuje okoliščine, v katerih bo to lahko dobro opravljalo. »Življenje, kakršno nam je naloženo, je pretežko za nas,« se glasi znameniti rek. Če mu v vsem nisva pritrčila, obstajata pot in potovanje. ■

Kako nismo ubili Leva Trockega

ALENKA PUHAR

Nekoč v prejšnjem stoletju mi je precej dni in noči delal družbo Lev Trocki. To lahko dokažem črno na belem, z zajetnim svežnjem papirja. Na dvesto tipkanih straneh je popisano in slikovito predstavljeno, kako so ga preganjali in navsezadnje na grozljiv način umorili. Naslov dela je *Portret morilca* (The Mind of an Assassin), avtor portreta je Isaac Don Levine, jaz pa sem v tej napeti, srhljivi kriminalki dobila skromno vlogo prevajalke. No, skoraj. V tej vlogi nisem nikdar nastopila, od nje mi je ostal staromodni tipkopiš in, kako naj se izrazim – mogoče grenak, a lep spomin? Bila sem prevajalka tega besedila, a vendar skoraj prevajalka, ker knjiga v slovenščini ni izšla. Ne, mi nismo ubili Trockega!

Zakaj ne? Ker je bila to kočljiva, nevarna tema, ki je resno ogrožala izgradnjo socializma, vero v komuniste in njihov absolutni prav, kakor tudi njihovo brezmadežno ravnanje zmeraj in povsod.

ASSASSIN POSTANE MORILEC

Knjigo o morilcu Trockega sem dobila na mizo pred skoraj štiridesetimi leti, v angleščini, s prošnjo, naj jo preberem in mogoče prevedem. Ponudba je prišla iz Založbe Dela, ki se je pod vodstvom Milana Šege tedaj (spet) trudila, da bi nudila aktualno, politično izostreno literaturo. Knjigo je v hišo prinesel Janez Stanič, ki se je bolj kot kdorkoli spoznal na Vzhodno Evropo, komunistične partije in njihovo krvavo zgodovino. In ki je tudi dobro vedel, da se na tem področju meri z mikroni in na desetinke sekunde ... Če je torej Janez Stanič rekel Šegi, ki ni znal angleško, da je knjiga zelo zanimiva in vredna objave, je bila stvar skoraj odločena. O avtorju ni nihče nič pravega vedel, zato pa je bila zgodba močna in resnična, iztrgana iz drobovja spopadov med vodilnimi komunističnimi strujami ... Kriminalka, ki se je tudi čisto zares zgodila – to se zmeraj dobro bere! Za nameček se je zločin, ki so mu rekli »umor stoletja«, zgodil pred več kot tridesetimi leti, literature o tem pa (pri nas) nobene ... Hitro in z veseljem sem se spravila na delo.

Lev Davidovič Bronštejn/Trocki je bil skupaj z Leninom voditelj oktobrske revolucije, sovladar Sovjetske zveze, brezobziren in premočrten mož, enako nadarjen za pisanje kot za vojskovanje. Ko so se po Leninovi smrti vodilni boljševiki spri, je Trocki zgubil. Najprej ga je Stalin odvezal vseh funkcij, nato pa izključil iz partije in kmalu tudi iz države ter državljanstva. Trocki je z družino blodil po svetu, ker ga nikjer niso bili prav veseli – Turčija, Norveška, Francija, povsod so mu postavili hude omejitve, navsezadnje pa mu tudi pokazali vrata. Ne brez razloga. Stalinovi agenti so kontrolirali vse ruske emigrante, jih preganjali – ovajali, izsiljevali, očrnili, tudi ugrabljali in ubijali –, tako da je azil za Trockega avtomatično prinesel hudo rast napetosti in terorističnih akcij. Cela množica sorodnikov in sodelavcev Trockega je svoje vezi z njim plačala z življenjem; tisti, ki so ostali v Sovjetski zvezi, na moriščih in v gulagu, emigranti in tučji pa v atentatih, sumljivih nesrečah, ideoloških kampanjah ipd. Preganjanje trockistov in »trockistov« je preraslo v pravo obsedenost.

Končno se je januarja 1937 komunističnega veljaka usmilil mehiški predsednik Cardenas. Trocki se je s svojo drugo ženo in vnukom (sinom pred kratkim podlo ubitega sina) naselil na robu mehiškega glavnega mesta, obdan s pristaši, ki so skrbeli zanj in ga stražili. Vse desetletje emigracije je Trocki nadaljeval z delom – pisal je članke, komentarje, knjige in vodil

Četrto internacionalo. Kot izrazit antistalinist je razgaljal laži in grozote sovjetskega razvoja, se zgražal nad sovjetsko-nemškim paktom – in leta 1940 je bilo Stalinu tega dokončno zadosti. Poklical je vodilne ljudi »specialne službe za posebne akcije« v okviru politične policije (GPU ali NKVD). Zahteval je glavo Trockega. In jo tudi dobil.

Atentata sta bila dva. Najprej je maja 1940 hišo napadla skupina uniformiranih in oboroženih ljudi, ki so vrgli nekaj zažigalnih bomb, z rafali prereševali hišo, ugrabili stražarja, ki jim je odprl vrata, in pobegnili. Vodil jih je znameniti mehiški slikar in komunist Alfaro Siqueiros. Napad je povzročil opustošenje, a glavne tri tarče so ostale žive: Trocki in vnuk sta bila ranjena, a ne prehudo, žena pa je dobila nekaj opeklin.

Potem so planerji aktivirali morilca, ki se je dolgo pripravljala na solistično akcijo. Avgusta 1940 je prišel na obisk k Trockemu – s slabim člankom in prošnjo za popravke – in mu zavihtel cepin v glavo.

Ta morilec je glavni junak Levinove knjige *The Mind of an Assassin*. V nasprotju z večino umorov in kriminalk glavno vprašanje tu ni bilo, kdo je storil zločin, saj so krivca prijeli na kraju zločina, s cepinom v roki, za nameček pa je imel v žepu celo pismo s priznanjem! Ne, preiskava se je ukvarjala s problemom, kdo je v resnici ta, ki je ubil: kako mu je ime, od kod je, kdo ga je poslal, kdo vse mu je pomagal, kako je postal ubijalec ... Sodišče je sorazmerno zlahka ugotovilo, kdo in kaj ni – imel je namreč potni list Jugoslovana iz Kanade, trdil pa je, da je iz Belgije, in sicer iz ugledne družine diplomata –, obsojenec pa je odsedel že precej svoje tridesetletne zaporne kazni, preden je postalo jasno, kdo je: Jaime Ramon Mercader del Rio Hernandez. To patricijsko ime je dobil leta 1914 v Barceloni, pozneje pa je bil znan kot Jacques Mornard, Frank Jacson, Vandendreschd ... Da ga je poslal posebni oddelek Stalinove policije (SGON ali Specialna skupina za posebne naloge), tedaj znane kot NKVD, prej GPU, ni bilo težko uganiti oziroma doumeti. Bilo pa je težko dokazati. Ker so v njej delali absolutno predani ljudje, posebej izurjeni za kamuflažo, so povečini raje žrtvovali sebe, kot da bi priznali, kdo so in za koga delajo. Tudi v to, tako kot v razkrivanje identitete, je Levine vložil veliko truda. In seveda znanja, trme, zagona. Njegova knjiga ne dopušča nobenega dvoma, da je bil morilec Katalonec Ramon Mercader, da je bil izšolan v Španiji in Moskvi, da je kot član posebne enote za mednarodni terorizem deloval v Franciji, Španiji in nato v Mehiki, da je bil njegov mentor Leonid Eitingon (to je eno od imen), ki je bil tudi ljubimec njegove mame Caridad, ki se je na zunaj ukvarjala z Rdečo pomočjo, v resnici pa je bila prav tako agentka za posebne naloge ... Levine, sin ruskih Židov, ki so šli v ZDA iskat boljše življenje, si je kot reporter in raziskovalec ustvaril obsežno znanje o »rdečem podzemlju«.

PREPREČENA DIVERZIJA

V Ljubljani, verjetno leta 1973. Moj prevod zgodbe o morilcu in njegovem strašljivem ozadju je oddan. Preden je Milan Šega postal urednik Založbe Dela, je bil moj urednik pri *To-varišu*, moji prvi službi. Blag človek, zmeraj mi je bil naklonjen. Zdaj je blede, obraz mu drgeta od gneva, ko mi očita, kako sem mogla, kje sem imela pamet, podtakniti tak antikomunističen pamflet, tako trockistično diverzijo, kakšna barabija, podstaviti to njemu, ki je bil zmeraj tako ...! Menda sem bila tudi jaz v hipu čisto blede, kar zelena od strahu, od želje, da bi se lahko skrila v mišjo luknjo ... Ko se je razsaja-

nje s političnimi očitki uneslo, sem v tolažbo izvedela, da pravzaprav nisem toliko jaz kriva, ker sem mlada in neumna; glavni krivec je Janez Stanič, ki bi pač lahko vedel, za kaj gre ... se bomo o tem že še pomenili ...

Tipkopis sem dobila nazaj, v trajno last in posest. V vseh teh letih se je zgubilo le prvih pet strani uvoda. Vidi se, da se je urednik sprva trudil s črtanjem – Šega je to zmeraj delal z ravnilom! –, potem pa je uvidel, da je tekst popolnoma neobjavljiv, se pravi strupeno in globoko antikomunističen, pa si je nehal prizadevati.

Poleg teksta, ki mi je pogosto napoti, a ga iz sentimentalnosti ne vržem stran, mi je ostalo zanimanje za Trockega, stalinizem in rdeče podzemlje, sčasoma se mi je nabralo tudi nekaj znanja. Z mešanico ironije, zadovoljstva in skepse sem spremljala jugoslovanske poskuse, da bi bili malo drugačni komunisti – a ne preveč ... Nekaj let po 'preprečenih diverzij' je bil uvožen in na sporedu film o umoru Trockega (režiral ga je Joseph Losey, za Ramona si je izbral Alaina Delona), v srbohrvaščino so prevedli (1983) tudi knjigo Nicholasa Mosleyja, ki je za Loseyja napisal scenarij. In svet se ni podrl.

Sem in tja sem opazila vehementne polemike, denimo leta 1988 v *The New York Review of Books*, kjer je letelo perje nad umetniki in intelektualci, ki so morili in stalinistom pomagali pri terorističnih akcijah ...

Čez čas je vladavina komunistične partije propadla in načelno ni bilo več ovir za knjižno razkrinkavanje morilskih podvigov – jaz pa za svoj stari, zdaj tudi že zastareli tekst nisem našla interesenta. Celo Janez Stanič, ki je sčasoma postal založnik, se mi je samo v zadregi nasmehnil: »Ne vem, če bi se to danes prodajalo ... Mislite, da to koga zanima? ... Veste, ne smete soditi po sebi ...«

Moj senzor je vseeno ostal tako naravnan, da zaznava, koga to vseeno zanima, kaj išče in kod, pa tako ni čudno, da je zaznal Miklavža Komelja.

TINA MODOTTI IN VITTORIO VIDALI

Umetnostni zgodovinar Miklavž Komelj se je lotil raziskovanja Tine Modotti, ki je v svojem kratkem življenju naredila nekaj lepih fotografij, potem pa to opustila in se scela predala komunističnemu aktivizmu; ta linija je vidna tudi pri izbiranju moških in domovine. Komelja je najbolj pritegnila slovenska nit – da je imela v Sovjetski zvezi prijateljske stike s slovenskim komunistom Ivanom Regentom in njegovo ženo, da jima je pustila kovček s fotoaparatom in osebnimi predmeti, da so si dopisovali in da je nekaj tega spravljeno v slovenskem arhivu. K zgodbi rastoče svetovne slave (Amerika, Mehika, Diego Rivera, Frida Kahlo, Siqueiros, Vittorio Vidali ...! Knjige, razstave, filmi, teater!) – saj je publika tako željna zgodb, v katerih se mešajo umetniška boema s politično-avanturistično ilegalno, ustvarjanje z erotiko, revščina z razkošjem, skratka vsakršni ekstremi – je Komelj dodal slovensko dimenzijo. Tina Modotti je bila namreč doma v Trzinu ali Monfalconeju, Vidali v Trstu, Ivan in Malka Regent tudi ... kadar so se dobili v borni sobi v

Moskvi, se jim je tožilo po istem morju, pinijah, zasneženih gorah v ozadju ...

Med zasledovanjem njihovih življenjskih usod (rezultati so objavljeni v *Likovnih besedah*, št. 87–88, 2009) je bil natančen, skrbno je prebral vsa stara pisma, opazil vsako zatipkano besedo in dvoumnost in se srčno ogrel za oba, pravzaprav za vse štiri. Iz njegovih besed veje romantična očaranost nad akcijo, revolucijo, odločnostjo, nasiljem, prelivanjem krvi, jeklenimi ljudmi ... Zastane pa, ko bi se bilo treba soočiti z bolj direktnim opisom osebnega prispevka obeh junakov k revolucionarnim podvigom, se pravi del in nalog, ki sta jih opravljala kot sovjetska agenta ali agensa. Obstane pred območjem vseh mogočih laži, goljufij, pretvez, izdajstev, podlosti in krutosti, brez katerih niso izvedljive te vrste akcij, ter pred direktno morijo, ki jih krona. Namesto pogleda v globino se odloči braniti svoja junaka z napadom na malomeščane in senzacionaliste: »Videti je, da sta Contrerasa zatem izgubila stik z Regentovimi. V nasprotju z navdušenim tonom pisma 10. 4. 1937 je bilo v Španiji kmalu zatem vse manj optimizma. Dogajanje je postajalo za republikansko stran vse bolj neugodno, poleg tega pa so se stopnjevali konflikti med samimi republikanci. Majski dnevi v Barceloni 1937 pomenijo v tem smislu prelomnico. Vidali je vloga v teh dogodkih ostaja nepojasnjena. Tako sta mu Julian Gorkin in Jesus Hernandez pozneje pripisala odgovornost za 'scenarij' ugrabitve in umora 'trockista' Andresa Nina, vodje POUM (Partido Obrero de Unification Marxista). Ta obtožba (ni bila edina te vrste v Vidalijevem življenju), saj ga je senzacionalistični tisk – brez dokazov, zgolj na podlagi govoric – povezoval z vsemi mogočimi dejanji, celo z umorom Trockega, pa tudi z umorom Carla Tresce; še več: na njegovo krivdo so namigovali celo ob smrti Tine Modotti – proti tem namigovanjem je z gnevom nastopil Pablo Neruda, se je v literaturi pogosto ponavljala, čeprav ni bila nikoli dokazana.«

Trditve so precej bose. Res je, jasno, da tako rekoč nič od tega ni bilo nikdar dokazano pred sodiščem in da torej v govorici prava ni mogoče reči, da bi bil Vidali kriv vseh mogočih strahot, tudi umorov. Vendar pravo ni alfa in omega življenja. Za mnoge zgodovinarje (še prej pa vrstnike in kolege) je o Vidaliju znanega čisto dovolj, da velja za stalinističnega agenta, ki ima na vesti veliko hudih zločinov. Da bi bil za takšne obtožbe odgovoren »senzacionalistični tisk«, »brez dokazov, zgolj na podlagi govoric«, je čudna, brezobzirna in resnega avtorja nevredna trditev. Dejstvo, da so bili nekateri dogodkov in z njimi povezanih očitkov ter ubiganj polni nekateri bulvarski časopisi, še ne pomeni, da se dogodki niso zgodili ali da se z njimi niso ukvarjali organi pregona, resni novinarji, pisatelji, politični analitiki, zgodovinarji.

Marsikaj je dejansko povezano z govoricami, pripovedmi, besednimi drobcami in na njih temelječimi sklepanji. A taka je narava podtalnih, zarotniških dogajanj in poskusov razsvetljanja. Vse se pravzaprav začne s pričami in njihovo verodostojnostjo. Julian Gorkin, Jesus Hernandez in Andres Nin so

bili Španci, ki so se sredi vojne nenadoma znašli v vlogi dvojno preganjanih ljudi – ne samo s strani nasprotnika, to je Francovih vojaških enot, temveč tudi s strani »svojih«, sovjetskih pomočnikov. Vittorio Vidali je bil eden od pomembnih dvoličnih, kar diabolčnih pomočnikov iz Sovjetske zveze, ljudi, ki so s krutimi metodami prevzemali oblast med in nad španskimi republikanci. Vprašanje je, zakaj bi preganjalcu bolj verjeli kot preganjanim? Zakaj bi bil Stalinov tajni agent, izšolan za laži, prevare in teror, bolj verodostojna priča kot ljudje, ki jih je pomagal potepati? Ali pri tehtanju govoric in argumentov nič ne šteje častivrednost pričevalcev?

George Orwell, ki je na svoji koži doživel precej teh strašnih, perverznih dogajanj – in v Barceloni za las ušel aretaciji in celo smrti –, je o tem v *Poklonu Kataloniji* (in marsikje drugje) napisal nekaj lucidnih spoznanj.

LEVINE IN CONQUEST O VIDALIJU

Vračam se na trdna tla ugotovitev, ki sta jih zapisala Levine in Conquest. O Tini Modotti ne povesta nič – ona je prišla v zorni krog raziskovalcev šele v zadnjih časih –, o Vidaliju pa imata trdno, odklonilno mnenje. Najprej je vredno prebrati, kaj je povedal o Vidaliju Isaac Don Levine: »Mehika je bila v tistem času,« to je leta 1939 in 1940, po zmagi Franca in množičnem begu republikancev, »prizorišče izredne koncentracije Stalinovih dolgoletnih vohunov in ubijalcev. Vodilni član te ekipe je bil Vittorio Codovila ... A najstrašnejši Stalinov človek, kar jih je v tistem času prišlo v Mehiko, je bil Carlos Contreras; ta je pod imenom general Carlos organiziral v Španiji znameniti Peti regiment, ki je nudil prvi odpor Francovemu prodoru. Svoje sile je držal skupaj s terorjem, nenehne eksekucije v njegovih lastnih enotah so zbujale grozo po vsej fronti. Bahal se je z vrsto ilegalnih imen in v Združene države Amerike je prišel kot Enea Sormenti ter ustanovil komunistične oborožene oddelke. Leta 1927 so ga deportirali iz ZDA. Ker je bil star sodelavec v operacijah mehiške komunistične partije, je prevladovalo mnenje, da se je skrivaj vrnil v ZDA, potem ko je aktivno sodeloval v likvidaciji Trockega ... Pod imenom Vittorio Vidali se je Contreras po drugi svetovni vojni pojavil v kritični tržaški coni kot moskovski Gauleiter.«

Vendar je malo krivično navajati pri nas neobjavljeno in v izvirniku težko dostopno knjigo. Zato prestopam k drugi, katere objava sodi med večje dosežke slovenskega založništva. Medtem ko sem se jaz ukvarjala z Levinom, se je kolega Vilko Novak z dosti boljše in pomembnejše knjigo, z *The Great Terror* Roberta Conquesta. Ta je imela veliko srečo in je šla (uradno leta 1972, a mislim, da nekaj pozneje) skoz vse ideološke soteske, kot zelo spretna kamela skozi šivankino uho. Gre namreč za temeljno delo o najhujšem obdobju stalinizma, ki ga je napisal eden najznamenitejših sodobnih zgodovinarjev. Založba je bila previdna in je izvedla nekaj varovalnih manevrov. Spremenila je naslov v *Izobčeni, izbrisani* – kot da ne bi bili najprej mučeni, maltretirani, izstradani, ustrahovani, ponižani, razčlovečeni, uničeni, potem pa tudi pobiti –,

ker je očitno teror premočna beseda, kaj šele veliki teror! O terorju in teroristih v zvezi s komunisti se ni smelo nič reči, čeprav je že Lenin grozil z rdečim terorjem. Nekdo, podpisan kot »založba«, je sestavil tudi taktično priliznjen, v svetle cilje zazrt uvod – v stilu, ki je pomenil nujno preživitveno strategijo. Črtali so še opombe in vire, češ da to bralce moti; bolj točno je gotovo to, da jim preprečuje nadaljnje branje in študiranje. Ampak vseeno: pomembno založniško dejanje.

Kaj torej je povedal o Vidaliju največji poznavalec te črne dobe? V zvezi z majem 1937 v Španiji, se pravi z državljansko vojno znotraj državljanske vojne, ki so jo komunisti izvajali proti vsem drugim levičarjem, se je Conquest o Vidaliju izrazil takole: »Šestnajstega junija so aretirali Andresa Nina, političnega sekretarja POUM, bivšega sekretarja mednarodne zveze rdečih sindikatov v Moskvi, ki je imel v katalonski avtonomni vladi listnico pravosodnega ministra. Odpeljali so ga v Alcalá, v zapor, ki je bil v rokah komunistov. Tam ga je zgrabila skupina ljudi, med katerimi sta bila Orlov in Vittorio Vidali (star agent Kominterne, pozneje vpleten v umor Trockega, po vojni pa je v Trstu vodil protititoistične komuniste). Premestili so ga v El Pardo in ga tam podvrgli zaslišanju sovjetskega sloga. Najprej so ga brez uspeha trideset ur nepretrgoma zasliševali, nato pa ga mučili. 'Čez nekaj dni je bil njegov obraz le še brezoblična gmota.' Vendar mu niso mogli izvabiti nobenega priznanja, in kaže, da so ga nato bodisi ubili bodisi je med zaslišanjem umrl.«

Da bo jasno, kako daleč smo od senzacionalističnega tiska: »V Franciji so tedaj ustanovili odbor za obrambo stranke POUM in to je v Španiji menda močno odjeknilo in vplivalo tudi na samega Negrina. A še več je menda zaleglo odločno, a preprosto pismo, ki je zahtevalo pošteno sojenje in pošteno ravnanje z obtoženimi poumovci in ki so ga podpisali Gide, Mauriac, Duhamel, Roger Martin du Gard in drugi. Kar zadeva voditelje POUM, kolikor so bili še živi, se je Negrinovi vladi posrečilo, da je preprečila nadaljnja 'izginotja', medtem ko so ljudi iz navadnih vrst neovirano postrelili.«

Za uvod k umoru Leva Trockega Conquest najprej nakaže težave – spodleteli atentati, pobegli agenti, stalinske čistke, to je aretacije in pobijanje agentov, kar je močno oslabilo udarno moč Stalinovih specialcev –, nato pa intonira: »Načrtovanje atentatov na Trockega je zdaj prevzelo številno osebje, ki je opravilo podrobne priprave. Dosje Trockega je v arhivih NKVD v ulici Dzeržinskega št. 2 obsegal tri nadstropja. Skrb za umor Trockega so zaupali Leonidu Eitingonu, visokemu funkcionarju NKVD, ki je dobil za ta namen tako rekoč neomejena sredstva. Eitingona so leta 1936 poslali v Španijo, kjer je nato delal pod psevdonimom Kotov pod Orlovom. Tako je imel precej izkušenj v terorističnih dejavnostih na tujem in je bil zdaj vodilna figura v enkavedejevski organizaciji za 'posebne naloge' ... Eitingon se je torej odpravil v Mehiko, s sabo pa vzel Vittoria Codovillo ... ter Vittoria Vidali, enega najbolj izkušenih ubijalcev iz Španije.«

Atentat, ki ga je vodil Siqueiros, je kljub trudu in izkušenosti spodletel, »mehiška komunistična partija pa je zavrnila odgovornost za napad in pretrgala zveze s Siqueirom ter z Vidalijem.«

Vse to so štirideset, petdeset let stara doganja. Odtlej se je zgodilo marsikaj – v Španiji se je razcvetelo raziskovanje travmatične preteklosti, v Sovjetski zvezi smejo brati tajne arhive in odkrivati prepovedane svetove, trockisti so nehali z aktivizmom in se bolj ukvarjajo z zgodovinopisjem, Stalinu vzklikajo samo še brezzobi starci, na desetine knjig v vseh mogočih jezikih prihaja na svetlo, snemajo se filmi in televizijske oddaje, Andres Nin je na Ramblu dobil knjižnico in vitrino, v Barceloni imajo tudi Fundacion Andreu Nin, katalonski raziskovalci zbirajo pričevanja po Južni Ameriki in berejo arhive v Moskvi, na Wikipediji iščejo slike, fotografije in pisma, Mitrohin objavlja tajne arhive, Sudoplatov spomine, Martin Amis se tako zgrozi nad krvavimi rihtami in lahkovernostjo komunistov, da deset let študira in piše samo o tem, celo Orwell v *Poklonu Kataloniji* je končno dostopen v slovenščini ... No, mogoče bomo kdaj dobili tudi kakšno knjigo o umoru Leva Trockega in ljudeh, ki so ga naročili. Kakšna senzacija! ■

Najlepša punca, kar sem jih videl

UROŠ ZUPAN

Čemu ves trud, mi praviš,
saj veš, da so laži.
Čemu še raziskuješ preteklost,
ki je ni.

(Iz slovenske različice komada *A Whiter Shade of Pale*
– *Še bolj bled kot bel*)

Sedel sem na enega od belih stolov s premazom iz brušenega laka. Glasba je napolnila ves prostor. Rožnato rdeči kopasti oblaki vse do zlatih robov pod stropom. Procol Harum. *A Whiter Shade of Pale*. Ganljivo, da kaj.

W. G. Sebald (*Izseljeni*)

I.

Nobena zvrst umetnosti me ne more tako pretresti, odtrgati od tal, izpuliti iz časa in prostora, kot to lahko naredi glasba. Stal sem pred velikimi slikami, gledal velike filme, bral velike tekste, a delovanje teh umetnin name, včasih čisto fizično delovanje, se ni moglo nikoli primerjati z delovanjem glasbe. Nerodno mi je jokati na javnih mestih, a velikokrat se zgodi, da začnem smrkati in si brisati oči, ko zaslišim kaj, kar v meni ljubem vesolju glasbe uteleša tisto najbolj cenjeno lastnost; skoraj popolno odpornost proti zobu časa in hkrati s tem, v nekem metafizičnem vesolju, tudi proti smrtnosti. Osnovna je seveda dobra glasba (zaporedje akordov, melodična linija in pa besedilo), a hkrati je skoraj v isti meri pomembno tudi to, da so komadi povezani z mojim življenjem, da so nekakšni obcestni kamni, podobe nekega časa in nekih ljudi iz tistega časa.

Glasbeni okus pove dosti o človeku. O njegovi senzibilnosti, o njegovem morebitnem nagnjenju k sanjarjenju. Mogoče celo največ. Včasih se grem neko igro in prijateljem in znancem, ki jih imam za dobro glasbeno izobražene, postavim vprašanje: »Kateri je tvoj najljubši komad?« Odgovoriti nanj pa je potrebno v hipu. Brez dolgega tehtanja in premišljevanja. Včasih kdo dejansko odgovori v hipu. A še največkrat so odgovori polni omahovanja in izmikanja, strahu pred tako veliko izbiro. A to je samo površen vtis, slepilo; izbira v resnici ni tako zelo velika.

II.

Avgust leta 1981 se je počasi začel bližati svoji drugi polovici. Ob pogledu na koledar bi me danes stisnilo v grlu in nadme bi se zgrnile temne slutnje, povezane s koncem poletja. A takrat sem tudi tiste slabe tri tedne, ki so še ostali, imel za lepljivo ambrozijo. Tako sem jih tudi občutil in doživljal in jih popolnoma nezavedno prepoznaval, kot obliko večnosti, ki je skoraj napolnjena do roba. Ne samo zame, ampak tudi za vse okrog mene. Nisem se še zavedal, da je to samo prevara, da navkljub fizični ujetosti in postavljenosti med iste datume iz koledarja in kazalce na številčnicah ur pravzaprav živimo v različnih časovnih pasovih in se občutenje časa, zaradi naših različnih starosti, popolnoma razlikuje.

Jutra in večeri so bili že hladnejši. Koruza v zgornjem predelu mesta visoka. Toda čez dan nas je poletje še vedno oblegalo z vsem svojim razkošjem in še vedno smo prihajali na bazen, kjer smo se bolj kot soncu in vodi izpostavljali hladu in senci bifeja. Skoraj vsi smo se že vrnili z morja in si delili še tople in čisto sveže spomine na dogodivščine, ki so se, včasih z velikimi črkami, drugič pa s čisto drobno in slabo čitljivo pisavo, vpisale v naša življenja.

Naša družba je bila bolj fantovska, če ne štejem deklet, ki so bile punce od koga iz družbe. Vendar se njihovo število ni nikoli povzpelo više od dveh ali treh. A ker smo živeli v majhnem kraju, smo praktično za vsako punco, ki je pritegnila našo pozornost, vedeli, kje stanuje in kam hodi v šolo. Toda te punce so delovale kot nekakšni prebliski, nenadni snopi svetlobe, ki jim je uspelo priti v naše pogovore, še bolj pa v nemo občudovanje, ki bi ga lahko imenovali tudi platonska zaljubljenost, da bi potem spet izginili. Ne cesti smo te punce videli bolj redko, še redkeje – ali pa sploh nikoli – pa na krajih, kamor smo redno zahajali. Kot da bi imele prepoved, da se tam pojavljajo. Na gostilniških vrtovih so kraljevale moške družbe različnih starosti in različnih interesov. Tako starejšim kot mlajšim pa je bilo skupno to, da niso preveč radi sedeli ob praznih mizah in praznih kozarcih.

A tu in tam se je le prikazala kakšna punca in je za hip prekinila monotonijo in »prekletstvo« biti izključno v fantovski družbi ali pa biti večer za večerom potopljen v pljuskanje napol pripitih moških glasov. In potem se je zgodil tisti čudež; *pristop lepote v podobi ženske, da se je vsa bezniska svojat spremenila in prebudila, in ne da bi postali tišji, ali*

pa da bi posebej gledali žensko, se je vsakdo, medtem ko je trajal ta nastop lepote, poskušal prikazati s svoje najžlahtnejše plati.

III.

Avgust je že prestopil prvo polovico, dosegel zenit in se začel še bolj trdno oklepati svoje izstopajoče lastnosti najbolj mirnega meseca, kar jih je. Gostilne so nam po starem dobrem socialističnem običaju zaprli četrtr na deset, tudi pred mladinskim klubom nismo več imeli obstanka in zato smo se odločili, da gremo kenemu od starejših fantov poslušat glasbo.

Kar zadeva glasbo, se nam je poznalo, da smo bili iz province in da smo bili dvojno odrezani od sveta. Najprej nas je od sveta odrezal socializem, potem pa je njegovo delo dokončala še provinca. Niti v sanjah si nismo mogli predstavljati, da bi bili absolutno moderni, da bi hodili v korak s časom. Naš glasbeni okus je bil »zastarek«, »konservativen«, predvsem smo poslušali glasbo, ki je že pred desetletjem ali več dosegla svoj zenit, a to nas ni niti najmanj motilo. Včasih je nabor izvajalcev šel celo tako daleč, da so poslušanja spominjala na spiritistične seanse, na katerih so se klicali duhovi tistih, ki so udejanjili krilatico, ki najbolj velja za rokenrol; zgodovina pretiravanja. Posledice so seveda jasne, ilustrirajo pa jih datumi, vklesani v nagrobnike.

V mladinskem klubu so duhovi Jimmyja Hendrixa, Duana »Skydoga« Allmana, Berryja Oakleyja, Briana Jonesa, Ala »Blind Owla« Wilsona, Boba »The Beara« Hita polnili prostor. A da ne bi ostali popolnoma potopljene v »zlati vek«, smo kontakt z »resničnostjo« in sedanostjo vzdrževali tako, da smo obrazom duhov dodali še B-stran Bowiejeve *Low*, kar je bilo za provinco zelo nenavadno, ne zaradi glasbe same, ki je bila izjemna, ampak zaradi Bowiejevega androginega videza in pa mini LP beograjskih Idolov *VIS Idoli*, ki je izšel tisto leto. Če smo imeli okus za kakšno stvar, potem smo imeli okus za glasbo. Včasih se je zdelo, da smo se rodili z nekakšnimi nevidnimi senzorji, ki so jo lahko nemudoma zaznali.

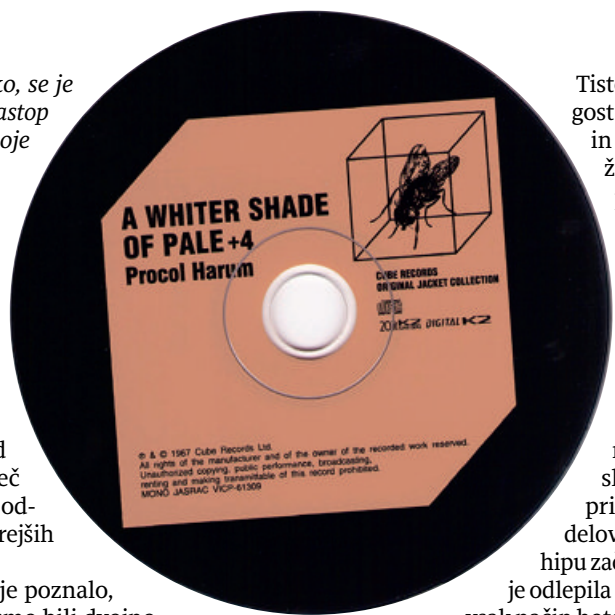
IV.

Poslušanje glasbe pri starejših fantih je vedno delovalo rahlo pokroviteljsko, predvsem pa didaktično, in vedno je vsebovalo vsaj minimalno dozo hvalisanja. Kot ponavadi smo bili sami fantje in eno dekle, a dekle je bilo natančno takšno, da bi lahko povzročilo čudež v vsaki beznici tega sveta; *pristop lepote v podobi ženske*. Poznal sem jo že nekaj časa. Ne samo poznal iz kataloga obrazov in teles z naslovom *Nemo občudovanje*, včasih sva se tudi pogovarjala, in čim večkrat se je to zgodilo, bolj všeč mi je postajala. Ob teh srečanjih pa sem začel čutiti, da tudi ona do mene ni brezbrizna. Star sem bil sedemnajst let in s puncami sem bil, v normalnem stanju zavesti, precej sramežljiv in neroden, nič boljše ni bilo tudi v spremenjenih stanjih zavesti, a znamenja, ki izdajajo naklonjenost, sem se nekako, sam od sebe, že naučil brati in prepoznavati.

Lekcije iz zgodovine popularne glasbe so se tisto noč dogajale v zatemnjeni dnevni sobi, pri svetlobi sveč. Zrak v dolini zunaj se je mešal z avgustovsko temo in hladni jeziki nočne svežine so že lizali vse, kar jim je prišlo na pot. Poslušali smo Erica Burdona & The War, potem Taj Mahala, pa It's A Beautiful Day, pa Quicksilver Messenger Service. Z M. sva si sedela nasproti. Bila je stara ravno toliko, da se še ni zavedala svoje lepote in da ni poskušala z njo trgovati. In ta lepota je delovala, kot da ni le stvar seksualnosti, ampak stvar nečesa skoraj transcendentalnega; blago pršenje luči.

Glasba, ki je pljuskala po prostoru, me je osrečevala, polnila s prasketajočo elektriko, a ta sreča se je umikala ali pa dopolnjevala z neko obliko sreče, ki je prav tako pljuskala po prostoru, a je ostali niso čutili, kajti bila je namenjena samo meni. Znamenja naklonjenosti; kretnje, ki vzvalovijo zrak in srečevanja oči v mraku. Potem pa je sledil veliki glasbeni finale, kratek besedni uvod domačina in lastnika longplejk kot priprava pred vrhuncem in za njim glasba.

Še danes težko verjamem, kaj se je zgodilo. Glasba na radiu v tistih časih ni bila slaba. Tudi število let, ki so nas ločevala od prvih plošč Beatlesov, ni bilo posebno visoko. Popularna glasba je bila relativno nova stvar, in ker je bila nova stvar, je bilo tudi malo možnosti, da bi se zgodilo kakšno veliko, mogoče celo globalno onesnaženje, napad infantilnosti in slabega okusa na ušesa, ki pa bi bila za čuda brez vsake obrambe in bi na to igro pristala.

Tisto, kar se je kot nekakšen velik in gost tok zvoka nenadoma začelo viti in valiti iz zvočnikov, sem verjetno že slišal, a hkrati sem tudi trdno prepričan, da sem takrat tisti komad na neki način in tudi usodno slišal prvič.

Iz čiste tišine so s polno močjo udarile Hammond orgle in počasno bobnanje in klavir in bas, kitare nisem razpoznal, in čeprav smo bili takrat mah-njeni na kitariste, me to ni niti najmanj motilo. Potem se je po slabe pol minute vsemu skupaj priključil rahlo zamolkel glas, ki je deloval, kot da bi pevcu ravno v tistem hipu začela temneti polt. Celotna soba se je odlepila od tal in dvignila v zrak, kot bi na vsak način hotela ponavljati dele besedila, orgle

so še naprej nosile glas in pohišstvo je začelo plesati s tresočimi se sencami, ki so trepetale v ritmu plamenov sveč. Do mene so prihajali posamični deli teksta in se potem zopet potopili v zvok orgel, bobnov in činel in basa in klavirja in skoraj neprepoznavne kitare, in glasba je mirno in počasi, brez vsakršnih treslajev, vznemirjenj in lomov jadrala skozi zrak in dajala vtis, da se ne bo nikoli končala.

Čisto vsi smo molčali, ujeti v čarobnem, skoraj epifaničnem trenutku. Tisti, ki so kadili, so pozabili dvigniti roko do ust in potegniti nov dim. Tisti, ki so pili, so v tistem trenutku pozabili, da dvigujejo kozarec do ust. Meni nasproti je sedela najlepša punca, kar sem jih videl. Skladba me je nenadoma naselila v celoti in je takoj, isti hip, že začela sedati vame in si tam oblikovati in nežno prisvajati prostor, na katerem bo ostala do konca mojega življenja. Ne samo kot glasba, s pomočjo katere se je skladatelj prvotnega osnutka lahko pogovarjal z Bogom, ampak tudi kot podoba nekega časa in ljudi, predvsem pa kot zvočni opis občutka, ki ti pravi: zdaj, ravno zdaj, ravno v tem hipu se zaljubljaš. Vse, kar se mi je do tistega trenutka zgodilo v najprijetnejšem poletju mojega življenja, je povsilo glavo in stopilo v ozadje.

V.

Če bi meni kdo postavil vprašanje, ki ga jaz včasih postavljam svojim znancem in prijateljem, pri odgovoru nanj ne bi imel nobenih težav in bi nemudoma izstrelil: Procol Harum, *A Whiter Shade of Pale*. Danes seveda vem bistveno več o pesmi, kot sem vedel v tisti avgustovski noči pred tridesetimi leti. Popolnoma mirno lahko zlagam delčke v sestavljanke, ne da bi v njej ostalo veliko praznih mest. Sledijo si imena in naslovi in anekdote in zgodbe iz zakulisja: uvodni akordi Johanna Sebastiana Bacha iz znamenitega komada *Air*, Gary Brooker, ki jih je nosil v sebi in uporabil za palimpsestno osnovo, da bi z njimi začel in se potem na hitro umaknil od matrice, ki je Bacha postavljala za prvega božjega sogovornika, *tvorca vzvišenega azurnega gospostva, tistega, ki lahko z mirom napolni vsak um*, potem Keith Reed, ki ni igral nobenega instrumenta in ni pel, a je v skupini deloval kot tekstopisec in avtor rahlo skrivnostnega teksta, ki malo spominja na Chaucerjevo *Mlinarjevo zgodbo* in se mi danes ne zdi več tako skrivnosten in enigmatičen, ampak precej jasno beleženje nekega ponesrečenega ljubezenskega razmerja, pa Matthew Fisher, ki je z Hammond orglami vsemu skupaj dodal usoden pečat in barvo in hkrati tudi vse posamične odtiske in se je desetletja tožaril okrog svojega deleža pri avtorstvu, da bi na koncu dobil zadoščenje in z njim tudi tantieme ...

Toda vse, kar sem naštel, so le dejstva, ki so se nakopila skozi leta in tvorijo legendo in vsemu skupaj dodajajo nekakšno trajno pozlato. Tisto, kar je zares pomembno, je glasba, ki s svojo breztelesnostjo in s svojim veličastnim premikanjem še vedno ostaja popolnoma izmuzljiva, zračna in čisto nedoločna skrivnost.

Poznam kopico različnih verzij tega komada, a nobena se, po svoji nenadni silovitosti, izbruhu iz čiste tišine, ne more približati izvorniku iz leta 1967, ko sem imel pred sabo še dve leti vrtca, da bi postal mali šolar. Prav tako kot se nobeno vnovično poslušanje tega komada ne more meriti s poslušanjem izpred tridesetih let, pa čeprav vsako vnovično poslušanje vedno znova zavrti isti film in postavi v isti čas, vrne na isti prostor in v mojem duhu skupino ljudi praktično odreši vsega, dobrega in slabega, kar se je zgodilo med današnjim dnem in tistim davnim avgustom, globoko zamišljenim in potopljenim v svojo mirnost.

Neka soba se dvigne v zrak in čisto vsi v njej pozabijo dihati in nasproti mene ponovno sedi najlepša punca, kar sem jih videl. ■

● ● ● KNJIGA

Izklic jezika iz tobačne pene

ANDREJ MEDVED: **Iz zvezd v trnje, v usta, v vihar.** Cankarjeva založba (Zbirka Poezija), Ljubljana 2011, 112 str., 22,95 €

»Izklic« je morda res osrednja beseda poezije, o kateri teče beseda. Percy Shelley v motu k zbirki kliče k vstaji spomina, a to je seveda šele začetek izklicevanj. Andrej Medved je tam nekje do leta 2001 zbirke objavljaj bolj sporadično, v zadnjih desetih letih pa je izdal dolg niz pesniških knjig, med njimi kar nekaj nagrajenih.

Poezija ima, kot vsaka umetnost, več obrazov, tako mimetičnih kot hermetičnih. Delo Andreja Medveda se približuje slednjim, če sodimo seveda po vedno novih svetovih podoba in posledično tudi samohodstva zaprtega tipa. Že na samem začetku je zato treba zapisati opombo ob stran, namreč o ugotovitvi, ki jo v spremni besedi k zbirki zapiše Ivo Svetina: da je »Andrej Medved eden redkih tistih, ne le slovenskih, pesnikov, ki se ne meni za aktualne tokove poezije, nič koketiranja z bralcem ni v njegovi poeziji«. V sodobni slovenski poeziji, posebej mladi, pa tudi v večini tiste, po kateri se ti mladi zgledujejo, je težko najti kogarkoli, ki bi zares koketiral z bralcem, torej so aktualni tokovi posledično prav ti, nekoketivni (kar privede tudi k Medvedu). Hkrati pa si ta poezija zadnje čase, tudi po zaslugi različnih literarnih delavnic, ki skušajo sproducirati čim več klonov, postaja vse bolj podobna. Po tej plati se Medved ločuje od večine, o kateri govorim, njegova poezija ubira, vsaj notranjeformalno, pot, ki je precej manj »deja vu«. Svetina je pravilno ugotavljal, da Medvedova poezija ne išče stika z bralcem, a je kot taka tako predhodnica kot sopotnica novim tokovom. Vendar pa se je treba strinjati z nadaljevanjem, ki Medveda od teh tokov resnično distancira – Svetina zapiše, da je Medvedova poezija prežeta »z nenavadno, silovito vztrajnostjo izrekanja«. Tu, se zdi, pridemo do bistva poezije Andreja Medveda, ki nekako priklíče v zavest še neko drugo poetiko, tisto Daneta Zajca in Nika Grafenauerja, predvsem po izboru zarotitev in »stiske jezika«, ki se pri Medvedu kaže prva v naboru živali, beštij (tako antičnih kot drugih) in njihovega obstoja, druga pa ravno v eruptivnosti tega istega jezika, ki se na tak način trudi (bolj ali manj uspešno, odvisno od posamezne pesmi) napolniti praznino, o kateri ves čas govori zbirka. Ravno »silovita vztrajnost izrekanja« je torej tisto, kar Medveda loči od »aktualnih tokov«, ki se zde, kot da praktično nimajo česa izrekati. Med nekomunikativnostjo in neizrazitostjo je namreč razlika. Oboje je precej značilno za sodobno (slovensko) poezijo, ki jo zadnja leta večinoma rešujejo »staroste« in kakšna močnejša mlajša samostojna pesniška osebnost (Fritz, Zlobec, Žmavčeva, med mlajšimi denimo Lajlar, zgodnji Komelj, posamezne Zupanove pesmi).

Medvedova zbirka na videz sicer ni razdeljena na razdelke (cikle), vendar bi praznim modrim listom, ki prekinjajo sklope pesmi, lahko rekli tudi razdelilci, raje in bolje pa »premolki«. Zbirko je Medved namreč zgradil kot nekakšen izredno, včasih že utrujajoče zgoščen kalejdoskop podobja (»spomini« iz antike, iz zgodovine, izročil, zarotitev, ki se prebuja jo v pesmih), ki bi ga lahko opredelili z delčkom verza iz Dylanove pesmi *Farewell, Angelina*, namreč »the sky is on fire«, torej »nebo gori« ali morda celo »nebo se je vžgalo«. Že uvodna pesem napove nekakšen vergilovski pohod skozi podobe, čeprav se za zdaj zgolj nakazujejo: »Ko se odpro vrata v gozd, / in se zdani, iz kamna v sneg privre privid, / izvir iz vdano sti v oko ...« A ta Vergil (ki ni nujno oseba) nima koga spremljati, večno sam je, blodi in ne najde izhoda, kar potrjuje tudi sklepna pesem, ki priilustrira tudi naslov zbirke, in sicer iz parafraziranja antičnih izrekov in zlasti podobja (simbolike?) živali, rastlin in barv. Medvedove pesniške pokrajine tako le redko kdaj zaznajo človeka (Pevce, vojščak, modrec), če pa ga, ga postavijo ob stran, izločijo iz svojih vrenj. A dejansko je pesnik močnejši v pesmih, kjer izbruhe teh in onih podob, barv, dreves,

zvezd in viharjev zmoti človek (ali nagovor človeku), četudi za hip in četudi nepomemben. Osrednje pesmi zbirke se zdijo tiste na straneh 24–26, 31–32 in že omenjeni uvodna in sklepna pesem, ki pa so kljub temu neločljivi del celote. »Bledi vojščak« s strani 31 je morda res pasiven, vendar je njegova prisotnost med bestialnostjo in hrupom narave, ki vre iz drugih pesmi, nujna; ko »utrne luč v zaklenjeni dvorani«, sicer prizna lastno nemoč, a vendar iz vojščaka na koncu (v sklepní pesmi) postane modrec. In tudi gozd, ki se pred bralcem odpre kot uvod v Armstrongovo pesem *What A Wonderful World*, pa se potem spremeni v nekakšen kalejdoskopski vrtiljak, na koncu ostane odprt, saj drugače tudi modrec v njem ne bi imel kaj iskati.

Zdi se, da je osnovna značilnost (ali celo funkcija) pričujoče zbirke »kontekst«. Zbirka kot celota je torej učinkovitejša kot njeni posamezni deli. **MATEJ KRAJNC**

● ● ● KNJIGA

Mati in sin

DUŠAN MERC: **Planet žensk.** Spremna beseda Gregor Lozar. Študentska založba Litera (Knjižna zbirka Piramida), Maribor 2011, 404 str., 28 €

Zajetni roman Dušana Merca (letos je že izšel njegov roman *Pedagoški triptih*, v katerem se je, sicer tudi osnovnošolski ravnatelj, lotil pedagogike) prodira v pore medsebojnega vplivanja javne in zasebne sfere v slovenskem prostoru. V romanu se neposredno zrcali sodobna slovenska politična in ponekod medijska realnost, ki je morebiti na mestih malce zaostrena (vendar ne karikirana) in na ravni zasebnosti začinjena z eksistencialno problematiko, ki se nadgrajuje v prikazu problematičnih medosebnih partnerskih odnosov.

V velikopotezni zgradbi romana, kjer pisec poskuša držati na vajetih različne pripovedne niti, sta stična točka prerokovalka Maruša Skalar alias Kasandra in njen življenjski sopotnik ter »sodelavec« Ignacij Piškur, h katerima prihajajo na posvet tako osebe iz političnega vrha kot tudi navadni živelj, ki je s slednjimi pač potom nujnosti (zatohlost majhnih družb, kjer vsak nekoga pozna) vedno nekako povezan. Medtem ko Kasandra napoveduje prihodnost, Ignacij Piškur na skrivaj snema prerokovanja in si ustvarja obsežni zasebni register odjemalcev. Na vedeževalkinem stolu se najprej znajdejo tri mlade slovenske žene, Nada, Zvonka in Tina; prvi dve krhki in pasivni, zadnja samozavestna, postavna in ambiciozna. Tina v drugem delu romana nastopi novo službo pri feminilnem in neodločnem predsedniku največje opozicijske stranke Borotu Obloustniku. Slednji se pripravlja za volilno kampanjo, kjer v glavnem tekmuje s »trdim«, »možatim« in »mačističnim« Ivanom Janezom Kapljem. Znano. Največja tegoba samovšečnega predsednika opozicijske stranke, ki skrivoma tudi uživa v preoblačenju v žensko, je njegova navezanost na posesivno mater. Njun odnos je tudi na splošno ključ do anomalij vseh moških odnosov v romanu. Druga povezovalna oseba je Renata Krauthacker Praprotnik, novinarka tabloida *Planet žensk*, ki neusmiljeno razgalja umazane podrobnosti iz zasebnosti političnih veljakov in druge slovenske estrade. Mogoče roman nekoliko naivno nakazuje, da je v brhki in spretni Tini, ki je predrla pasivno in zatohlo provincialnost, pravzaprav zasajeno seme upanja?

Sporočilnost Merčevega romana je v prvi vrsti trivializacija javnega prostora – politika hodi po navsve k šarlatanki in se reflektira v kvazidružinski reviji. Dobro, ampak nadalje avtor nekoliko pavšalno in predimenzionirano povezuje »nered« v javni sferi s »problemom« pasivnega, neuresničenega in medlega slovenskega moškega, za katerim seveda še vedno stoji oblastna slovenska mati. Za nameček mu nasproti stojita s testosteronom nabita Balkanec in arabski priseljenec. Ženske so na drugi strani največkrat nepotešene in čustveno hladne. Tako so osebe v romanu pravzaprav tipi, ki v grobem služijo potrjevanju teze o problemu

slovenske »naveze« mati-sin, tako da bralec, preobtežen od (pre)jasne sporočilnosti, pogreša kanček subtilnosti. V obsežnem romanu je konkretnega dogajanja pravzaprav zelo malo, vsevedni pripovedovalec namreč bolj ali manj deskriptivno razkriva profile glavnih oseb, ki se znajdejo na Kasandrinem stolčku, in se skoraj v celoti odpove posredni karakterizaciji oseb skozi delovanje ali govor. Kakor zaključuje tudi pisec spremne besede, je sicer treba povedati, da se Merc s kritiziranjem ene politične opcije (oziroma njenega predstavnika) nikakor ne nadeja upanja, da rešitev leži v drugi. Vprašanje, ali ta knjiga prinaša nov kritičen pogled na javno in zasebno na Slovenskem, puščam odprto, najbrž pa bo oživila marsikakšen stereotip. **MOJCA KIRBIŠ**

● ● ● KNJIGA

Diagnoza: seksapizem

GREGOR ROZMAN: **Tapkanje na mestu.** Cankarjeva založba, Ljubljana 2011, 178 str., 19,95 €

Pisatelj, multimedijski in intermedijski ustvarjalec Gregor Rozman je v lanskem intervjuju za Airbeletri-no svojo drugo kratkoprozno zbirko označil za »surov, sodobni realizem«, zapisan v »novejšem, urbanem, prostaškem stilu«, katerega rezultat so t. i. »kurbizmi«. *Tapkanje na mestu* opisu povsem ustreza, tako v dobrem kot slabem smislu. V dobrem, ker gre za zanimiv jezikovni poskus, ki v sodobni slovenski leposlovni produkciji ni prav pogost. V slabem, ker se ponavljajoče tematike, enoličnih likov ter ploskosti zgodb bralec sčasoma naveliča. Deus, imenovan tudi »Duče«, ima v življenju veliko prostega časa, zato se lahko aktivno posveča tistemu, kar ga zares veseli: zbiranju trofej, pri čemer se spogleduje s katerim od trših žanrov. Duče ni izbírčen. Z enakim veseljem se spušča v bližnja srečanja različnih vrst z blokovskimi ekshibicionisti, mozoljastimi sošolkami, mamikami vilendorfskih proporcev, beloruskimi prostitutkami, emo-mladoletnicami, razočaranimi gospodinjami in še bi se našlo. Kakor je za slovensko prozo značilno, se mu ženske kar same mečejo v objem. Saj ne, da nima drugih ambicij, občasno si zaželi v življenju še kaj početi, recimo biti nogometni sodnik, tat, izterjevalec ali hišnik na zasebni otroški kliniki, odvisno od zgodbe. Še najboljše mu gresta od rok dila nje in pisanje, ki je, glede na Dučejev polnokrvni življenjski slog, primerno začinjeno.

Tako kot za avtorjev prvenec *crux.ansato* (2009) je tudi za *Tapkanje na mestu* značilna velika mera eksperimentalnosti. Na jezikovni ravni je to očitno že v zapisu, ki velikih tiskanih črk ne prenese niti po piki niti na začetku stavka. Obenem se *Tapkanje* predstavlja kot zbirka kratkih zgodb, čeprav se te med branjem skoraj samodejno združijo v romaneskno celoto, kar je posledica slogovno prepoznavnega prvoosebnega pripovedovalca in tematske enotnosti. Dogajanje je časovno linearno, od socializma prek tranzicije v kapitalizem, temu pa ustreza tudi razvoj pripovedovalca od dečka do mladeniča. Agresija dogodkov postopoma narašča in se v zaključku celo izpoje v nekakšen bojni klic razsrediščenega subjekta, ki očitno vidi zadnjo možnost preživetja (in s tem svoje ponovne sestave) v radikalnih družbenih spremembah. Toda pod Dučejevim vodstvom je vsak podoben poziv obsojen na neuspeh. Duče se s problemi ne more spopasti. Raje beži od enega ženskega mednožja k drugemu.

Zgodbe sprva rešuje ironični podton, ki spremlja spopad plitkega, stereotipiziranega pripovedovalca z večinoma komičnimi okoliščinami, v katerih se pojavlja. K temu pripomorejo še lapidarni zapisi tipa »v našem kraju so najboljše kurbe in telovadnice zasedene med osmo in deseto uro zvečer«. Problemi vzniknejo, ko želi avtor izpostaviti pripovedovalčevo sentimental(istič)no plat. »[Z]akaj zabijam čas z vedno novimi ženskami? zakaj se ne morem premakniti z mesta? bom res crknil sam?« V trenutku, ko Duče najde sanjsko žensko, se kot običajno vse sfiži, za kar poskrbi tovarnjak na napačnem voznem pasu. Z narativnega vidika se je nesreča pač

S POGLEDI NA PRIREDITEV!

Do **17. avgusta** na www.pogledi.si odgovorite na nagradno vprašanje in sodelujte v žrebu za **4x po dve vstopnici za opero Judinja** (sreda, 7. september, Cankarjev dom).

pogledi.si

morala zgoditi zato, da pripovedovalec napove spre-membe. Ker pa je naslov knjige *Tapkanje na mestu*, je odveč pričakovati drastičen zasuk, kvečjemu kup variacij na isto temo. Temu se pridruži še kanček melodrame v obliki osebnoizpovednega momenta, kjer izvemo, da je imel pripovedovalec kaj klavirno otroštvo. Oče ga je mal-tretiral, izmenično uporabljal kot pepelnik in straniščno školjko, dokler ga ni pokopala ciroza jeter. In tako je za vse Deusove neuspehe kriva odsotnost avtoritativne očetovske figure. Novost je le v tem, da se pripovedo-valec v takšnem psihoprofilu prepozna, kar pa mu ni ravno v pomoč. Zbirko z dobrim startnim materialom kljub vsemu ohromi prav naslovno »tapkanje na mestu«.

ANA GERŠAK

● ● ● KINO

Čas nedolžnosti

Besa. Režija Srđan Karanović. Srbija, Slovenija, Francija, Madžarska, Hrvaška, 2009, 106 min. Ljubljana, Kinodvor

Srbski film s slovenskim vložkom in letošnji srbski kandidat za oskarja je zadnji in šele drugi film Srđana Karanovića v zadnjih dvajsetih letih, potem ko se je pred krvavim bratomorstvom, ki je zajelo ljubo mu Jugosla-vijo, umaknil v ZDA in za nekaj časa opustil filmske projekte. Svojo pokopano državo je ponovno oživil v *Besi*, kjer si v oči zreta Iva Kranjc v vlogi Slovenke Lee, ki po vpoklicu moža v vojsko ostane sama na nemirnem srbskem ozemlju, in Miki Manojlović v vlogi Azema, Albanca, ki da njenemu možu besu, častno zaobljubo, da jo bo čuval in ne bo dopustil, da se je kdorkoli dotakne.

Karanović se je torej odločil posneti film o zavezujoči moči dane besede, zato ga je seveda moral postaviti v preteklost, v obdobje prve svetovne vojne. V časih bli-skovite devalvacije vrednot, ki nimajo zveze s trenutno visoko kotirajočim individualizmom, je zvestoba dani obljubi pač popoln anahronizem; podobno kot izlivi platonske ljubezni.

Besa je film o svetu, ki bo kmalu tako ali tako obstajal le še v filmih. Karanovićev etnografski moment je resda dragocen, težava je le v tem, da iz naftalina ni potegnil le svoje teme, ampak tudi režijske izbire. Če skoraj celo-ten film postaviš v en sam interjer in večino dogajanja razpneš med dva igralca, potem velja z režijo, kadrira-njem in montažo poskrbeti, da je film videti filmično, dinamično, živo, in ne kot posneta gledališka igra, in da o emocijah, ki rastejo med likoma, ne pričajo le klišejski prizori iz romantičnih melodram, ampak se rastoča na-petost med protagonistoma z nekaj čarovnije filmskega medija preliva tudi v gledalca.

Da *Besi* te meje ne uspe prestopiti, ni krivo pomanj-kanje igralske kemije ali slaba igralska izvedba, ampak dejstvo, da o rastoči ljubezni izvemo iz prizorov, kot je tisti, kjer se Azem nekontrolirano zastrmi v Leo, ko bere knjigo, pa tisti, ko ga ona po mnogih na tleh prespanih nočeh povabi k sebi v posteljo, ali pa tisti, ko ona očara-no prisluhne njegovemu brenkanju na lutnjo in ugotovi, da le ni čisto navaden divjak, ampak ju druží plemenita ljubezen do glasbe ...

Ne le da je Karanović, ki je želel vsaj v filmu »zdru-žiti nezdružljivo«, na enem mestu nabral čedno zbirko sentimentalnih obrazcev, uspelo mu je tudi dosledno reproducirati domala vse nacionalne stereotipe nekda-njega balkanskega imperija bratstva in enotnosti. Slo-venka je izobrazena, emancipirana, brez predsodkov in s pretanjenim okusom za visoko umetnost, a tudi poredno spogledljiva. Albanec je kmečki, arhaičen in primaren, a v svoji preprostosti osvežujoče iskren, ponosen in zvest svojim moralnim načelom. Srbi pa ... Srbi so včasih primitivni in ksenofobični, drugič skrbni in gostoljubni, vedno pa patriotski in patriarhalni. Skratka, *Besa* je film za res samo najbolj raznežene duše, ki mu bodo zavoljo njegove starosvetske romantike znale odpustiti številne pomanjkljivosti. **ŠPELA BARLIČ**

● ● ● KINO

Poklon Spielbergu

Super 8 (Super 8). Režija J. J. Abrams. ZDA, 2011, 111 min. Ljubljana, Kolosej

Režiserja Jeffreyja Jacobsa Abramsa danes mnogi predstavljajo kot novega Stevena Spielberga, saj naj bi tudi v njem prepoznali tisti genij, ki zna iz hollywoodske filmske mašinerije ustvariti magijo. Sam sicer ni otrok filma, kot je to bil mladi Spielberg, ki je že v rosnih naj-stniških letih na svojo super osmičko snemal »pustolo-vske« filme (in z njimi že tudi služil, saj je od prijateljev pobiral vstopnico), pač pa v prvi vrsti otrok televizije. In prav tej je na začetku kariere poklonil svoj genij ter nato s serijami, kot sta *Felicity* (1998–2002) in *Alias* (2001–2006), splavil t. i. *kvalitetno TV*, s serijo *Skrivno-stni otok* (Lost, 2004–2010) pa slednjo pripeljal do enega njenih vrhuncev. Tako plodne in vsestranske osebnosti (bil je scenarist in producent omenjenih serij, hkrati pa je tudi režiral posamezne epizode), ki je dosegla še do pred kratkim nepredstavljivo – televizijski produkciji je vdahnil avro umetniškega dela in ob tem ohranil njen komercialni potencial ter ji s tem omogočil, da se brez zardevanja in občutka manjvrednosti postavi ob bok sta-rejšemu bratu, filmu –, seveda ni mogel spregledati niti

Hollywood, ki ga je nemudoma povabil k sebi. A prvič se je zgodilo, da si je televizijski režiser že pred prestopom pridobil zvezdniški status najvišjega ranga.

Tako ne preseneča, da so Abramsu že za prvi projekt ponudili programirano uspešnico s kar 150-milijonskim proračunom, *Misijo: Nemogoče 3* (Mission Impossible III, 2006), za tem pa ponovni zagon ene najdonosnejših franšiz v zgodovini filma, kultnih *Zvezdnih stez* (Star Trek, 2009). Abrams je z odliko opravil svoje delo, saj je več kot podvojil vloženi denar in posnel filma, ki se uvrščata v sam vrh v kategoriji žanrov, ki jih zastopata. A tistega presežka, ki ga na primer lahko najdemo v večini Spielbergovih del in ki te dviga nad ostala dela žanra, jim dodeljuje status klasik žanra, v njegovih delih vendarle ni bilo.

Toda zdi se, da se tega vendarle zaveda tudi sam Abrams. S svojim najnovejšim delom, dobro premi-šljenim prepletom žanrov filma o odrasčanju, znan-stvene fantastike in srhljivke, ki nosi naslov *Super 8*, je ustvaril svojevrstni poklon mojstru, ki mu je projekt tudi produciral. Ta poklon pa je domiselno vpel na dve ravni: na raven zgodbe in na idejno raven. *Super 8* nam namreč podaja pripoved o skupinici najstnikov, ki se sredi poletja, v času počitnic, z malo amatersko kamero, kultno super osmičko, loti snemanja vampirskega filma, pri tem pa je priča železniški nesreči, po kateri prične njihovo malo mestece terorizirati nekakšen stvor, ob njem pa tudi molčeča vojska, ki poskuša prevzeti nadzor nad mestom. Abrams se je Spielbergu torej poklonil z zgodbo, v kateri je vse polno biografskih elementov iz Spielbergovega življenja, od malega mesteca v ruralnem Ohio do poletnih filmskih avantur s prijatelji. A tudi na idejni ravni je poklon več kot očiten, saj je Abramsova zgodba nekakšna reinterpretacija mita o E. T. vesoljčku. Toda bolj kot ta, skoraj pričakovani poklon mojstru in učitelju, nas pri Abramsovem zadnjem delu navdušuje nekaj drugega: to, da mu je uspelo poustvariti prepričljiv, pristen in nadvse živ svet najstniških spominov, svet, v katerem vladajo čudenje, nedolžnost otroškega pogleda in ljubezen na prvi pogled, v katerem igrajo starši le obrobno vlogo in ki ga lahko naseljujejo tudi pošasti, ki pa niso nujno zle. Hkrati pa je to svet, ki subtilno evocira čas in prostor filmske nedolžnosti, iz katere se je nenazadnje napajal tudi sam mojster Spielberg. Abrams se je tako izkazal kot pronicljivi opazovalec najstniškega sveta, ki zna spoštovati tako nedolžnost njihovega pogle-da kot tudi dejstvo, da se jim nikakor ne mudi odrasti. In prav zato so njegovi tokratni liki tako prepričljivi – od bi-strega in iskrivega, celo malce gospodovalnega Pudgyja, režiserja filma, do Caryja, čigar obsedenost z ognjem in pirotehničnimi sredstvi izkoristijo pri pripravi posebnih učinkov –, sam film pa premore tudi tisti presežek, ki smo ga doslej v njegovih delih iskali zaman. **DENIS VALIČ**

AMPAK

TRETJI ČLOVEK IN NADSTANDARD

V *Pogledih* št. 14-15 z dne 13. 7. 2011 je bil objavljen čla-nek z naslovom *Tretji človek in nadstandard*, avtorja g. Boštjana Tadle, tudi uredni-ka tega časopisa. V članku avtor med drugim sugeri-ra oziroma zapiše, da se je ustavni pravnik Andraž Ter-šek zavzel za to, da se politike fizično odnese iz pisarn na cesto, zatoorej se zdi najbolje, če gremo vsi na počitnice. Moja izjava (na okrogli mizi, ki jo je pripravilo Gibanje za pravično družbo 6. julija v Ljublja-

ni – poudarjam, da nisem član tega gibanja in da sem z dogodka predčasno in protestno odšel zaradi načina nje-govega moderiranja), da »naj se politike odnese iz pisarn na cesto, če jih sami ne bi želeli zapustiti«, je bila dana z uvodnim pojasnilom in v konkretiziranem kontekstu. Pojasnil sem, da idej o neposredni demokraciji in o ljud-ski demokraciji ne razumem niti dobesedno niti kot apel za vsesplošno referendumsko demokracijo, kjer bi volivci neposredno sprejemali pravno zavezujoče odločitve na-mesto zastopnikov v parlamentu. Poudaril sem, da večjo neposrednost in ljudskost demokracije razumem na eni strani predvsem kot znatno večjo skrb političnih voditeljev

za pravice, želje, interese in potrebe ljudi, na drugi strani pa kot večjo neposredno udeležbo volivcev v političnem procesu. Posebej sem izpostavil vlogo in odgovornost me-dijev v tem procesu, ki naj za ljudi, za javnost prepoznajo in predstavljajo ljudi dela, znanja in etične drže. Zatorej ideji o prežemajoči neposredni in čisti ljudski demokraciji, ki bi bila razumljena dobesedno in referendumsko, ne pritrjujem. Potem pa je prišla na vrsto izjava, ki se sedaj v medijih, ne le v *Pogledih*, citira izven konteksta. Dejal sem, da če bi kdo res želel uvesti prav takšen model neposrednega ljudskega odločanja v družbi, »pa bi morali predstavniki politične elite nemudoma in za vedno zapustili politiko, morali bi jo zapustiti s sramom, mnogi med njimi bi se pri tem morali soočiti tudi s kaznovalnimi mehanizmi in kazenskimi pre-goni itn. Če sami v sebi ne prepoznajo te etične drže, da bi se odpovedali oblasti, in verjetno je ne bodo, jih je potem treba zamenjati tudi s prisilo, če je potrebno. Tudi tako, da se vstopi v njihove pisarne in se jih z rokami odnese na cesto.« Verjel sem, da bo ta moja izjava pravilno razumljena: kot nasprotovanje ideji o dobesedni in prežemajoči neposredni, ljudski demokraciji, potem kot opomin, kam bi lahko vodila vsesplošna ljudska oblast neorganiziranih množic, končno pa kot omemba pogojev, ki bi verjetno morali biti izpolnjeni, da bi bila takšna ideja udejanjena v najbolj čisti obliki. Zatorej izjava ni bila mišljena dobesedno in naj ne bo razumljena dobesedno. Nikakor tudi ne pritrjujem fizičnemu nasilju, še manj ga promoviram. Odgovoren vpogled v moje dosedanje delo in mišljenje drugačnega sklepanja ne more legitimirati. Zanimivo je, da je ob vsem dosedanjem javnem delu, pisanju in govorjenju prav ta izjava dobila največjo pozornost in je

bila še podkrepljena z njenim poudarjenim navajanjem izven konteksta. Niti podobne medijske pozornosti pa niso bila deležna razmišljanja npr. o novem družbenem redu, pravni identiteti, nujnih sistemskih ukrepih v pravosodju in pri prav-nem študiju, odgovornosti in pričakovanih do medijev, kon-ceptu slovenske ustavne demokracije itd. Kaj meni in nam sporoča takšen medijski odziv na pogovorno dogajanje tistega dne v Ljubljani in hkratna ravnodušnost do ostalih vsebin? Ker moja glava ni razgreta, si tistih pravih, običajnih počitnic (še) ne bom privoščil. Ne zdi se mi še čas za počitnikovanje. Nujno je nadaljevati in stopnjevati strokovno, intelektualno in drugo javno delo. Nujno je slišati in udejanjiti tisto, o čemer javno govorijo npr. Srečko Horvat, Igor Štiks, Aleš in Erika Debeljak, Sandra Bašić Hrvatini, Antonio Negri in drugi ljudje znanja, modrosti, odgovornosti in etike. Menim pa, da bi se politična elita morala zamenjati. Soglašam z idejo, da bi bilo treba poiskati in povezati nove ljudi dela, znanja in etične drže, ki naj postanejo novi odločevalci. Mislim tudi, da ni nujno, da se to stori v obliki hierarhično organiziranih in personaliziranih političnih strank. Četudi obstajajo stvarno utemeljeni razlogi za sklep, da bo politične stranke verjetno treba ohraniti. Tudi o tem sem govoril na okrogli mizi. Predstavniško demokracijo, ki je udejanjala prav tiste napake, grožnje in strahove, s katerimi se je snovalo ar-gumente zoper večjo neposrednost in ljudskost demokracije, je nedvomno treba soočiti z novo alternativo. V njenem jedru naj bo večja neposrednost in več pristne ljudskosti. Seveda je treba pripoved o tem začeti z utemeljevanjem pogojev, ki jih je treba izpolniti. A o tem (in tudi o tem sem govoril na tisti okrogli mizi) ob drugi priložnosti. **Andraž Teršek**

GLOBALIZACIJA UMETNOSTNEGA TRGA

BRANE KOVIČ

Če bi bil Art Basel, nedvomno najpomembnejši mednarodni sejem moderne in sodobne umetnosti, pokazatelj trenutnega položaja globalne ekonomije, o kakršni-koli recesiji ne bi mogli govoriti. Čeprav že dobra tri leta tako rekoč vsak dan beremo in poslušamo zaskrbljujoče vesti o svetovni gospodarski in finančni krizi, namreč trgovanje z umetninami cveti, kot že dolgo ne.

Zlasti to velja za zgornji cenovni razred, torej za prodajo tistih likovnih del, katerih cene se obračunavajo v milijonskih in desetmilijonskih dolarskih ali evrskih zneskih. Zlasti zadnje tri baselske sejemske postavitve se lahko pohvalijo z izjemnim obiskom in vrhunskimi poslovnimi rezultati, letos pa se je prvič v dvainštiridesletni zgodovini, odkar je mesto ob Renu za tistih nekaj junijskih dni svetovna prestolnica umetnostnega trga, zgodilo, da so zbiralci dobesedno vdrli na sejmišče, ker so se želeli prebiti do »svojih« galeristov pred morebitnimi konkurenti in si zagotoviti želene stvaritve svojih umetniških izbrancev. Krog bogatašev, ki med seboj tekmujejo, kdo se bo ponašal z bolj prestižnimi, dražjimi umetninami, se nezadržno širi in tudi dejansko globalizira. Če so namreč med kupci dragih likovnih del do nedavna prevladovali premožni Američani (še pred kratkim jih je bilo okrog 80 odstotkov) in uspešni poslovneži iz zahodnoevropskih držav, so se jim v zadnjih letih pridružili nič manj razsipni Rusi, Brazilci, Mehičani, Grki, Turki, šejki z Bližnjega vzhoda, Indijci, Kitajci, Korejci in celo Indonezijci, ki ne kupujejo le na sejmi v Baslu in Miamiu (kamor se Art Basel že od leta 2002 preseli v začetku decembra), ampak tudi na elitnih dražbah v New Yorku, Londonu, Parizu, Hongkongu in še marsikje. Vedno novi cenovni rekordi že povzročajo paniko v vodilnih svetovnih muzejih, ki si ne z javnimi ne s sponzorskimi sredstvi ne morejo privoščiti tako visokih izdatkov za dopolnjevanje svojih zbirk, kot si jih lahko nekateri zasebniki tako rekoč mimogrede. Zato se samo od sebe zastavlja vprašanje, ali je prihodnost namenjena zasebnim muzejem, saj jih je kar nekaj že postavljenih, številni pa so v gradnji ali načrtovani v naslednjih letih.

Res je sicer, da so oscilacije na umetnostnem trgu razmeroma predvidljive, ker je tako med galeristi kot med zbiralci veliko spekulantov, ki v umetnosti vidijo predvsem priložnost za donosno investicijo, zato je v bližnji preteklosti že prihajalo do hitrih zlomov in razvrednotenj (ena največjih kriz v tem tržnem segmentu je nastopila v devetdesetih letih preteklega stoletja in kar dobro desetletje je bilo potrebno, da je bila premagana) zaradi precenjenosti določenega dela likovne produkcije, ki se je izkazal za izrazito efemernege, estetsko vprašljivega in tržno tveganege, z navidezno hitrimi bajnimi donosi, ki pa jih je prenasičenost s slabo ponudbo kaj kmalu izničila. Špekulativni val, ki so ga sprožili transavantgarda in njeni derivati (*Neue Wilden*, *figuration libre* itd.), ima za posledico prepolovitev nekdanjih cen protagonistov tega postmodernističnega fenomena, prav nič bolje pa se ne godi zvezdnikom z začetka novega tisočletja, kot sta, na primer, Damien Hirst (kar 73-odstotni padec glede na konjunktorno leto 2008) in Jeff Koons. Nasprotno pa velja za indeks rasti cen stvaritev vodilnih predstavnikov visokega modernizma v razponu od abstraktnega ekspresionizma in postslikarske abstrakcije do poparta in op arta: za njihova dela, ki so se ob

Vedno novi cenovni rekordi že povzročajo paniko v vodilnih svetovnih muzejih, ki si ne z javnimi ne s sponzorskimi sredstvi ne morejo privoščiti tako visokih izdatkov za dopolnjevanje svojih zbirk, kot si jih lahko nekateri zasebniki tako rekoč mimogrede.

svojem nastanku pred približno petdesetimi leti prodajala nekje med 2.000 in 5.000 dolarji, je danes treba odšteti najmanj pet milijonov, povpraševanje pa daleč presega ponudbo. Ko se kakšna res pomembna slika iz tega konteksta pojavi na dražbi ali v *blue chip* zasebni galeriji, je končna cena pogosto večkratnik te vsote. A če gre kak galerist vendarle predaleč (kot, recimo, na letošnjem Baslu, ko je galerija Bruno Bischoffberger iz Züricha za Warholovih *One Hundred and Fifty Black/White/Grey Marilyns* iz 1980 zahtevala kar 80 milijonov dolarjev, londonski Marlborough pa za Francisa Bacona 50 milijonov), se mu preračunljivost ne izide. Vseeno pa je sestavljanje lestvic najboljše prodajanih avtorjev tvegano, ker se vrstni red lahko čez noč spremeni, prav nobenega jamstva pa tudi ni, da se bo dosežena izjemno visoka cena konkretne stvaritve istega umetnika samodejno prenesla še na druga njegova dela iz približno istega obdobja in približno enake kakovosti. Zato resni zbiralci pozorno sledijo dogajanju na trgu in navzlic dejstvu, da se težko uprejo skušnjavam, s katerimi jih sooča njihova zbiralska strast, skrbno proučijo dosegljive podatke, preden se odločijo za nakup. Ni treba posebej poudariti, da jim pri tem pomagajo kompetentni svetovalci in strokovni izvedenci, kakor tudi izbrani galeristi, na katere se lahko zanesejo.

Pretežna večina zbiralcev se še vedno najraje odloča za slikarska dela, čeprav je tudi povpraševanje po kiparskih mojstrovinah vse prej kot zanemarljivo. Zadnja leta močno narašča zanimanje za fotografijo, medtem ko je zanimanje za video in stvaritve konceptualnih umetnikov bistveno manj, kar pa ne pomeni, da so njihove cene znatno nižje (pariška galerija Yvon Lambert je na baselskem sejmu med drugim prodala vseh pet kopij videa Douglasa Gordona *Spiral* iz 2010 po 75.000 dolarjev vsako).

Različni viri redno ali občasno (v posebnih izdajah strokovnih in poljudnih revij, navadno ob večjih sejmi, kakršni so poleg Art Basla še madridski ARCO, pariški FIAC, kölnski Art Cologne, Arte Fiera v Bologni itd.) objavljajo lestvice kotacij posameznih umetnikov, pri čemer si pomagajo tako z avkcijskimi rezultati kot z realizirano prodajo v galerijah. Po obsegu baze podatkov nedvomno prednjači spletni portal *ArtPrice.com* s skoraj 30 milijoni navedb za več kot 400.000 umetnikov od leta 1700 do današnjih dni. V izčrpnih letnih poročilih povzema premike in težnje na svetovnem trgu umetnin po posameznih vrsteh, opozarja na nova imena, ki jih je vredno spremljati, in analizira dejavnike, zaradi katerih se cene spreminjajo bodisi navzgor bodisi navzdol. Vsekakor pa je treba za kolikor toliko objektivno oceno stanja in cenovnih gibanj vzporedno brati več posredovalcev podatkov in poznati njihove preference zlasti pri priporočilih, kdo naj bi bili bodoči kandidati za tržne prvoligaše. Pri veteranih, ki so si že pridobili status sodobnih klasikov ne glede na to, ali so že pokojni ali še aktivni (po prevladujoči umetnostnozgodovinski klasifikaciji veljajo za sodobne avtorji, katerih dela so nastala nekako od 1950 dalje – in ne, kot bi nas nekateri radi prepričali, samo tisti del likovne produkcije, ki se navezuje na konceptualistične prakse ter uporabo avdiovizualnih sredstev in informacijskih tehnologij –, medtem ko sodijo umetniki iz prve polovice prejšnjega stoletja med moderne), je negotovosti precej manj, čeprav tudi pri njih kdaj pa kdaj premeša tržne štrene kakšna velika razstava v katerem izmed pomembnih svetovnih muzejev, izid *catalogue raisonné* ali novica, da so se ne-pričakovano pojavila naprodaj njihova izjemno

kakovostna dela, doslej skrbno varovana v kateri izmed slavnih zasebnih zbirk. Kot *pars pro toto* naj navedemo primer Marine Abramović: po njeni lanskoletni predstavitvi v newyorškem Muzeju moderne umetnosti (MoMA), ki jo je združenje ameriških likovnih kritikov razglasilo za najboljšo razstavo v ZDA, so se cene njenih del zaradi naraščajočega povpraševanja nemudoma podvojile, nekatere celo potrojile. Kipar Richard Serra (roj. 1939), čigar minimalistične jeklene konstrukcije nadstandardnih formatov se prodajajo v razponu od 300.000 do 1,5 milijona dolarjev, pa je po razstavi v pariškem Grand Palaisu leta 2008 zvišal svojo kotacijo samo za deset odstotkov, medtem ko je Louise Bourgeois po umetničini smrti 31. maja lani indeks poskočil za šestkrat.

Z globalizacijo prihajajo na umetnostni trg nova imena, predvsem iz okolij, v katerih nastajajo nove zbiralske elite. Tako je za najdražjega kitajskega umetnika v letu 2010 obveljal pokojni Chen Yifei (1949–2005) s petimi za več kot milijon evrov prodanimi deli (z najvišjo doseženo ceno 5,6 milijona evrov za sliko *Godalni kvartet* iz 1986 na dražbi v Hong Kongu 29. maja lani), sledijo mu mlajši Zhang Xiaogang (1958), Yan Pei-Ming (1960) in Zeng Fanzhi (1964) s povprečjem okrog 500.000 in posameznimi vzponi med 3,5 in 4,5 milijona. Med indijskimi slikarji je na prvem mestu Subodh Gupta (1964) s srednjo ceno med 250 in 550.000 evri za sliko, izmed kiparjev pa že vrsto let sicer v Angliji živeči Anish Kapoor (1954), ki za svoje skulpture iztrži od 800 do 900 tisočakov. Sicer pa se Azija kot tržni potencial šele prebujata, uveljavljene dražbene hiše Sotheby's, Christie's in Phillip's, de Pury & Co. se bodo morale prav kmalu soočiti s konkurenco kitajskih in drugih avkcionarjev iz regije, podoben boj za osvajanje teritorija pa čaka tudi organizatorje sejmov.

Rekordne cene unikatnih stvaritev imajo svoj pendant v multipliciranih formulacijah, med katere spada tudi fotografija. Ni več presenetljivo, če posnetek v majhni nakladi (3 do 5 povečav), a pogosto zelo velikega formata, preseže milijon, kot se je to zgodilo februarja lani pri londonskem Sothebyju z *Madonna I*, ki jo je leta 2001 posnel Andreas Gursky. Več sto tisoč evrov in dolarjev dosegajo tudi dela Cindy Sherman, Thomasa Ruffa, Thomasa Strutha, Candide Höfer in drugih, od klasikov, kot sta Richard Avedon in Herb Ritts, do sodobnikov (Richard Prince, Vic Muniz, David LaChapelle ...). Zadnji hit na dražbah pa je modna fotografija, spet v razponu od preminulih velemojstrov, kot so Helmut Newton, Jeanloup Sieff in Irving Penn, do še dejavnih Petra Lindbergha, Inez Van Lamsweerde in mlajših.

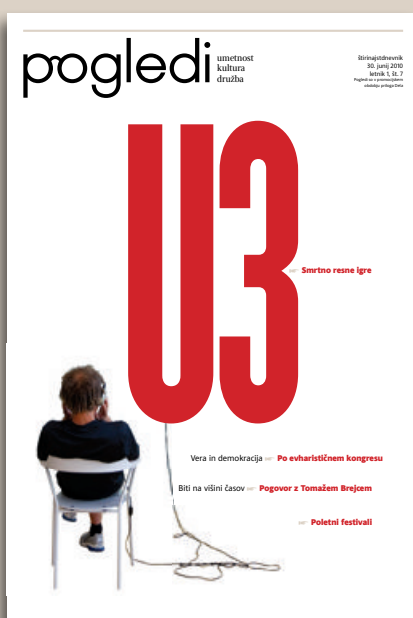
In kje je v tem kontekstu Slovenija? Ob podatku, da ima ljubljanska Moderna galerija, osrednja institucija v državi, ki naj bi skrbela za likovno umetnost obdobja, o katerem je govora v pričujočem zapisu, za dopolnjevanje svoje zbirke letno na razpolago le ušvih 40.000 evrov, se lahko samo kislo nasmehnemo – za ta denar si ne more privoščiti niti ene same litografije Georga Baselitzja, ki so za 58.000 evrov na zadnjem baselskem sejmu šle v promet kot sveže žemlje ... ■

pogledi

naslednja številka izide
14. septembra 2011

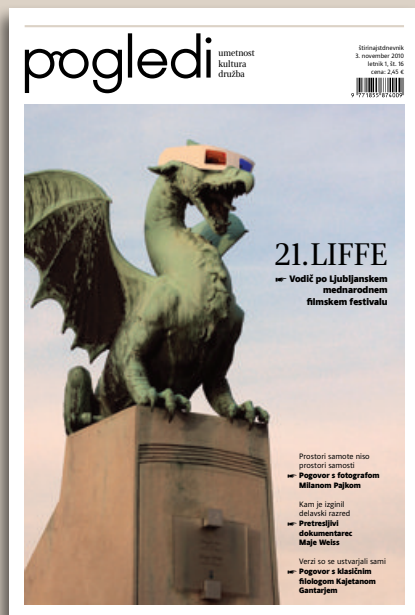
NAROČILA
IN DODATNE
INFORMACIJE:

080 11 99, 01 47 37 600,
www.pogledi.si ali narocnine@delo.si

DODAJ SVOJE
MNENJE IN
IZOSTRI SVOJ
POGLED!

pogledi.si

AKTIVNO
soustvarjanje vsebin

MNENJA,
kritike, intervjuji

DOSTOP
do digitalnega
arhiva vseh
preteklih števil
Pogledov

www.pogledi.si

